פישל שניאורסון

כוחה של סענגוריה

הוצאת יבנה תל-אביב

פישל שניאורסון

כוחה של סניגוריה

סיפור המלשינות על חסידי חב"ד

מבוא מאת
אהרן צייטלין

ה ו צ א ת „יבנה" תל־אביב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

©

כל הזכויות שמורות

COPYRIGHT BY Y. ORENSTEIN

„YAVNEH" PUBLISHING HOUSE LTD.

4, MAZEH ST., TEL AVIV

נדפס בישראל תשכ"ז

PRINTED IN ISRAEL 1966

דפוס „זהר" תל-אביב, טל. 32462

פישל שניאורסון / כוחה של סניגוריה

התוכן

עמוד

על הספר ומחברו מאת אהרן צייטלין 3

פרולוג 7

הרב בבית הסוהר 13

לבטי המלשין 19

מאבקם של החסידים 37

נסיונות מסוכנים 53

„מסיבה" סוערת 78

את אחי אנכי מבקש 102

יום ההילולה 119

יום הדין של המשפט 134

חזרה עטרה ליושנה 160

על הספר ומחברו

מאת אהרן צייטלין

בתחום החסידות תנועת חב"ד היא בבחינת מלוכה בפני עצמה. דרך מיוחדת סלל בחסידות אבי התנועה, הרב בעל ה„תניא", ומלבד נשיאי חב"ד עצמם שיכללו את בניין־האָר של חב"ד גם הוגים מעמיקי־צלול ומַגבּיהי־עוף פאחת, בני העמק הגבה (כניבו הנהדר של הרמח"ל) : ר' אהרן מסטארושלי, ר' הלל מפאריטש, ר' אייזיק הלוי אֶפשטיין איש־הומל.

אף טיפוסו של החסיד החב"די נתייחד יחוד של מקור : „עובד" מכאן ו„משכיל בחסידות" מכאן. הדרך היתה : זיווג עבודת־השם עם מוחין דגדלות ; אימון מתמיד בהשלטת המוחין על המידות ; התלהבות כבושה, בחינת פבודה־בת־מלך־פנימה ; עליית הנפש בסולם הניגון הדביקותי ; הסתכלות שיש בה מן הרגש, רגש שיש בו מן ההסתכלות ; למדנות כרוכה בקבלה וקבלה כרוכה בלמדנות.

חב"דאי בכל קיפולי־הנפש היה הפרופ' פישל שניאורסון המנוח, נין ונכד לנשיאי־חב"ד ויורשם ברוח. מי שהכירו ידע כמה חן וחמימות שפעה אישיות זו, שלא פסקה כל ימיה לינוק משיתי־השיתין של החסידות בכלל ושל חסידות־חב"ד בפרט, אף ניסתה לשלב מאור־חב"ד ברפואת־נפש מכאן (,מדע האדם' קרא לשיטתו בפסיכוטיראפיה) ובספרות מודרנית מכאן.

קירבת נפש היתה ביני לביגו על שום הרקע החב"די המשותף. מצד אבי, כמצד אמי, מוצאי מחסידי־חב"ד, וחוטר אני מגזעו של

ר׳ יוסף, תלמיד הרב בעל־ה„תניא׳ והחזן שלו. את שניאורסון הכרתי עוד מתקופת־ברלין שלו, כשביקר בווארשה והסעיר את הלבבות בהרצאותיו. עצם הופעתו היה בה כדי למשוך ולעורר. יקוד כבוש בעיניו ובכל תנועות־גוו, היקוד הכבוש של חב״ד, ורצון עז לתקן, לרפא הריסות־נפש, להעלות ניצוצות לשורשם.

קודם שהשתקע בארץ עשה כמה שנים בארצות־הברית, אך דומה, שם „לא מצא תחתיו סדן פטישו״. לאחר מלחמת־עולם ב׳ בא לביקור קצר בארצות־הברית והוזמן להשמיע הרצאה בפני קהל־העברים בניו־יורק. אני הכותב הקדמתי מלים על המַרצה ועל יצירתו: הנפילה של ר׳ חיים גראביצר. אותו סיפור פואימה חב״דית הוא, שהפן הרגשי־פיוטי שלה שלוב בפן הבעייתי, והבעייה היא: האם ניתן ליישב את הריאַליות של הרע עם התורה על הרע ככסא לטוב. ר׳ חיים גראביצר לא ידע פשר — ו„נפל״. את הבעייה של ריאַליות הרע נתתי בדברי המעטים עניין לשואה. לא עלה על דעתי כי דברי יזעזעו כל־כך את האורח. האיזון החב״די הרגיל בין רגש למחשבה כאילו אבד לו אותה שעה ומרוב הסתערות־הנפש לזכר השואה נסתלק ממנו לזמן־מה כוח הדיבור. ההרצאה לא נתקיימה למעשה. לאחר ששבה אליו רוחו קם והירצה ראשי־פרקים בלבד. אותו אירוע מרעיש לא יישכח מלבי. ראיתי לפני במלוא שיעור קומתו את איש־הרוח החב״די, שהבעייה היתה לו לחווייה ושבאותם רגעים היה הוא עצמו — ר׳ חיים גראביצר.

מבחינה זו שונה הספר „כוחה של סניגוריה״, המובא לפני הקורא מתוך עזבונו של הפרופ׳ פ. שניאורסון — כולו אופטימיות חב״דית עילָאית, המכריזה על ההתהפכות של הרע לטוב ומוכיחה התהפכות זו מתוך פרשה היסטורית. ספר זה מהו? כרוניקה היסטורית רבת־ענין, פרשה סוערת בחיי אנשי־חב״ד, שלא נחקרה עד שבא הפרופ׳ שניאורסון וחקרה, והיא מתובלת תבלין של סיפורת, מגוללת יריעה שלמה של הווי חב״די, של דמויות וטיפוסים חב״דיים

מימים עברו, ומעלה סביבה חב"דית על רקע של עלילה (תרתי משמע). הבחינה ההיסטורית מלווה תיאור רומאנטי נלהב של בני־חב"ד, מנהיגים וחסידים, והרעיון המרכזי מוטבע על אדני התורה החב"דית של „אתהפכא". כל המסופר סובב־הולך על ציר זה: החושך עצמו הולך ונהפך לאור; מתוך הרע מתגלה הטוב ביתר שאת.

בסופה של הכרוניקה ההיסטורית, הרצופה מעין היסטוריוסופיה חב"דית, אנו קוראים דברים שהם בבחינת הלקח של המסופר, והנני להביאם:

במסיבה חב"דית, שנתקיימה באותו הזמן, אמר הרב (ר' שניאור זלמן שניאורסון, בנו של הרבי מרצ'יצה; אגב, הרבי מרצ'יצה היה סבו של הפרופ' שניאורסון ובביתו חונך — א.צ.) כדברים האלה. פרשת המלשינות אומרת דרשני. העניין הוא, שהחסידות נאבקה לא פעם עם צרת־המלשינות ובכל פעם נתגלה דווקא על־ידי המלשינות משהו חדש מן המאור שבחסידות. המלשינות האיומה ביותר היתה לפני כמאה שנים על הרב הזקן בעל ה„תניא", שנאסר במבצר בפטרבורג. והנה לא זו בלבד שהמלשינות נוצחה ורבנו יצא זכאי במשפט, אלא שהמלשין עצמו, אביגדור הידוע מפינסק, בא אחר כך — כשנענש בעניות — לבקש נדבה מאת בעל ה„תניא". ובעיקר: שני בניו של אביגדור היו חסידים גדולים. וגם מזימת המלשינות בסטאראדוב לא זו בלבד שבטלה והנאשמים יצאו זכאים במשפט, אלא שזמן קצר לאחר המשפט מת המלשין מיתה חטופה ובביתו אנו זוכים להרביץ תורה וחסידות ברבים. והקטיגור, שהביא בתקופת־ההלשנה את מוראה־של־מלכות על העיר והיה חותה גחלים על ראשי החסידים, מתחרט עכשיו על קיטרוגו ונזקק לתפילתנו. וכך מתגלה בפועל ומצד חדש המאור שבחסידות, שיש בו כדי להעלות לשורשה את מזימת המלשינים ולהדליק

בהם או בצאצאיהם ניצוצות של אורה — בבחינת לאפכא חשוכא לנהורא. זוהי הדרגה העליונה שבחסידות, שעל ידי מסירות נפש שבאהבת־השם־וישראל ממשיכים את האור של „והפכתי אבלם לששון", היינו, שהאֵבל עצמו נהפך לששון.

אגב: להפיכת האֵבל לששון זוכה אף בתו של רובינצ'יק „החוקר", רחל'ה, המתאבלת על חתנה שנלקח בלא־עת. מסבב־הסיבות מביא לסטאראדוב — בסמיכות לענין המלשינות — את בן־זוגה עמנואל, „שהוא משורש נשמתו של החתן זכרונו לברכה". הכל נגמר בכי־טוב.

* *
*

אישיות חב"דית, איש־הרוח חב"די, היה המנוח, והרי זה משהו שונה מסופר וגם יותר מסופר; שעל כן אין לָמוד חיבור מחיבוריו של פישל שניאורסון ע"ה באמת־מידה של ספרות גרידא. יש להעמיק קשוב לרחשי נפשו החב"דית בלי להיכנס לדיקדוקי סגנון ולשון. ברור, למשל, שהרב ממאלינסק (ר' הפרק: את אחי אנוכי מבקש) לא דיבר בלשון המיוחסת לו: „לא אסתיר בפניכם את הגורם האחרון והמכריע", וכו'. הלהט הפנימי שבדברים יש בו כדי לחַפות על חזרות, חטאים לדקדוק פה ושם וכיו"ב. ואגב: לא מלֵאם לבם של המביאים לבית הדפוס לשנות משהו בכתב־היד. אף רגש זה של יראת־הכבוד בא ללמד על אישיותו הדגולה של המנוח, שלא הניח רבים כמותו.

פרולוג

(עובדות ורמזים כדבר המלשינות הגדולה על החסידים בסטאראדוב בשנת 1881)

בשנות השמונים של המאה שעברה התרחש מאורע של מלשינות איומה רבת התוצאות על עדת החסידים החב"דיים בסטאראדוב, שהמיטה אסון רוחני על העיר וגרמה זעזועים לעולם החסידי בכלל, כשעשרות יהודים, ביניהם נציגי הקהל, הועמדו למשפט פלילי, והרב המהולל של העיר, ר' זלמן נימרק ובנו הגדול, יחד עם שמונים יהודים אחרים נאסרו בבית הסוהר. המשפט הפלילי, שנמשך הרבה זמן, הטיל צל לא רק על הנאשמים, אלא על כל החסידים החב"דיים, שהיו, לפי ההלשנה, כאילו מסייעים למעשי הפשע. נעשו חיפושים אף בבית הרבי מהר"ש (ר' שמואל) בליובאוויץ, שהמלשין הוקיע אותו כראש ה„כת" החסידית, העוסקת, כביכול, באורח מאורגן בשחרור בלתי חוקי של היהודים מעבודת הצבא. הזעזועים הדרמתיים, שנגרמו על ידי המשפט, הלכו וגדלו מיום ליום ועוררו חרדה רבה בחוגים רחבים של היהדות הרוסית. זה היה מאורע דרמטי

ביותר, שגילה בלי משים עולמות נסתרים של הרוח היהודי, אם אמנם בדרך מאבק וזעזועים עצומים.

אבל לאחר שחלף המאורע, והיהודים התאוששו לאט־לאט מן הזעזועים שעברו עליהם, התאמצו כולם, ביודעים ובלא יודעים, לשכוח ולהשכיח את דברי המלשינות והמשפט הפלילי. וגם ההיסטוריונים והסופרים שבאותה תקופה, השתיקו את המאורע ולא השאירו לנו זכר בכתב. פנינו בנידון זה לביבליוגרפים והיסטוריונים בארץ ובחו״ל, וכולם נלאו לשוא למצוא איזה חומר היסטורי בכתב. הענין הוא, שהמלשינות והמשפט חשפו חזיונות קשים ומפוקפקים בחיי היהודים, שהשתיקה יפה להם, מפני שהיה בהם כדי לגרות או להחמיר את שנאת היהודים ברוסיה הצארית. ולפיכך התאמצו האנשים לטשטש ולהשכיח את כל הפרשה.

והנה בימי נעורי הקדומים עלה בידי לקבל ידיעות ממשיות (בענין המלשינות והמשפט) בדרכים בלתי צפויות, שנדבר עליהן להלן ושמתארות מצדדים שונים את הדרמה ההיסטורית הזאת, שהושתקה כאמור על ידי בני דורה. יש להדגיש עוד פרט אחד. תחילה חשבתי שהידיעות האמורות מימי נעורי הן המקור היחידי לתיאור המאורע. והנה באה אפתעה נעימה. הביבליוגרף הספרן, הרב ר׳ חיים ליברמן מניו־יורק, הודיע לי, שחבר הרבנות בתל־אביב, הרב אברהם יעקב נימרק, הוא נין של אותו הרב זלמן נימרק ז״ל, (שנאסר כנ״ל בגלל המלשינות), והוא בהקדמה לספרו „אשל אברהם״ (הוצא בשנת תרצ״ב בת״א) מביא זכרונות משלו על המאורע. מיד ראיתי את הרב בתל־אביב, והוא גם נתן לי את ספרו הנזכר, וכן השלים הרבה בעל־פה מזכרונותיו. אבל הזכרונות של המחבר (גם אלה שנכתבו בהקדמה כנ״ל וגם אלה שנמסרו בעל פה), לא הביאו הרבה חומר, מפני שהרב הזה ראה את אבי זקנו בבית הסוהר, כשהיה בן שנתיים, והיה אחר כך בביתו לזמנים קצרים רק עד גיל עשר, וממילא לא העלה הרבה דברים בזכרונו.

אבל הידיעות המעטות, שנקלטו על ידי הרב באורח בלתי אמצעי בילדותו, הן מכמה בחינות רבות ערך לעניננו, ואנו נשלב אותם בתיאור המאורעות שיבואו להלן. על־כל־פנים נודע לנו מפי הרב התאריך המדויק של המשפט (תרמ"ג — 1883). ולפי זה יכול היה הספרן המובהק, מר פוגרבינסקי בתל־אביב למצוא ב„המליץ" מאותה השנה הודעה כרוניקלית קצרה ומצומצמת על המשפט. לפני שנעבור לתיאור המאורע, נביא את ההודעה האמורה של „המליץ", וממנה נראה, שהעתון השתיק וטשטש כמה דברים עיקריים של המלשינות והמשפט, שתוארו כמקרים אפיזודיים מחוסרי ערך.

הודעה ב„המליץ" מיום (26) 14 בנובמבר 1883.

„סטאראדוב (פלך צרניגוב). בעירנו נדונו זה לא כבר י"ב יהודים שנחשדו בשבועת שווא, וזה הדבר: בשנת 1880 נמנה בין הקרואים לצבא שם יליד וויטבסק דוד בוהמן, וכאשר לא בא הוציא האיספראבניק גורלו לצאת לצבא; ובשנה ההיא נמנה בין הקרואים גם בן זקן העדה ה' גינצבורג, ויהי כראותו כי בוהמן איננו, וגם אם יבוא לא יצלח לצבא, מפני שהוא מוכה בשגעון וישלח לקרוא אליו את אבי בוהמן, מלמד בכפר סמוך לעירנו, ויציע לפניו להושיט הודעה לועד המפקחים על הקריאה לצבא כי בנו מת בפאגאר (עיירה לא רחוקה מסטאראדוב). וישמע לו המלמד, והוועד מסר הודעה לסגן הזקן ה' פאלאנובסקי עם מכתב לפקיד העיר פאגאר לחקור הדבר אם מת משה בוהמן ולהעיד על זה י"ב עדים כדת. פקיד פאגאר בא לביהמ"ד ושנים עשר אנשים העידו לפניו בשבועה ויחתמו בספר, כי בא אל עירם איש צעיר לימים בוהמן ויפול למשכב וטרם עברו ימים אחדים שכנה דומה נפשו והם קברוהו. הפרוטוקול וגביית העדות נשלחו לסגן העיר סטאראדוב והוא הושיטו לוועד, וימחו שם בוהמן מרשימת הקרואים. עברו עשרה חדשים ויגד אחד

העברים ד"ל לפקיד הזאנדארמים, כי בוהמן לא מת, והוא מתגורר בכפר חאליעוויץ, וישלח שמה שני זאנדארמים ויתפסוהו ויביאוהו לבית האסירים ביום הכיפורים, והדבר נמסר לחוקר דין, ואחרי גמרו החקירה והדרישה בא המשפט לפני ביה"ד המחוזי בסטאראדוב עם שופטים מושבעים. על ספסל הנאשמים ישבו י"ב העדים ובוהמן הצעיר, כי אביו וגינצבורג ברחו, והעדים כולם אמרו כי לא נשבעו על בוהמן שמת, כי אם כשנשאלו מאת הפקיד, את (אם) אמת הדבר, שהוא עני ואין ידו משגת לשלם מס הגולגולת ויאמרו: הן, ויקימו דבריהם בשבועה. ושני הנוצרים, שהיו עם הפקיד, וכמה יהודים העידו, כי אמת בפיהם. סניגוריהם היו העורך דין ה. ל. קופרניק (מקיעב) ומליץ מעירנו ה' אוספנסקי. שניהם המליצו על הנאשמים ביושר הגיון ויוכיחו כי חפים הם מפשע. והמושבעים התייעצו כשעה חדא, ויוציאו משפט, כי העדים אשמים על אשר חתמו על כתב עדות ולא ראו מה שכתוב בו, אבל נקיים הם מעוון שבועת שקר, נשען על דבריהם החליט הבי"ד וראש השופטים השמיע את פס"ד; בוהמן אשר לדברי הרופאים הוא מוכה בשגעון פטור מעונש, ושנים עשר העדים יאבדו איזה זכויות ויושלחו לעבוד בבית האסורים עשרה חדשים. המליץ ה' קופרניק הגיש קובלנא (קאסאציאן) להסינאט נגד הפס"ד, בה הוכיח, כי לפי אשמתם דינם לשבת במשמר משנים עד ארבעה ירחים, ועפ"י ההנחה (מאניפעסט) שעשה הקיסר בירח מאי ש. ז. פטורים מכל לכל".

בהודעה זו אפשר לראות עד כמה הרחיק לכת הטשטוש המכוון של המאורע הדרמטי. כל הענין תואר כאפיזודה פלילית של איזה בוהמן ו"י"ב יהודים". קודם כל הושמטו העובדות הראשיות, היינו שרב העיר ובנו ישבו שנתיים בבית הסוהר עד שיצאו זכאים

במשפט. וכן לא „י״ב יהודים״, אלא שמונים יהודים (מלבד הרב ובנו) נאסרו בבית הסהר, כפי שנראה מן הדברים, שיובאו להלן, וגם בהקדמה לספר הנ״ל „אשל אברהם״ מדבר המחבר על שמונים יהודים שנאסרו, ויהודים רבים אחרים שעליהם יצאה גזירת המאסר, ניצלו על ידי כך, שהסתתרו או ברחו בעוד מועד מן העיר. לא סומנה בהודעה כלל העובדה, שבגלל ההלשנה נסגרה הישיבה הגדולה בסטאראדוב בתוקף צו השלטון, ואין אף רמז בהודעה שההלשנה הוקיעה את „כת״ החסידים בכלל כאירגון, המסדר שיטתית, כביכול, השתמטות המונית של היהודים מעבודת הצבא. שם המלשין, דוב לאזארוב, נזכר בהודעה בראשי־תיבות (ד״ל). בכלל טושטש בהודעה המדוברת כל התוכן הציבורי תרבותי והכלל־חסידי של המלשינות והמשפט.

אכן, המשפט הזה, שעורר בשעתו רעש וחרדה לא רק בין היהודים בסטאראדוב, אלא גם בקהילות יהודיות שונות בערים אחרות, היה לו ערך היסטורי כלל־יהודי בכיוונים שונים. קודם כל היה זה מאבק גורלי של היהודים החסידים עם שלטונות המשפט הרוסי, ובמאבק זה גילו היהודים גבורה רוחנית כבירה, שאחרי זעזועים קשים ניצחה במערכה ושיש בה משום ערך היסטורי מוסרי לדורות. והעיקר, שלא רק גדולי החסידים ומנהיגי העדה, אלא המוני היהודים בסטאראדוב התנערו כולם כאחד לקראת המאבק, שבו הראו אנשי העם אוצרות גנוזים של אמונה לוהטת וכוח היוצר של הרוח העממי. בניגוד לזה בא עצם פרשת ההלשנה, שהיא מהווה את ה„לעומת זה״, את ה„סיטרא אחרא״ של גבורת רוח בישראל. במשך אלפי שנות הגולה היתה ההלשנה מתמיד חזיון לוואי מכאיב ביותר וגורלי ביותר של ההיסטוריה היהודית. לפי האגדה התלמודית, הרי חורבן בית המקדש נגרם על ידי בר קמצא, שאכל קורצא בי מלכא. ובכל התקופות נמצאו מלשינים יהודים מסוגים שונים, שהעמידו בסכנה קהילות גדולות בישראל.

והנה בסטאראדוב באה ההלשנה מצד יהודי „משכיל", שאמר ללחום בחרב הדלטוריה נגד „מורדי האור" ולסלול בזה את הדרך להשכלה בין ההמונים. אבל במהרה מתבלטים אצל המלשין לבטים תהומיים, השופכים אולי אור חדש על חזיון ההלשנה, שהוא אחד מחזיונות־הלווי הטרגיים ביותר של ההיסטוריה היהודית.

הבה נספר עכשיו במרוכז על המאורע לפי העדויות והסיפורים ששמעתי בימי נעורי מפי אנשים קשישים, שבשעתו השתתפו במאבק נגד המלשינות. וכן שילבנו במסגרת הסיפור אישים ומאורעות מדומים, המשקפים את התקופה המדוברת על ייחודה ההיסטורי והתרבותי.

הרב בבית הסוהר

המלשינות רבת הזעזועים והתוצאות התרחשה, כאמור, בסטא־ראדוב, שהיתה באותה תקופה (1883—1881) מרכז גדול למופת של החסידות החב"דית. העיר היתה מלאה חסידים ידועי שם, שהיו גדולי התורה, וברובם היו כפופים לרבי החב"די מהר"ש (ר' שמואל) מליובאוויץ. התנוססה בעיר לתפארת הישיבה הגדולה, שהיתה מפורסמת בכל הסביבה. המרא־דאתרא, הרב זלמן נימרק, היה מן המצויינים בין החסידים החב"דיים, רב דגול, שמלבד גדולתו בתורה היה לוקח את הלבבות במאמרי חסידות, שהיו מלהיבים את קהל שומעיו, ובניגוניו הערבים להפליא. ראשי הקהילה, ברובם חסידים מובהקים, היו שוקדים על תקנות העיר להגדיל תורה ולהאדירה ברוח החסידות החב"דית. איזה זמן היתה נפוצה האימרה: „כי מקיעב תצא תורה ודבר ה' מסטאראדוב".

אבל עם כל השגשוג הרוחני היה בחיי הקהילה איזור פעולה מסוכן ומוכן לפורעניות, שהכשיר את הקרקע לדרמה המתחוללת לבוא. והוא איזור הפעולות בענין עבודת הצבא של היהודים. הענין

הוא שאמנם חוק חובת הצבא הכללית, שנתפרסם בשנת 1874 (כשבע שנים לפני המלשינות), שם קץ לתקופת הקאנטאניסטים והחוטפים, שהשאירו בלבבות היהודים רגשות זוועה בל ימחו ביחס לעבודת הצבא. אולם החוק החדש לא הספיק (במשך השנים המעטות לאחר תקופת החוטפים) לשנות אצל היהודים את רגש הזוועה ביחס לעבודת הצבא, שהיתה בשבילם עבודת פרך רוחנית וגופנית בסביבה גויית רווית שנאה, המעבירה את החילים היהודים על המצוות הדתיות, כשהם נאנסים תכופות בתוקף המשטר הצבאי לחלל שבת, לאכול טריפות, ובכלל להסתגל להווי הגויי־הנכרי שבקסרקטין. תחת לחץ התנאים החמורים האלה היו ראשי הקהילה עושים מאמצים רבים ושיטתיים לשחרר את היהודים (ובעיקר צעירים בעלי תורה ויראה) מעבודת הצבא, ולא נרתעו תכופות בפני אמצעים בלתי ליגליים, כגון „המצאת" תעודות מסויימות, מתן שוחד לפקידים וכד'.

והנה כרעם ביום בהיר בא במפתיע האסון המזעזע על העיר. איש אמיד ונועז היה בעיר, בעל בית חומה הכי נהדר ברחוב הראשי, ושמו דוב לזרוב, „משכיל" לפי השקפותיו ו„חפשי" בהתנהגותו. באסיפה אחת בבית הרב, התרגש לזרוב מתוך פולמוס חריף והטיח בפני הנאספים דברים קשים נגד החסידים ומעשיהם. נתרתחו החסידים וגרשוהו בכוח מן הבית. מתמיד היה לזרוב מתנגד בכל הקנאות המשכילית ל„השתלטות" החסידים בקהילה, ועכשיו שהיה נפגע ונעלב ביותר, לא עצר ברוחו, הלך ואכל קורצא ובא במלשינות ללא כל סיג ורסן בפני השלטונות. זה היה בשנת 1881. קודם כל הלשין על הרב עצמו, ששחרר את בנו מעבודת הצבא בעזרת תעודה בלתי נכונה, וכן על צעיר אחד בוהמן, הלקוי בשכלו, שהוא חי בסביבת סטאראדוב, אבל בעזרת עדות שוא בכתב הוכנס על ידי נציגי הקהילה לרשימת המתים. וכך הראה המלשין באצבע על מקרים רבים אחרים של השתמטות מעבודת הצבא שלא כחוק. ובעיקר הלשין על „כת" החסידים, שבהנהלת הרב נימרק ובהוראות

הרבי מליובאוויץ עוסקים הם באורח מאורגן בעניני השתמטות היהודים מעבודת הצבא, כדי לשחרר אנשים „משלהם" ולשלוח לעבודת הצבא אנשים שאינם נראים בעיניהם. המשכיל הנאור לא נרתע אף בפני הלשנה על הישיבה, המתקיימת בעיר ללא רשיון מצד השלטון והמחנכת צעירים ברוח ה„כת" השלטת. התוצאות האיומות לא אחרו לבוא. הישיבה נסגרה מיד על ידי השלטונות, והתלמידים נתפזרו. הרב ר' זלמן נימרק ובנו, יחד עם כשמונים יהודים, נאסרו בבית הסוהר. בהקדמה הנ"ל לספר „אשל אברהם" מציין המחבר, „שאחרי החיפושים בפנקסי הממשלה (שנעשו בעקב ההלשנה על ידי השלטונות) נמצא שכמה מאות יהודים עמדו למבחן (לעבודת הצבא) וכולם יצאו לחפשי. וניתן צו חשאי לחקור אחריהם ולאסרם כולם. כשמונים אנשים הספיקו לאסור, ויתרם נשמטו ונחבאו".

כדאי להדגיש כמה דברים, שהחמירו את המצב והילכו אימים על העיר. בבית החומה הנהדר של לזרוב גר בקומה הראשונה חוקר המשפט טגנצוב (לאחר כמה שנים היה לשר המשפטים), ושם היה גם משרדו, ובקומה השניה גר בעל הבית בעצמו. וכך היתה הזדמנות לבעל הבית המלשין, שעמד במגע מתמיד עם הדייר־השכן, הוא חוקר המשפטים, להמריצו לחקירה חודרת ללא רחם ולסכל בעוד מועד כל נסיון מצד החסידים לטישטוש העובדות ולריכוך הדין. ובעיקר הצליח המלשין לשכנע את חוקר המשפט (ונציגים אחרים של השלטון, שאתם היה לזרוב ביחסים טובים) על האופי המדיני הפלילי של המעשים הנידונים. נביא בנידון זה את דברי המחבר של „אשל אברהם":

„לזרוב הוסיף (בהלשנה) תבלין לשבח, (הייגו) שיש כיתה בישראל, שבשם חסידי חב"ד נקראים, שחבריה יגיעו למאות אלפים. המטרופולין שלהם היא ליובאוויץ, אך יש להם נציגים בכל ערי המדינה, והרב נימרק הוא הגדול

שבהם, והם התוו להם למטרה לחתור תחת חוקת עבודת הצבא, והרב נימרק הוא הרוח החיה בכל הענין, והעיר סטאראדוב היא בית חרושת לכל מיני תחבולות להשתמט מעבודת הצבא".

אבל החסידים לא אמרו נואש, אלא, להיפך, ניהלו את המאבק נגד ההלשנה האיומה בעוז־רוח עצום, מתוך בטחון ואמונה לוהטת, שהכריעו במידת מה את חוקר המשפט הזועף. קודם כל התבלטה השפעתו הרוחנית הכבירה של הנאשם הראשי, הרב נימרק. תחילה נגזר עליו מאסר חמור, והשלטונות אסרו עליו כל מגע עם העולם החיצוני. הוא ובנו הוכנסו לבית הסוהר, יחד עם כל האסירים, ביניהם פושעים מובהקים, והיו מנותקים מכל קשר עם היהודים שבעיר. המצוקה הנפשית, שנגרמה עם המאסר החמור, וההאשמה האיומה בפשעים פליליים נגד החוק והמדינה, הביאו את הרב החב"די הגדול להתעוררות רוחנית עצומה, בבחינת „ויצעקו אל ה' בצר להם". עם בואו לבית הסוהר התפלל שם בהשתפכות נפש אדירה ובניגוני דביקות ערבים, שהביאו חרדת אלוקים לא רק על שר בית הסוהר, אלא גם על האסירים. בבית הסוהר לא פסק פומיה מגירסא, והיה חוזר כל היום בניגון ובהתלהבות על דברי תורה וחסידות. במהרה פשטו בבית הסוהר ידיעות — אגדות מפליאות, על „הראבין (הרב) הקדוש". בנידון זה כדאי לציין עובדה, ששמעתי בימי נעורי מפי ידידים ותיקים של הרב ושצויינה גם בספר „אשל אברהם".

בבית הסוהר ישב באחד התאים שודד ורוצח מובהק, שרצח אנשים רבים והיה נראה ממש כחיה טורפת. אמרו עליו, שאף בשעה שהובילוהו באזיקים תחת משמר חיילים מזויינים, ביקש פעם מאת החיילים, שיתנו לו להרוג את היהודי שנפגש בדרכם. והנה הרוצח הזה היה, לתמהון רבים, מתמוגג בדמעות, כשהיה שומע את הניגונים

הערבים של הרב בשעת תפילתו ודביקותו. ובקול בוכים נשבע הרוצח לחזור למוטב.

חוקר המשפט טגנצוב שבא לחקור את הרב בבית הסוהר, התרשם כאילו בלי משים מאישיותו המקסימה של האסיר, שרוחניות להטת היתה שופעת מכל הוויתו. לא עברו ימים רבים, והשלטונות הקלו על הרב את המאסר במידה מפתיעה. הם העבירו את הרב ובנו לחדר מרווח ונקי, והרשו להביא להם מאכל כשר מביתם וספרים כאוות נפשם. במהרה נהפך בית מאסרם למקום תורה ותפילה, והרב ובנו היו שמים לילות כימים בעבודת הקודש. כשהגיעו ימי חג הסוכות הרשו השלטונות להרב לעשות סוכה בחצר בית הסוהר. וככה עברו ימי שבתו של הרב במאסר במדריגה עילאית של דביקות בתורה ותפילה. המחבר של „אשל אברהם" מספר בהקדמה לספר, שבהיותו בן שנתים ביקר את הסבא, הרב ר' זלמן נימרק, בבית הסוהר, והוא הגניב דרך כלי־קפה עם תחתית כפולה פתקה מאת הרבי מליובביץ, ובפתקה כתוב לאמור: „בדבר המש' (המשפט) שלו אין לו מה לפחד כלל, והרי שמע בעצמו מכ"ק אאמו"ר זצ"ל זי"ע (מכבוד קדשו אדוני אבי מורנו ורבנו זכר צדיק לברכה, זכותו יגן עלינו), ונכון שילמוד כל השנה משניות מס' (מסכתא) ברכות, וגמרא מס' (מסכתא) ברכות, והשי"ת יברכו בכטו"ס כאות נפשו". זוהי לשון הפתקה ללא חתימה של הרבי. בפתקה זו מפליא עומק הביטחון של הרבי, „שאין מה לפחד כלל", וכן מרומז שם על דברים, שהרב נימרק „שמע בעצמו" מפי אבי הרבי, שהיה נקרא בפי החסידים על שם ספרו „צמח צדק" (תק"ן—תרכ"ו). פתקה זו, שתוכנה נמסר מפה לפה, הפיחה תקווה והתעוררות רבה בלב החסידים.

אנשים מספרים, שהמלשין לזרוב התבדח אז בשנינות מרה, שאין מנוס מן החסידים, ואף אם מעבירים אותם לבית הסוהר,

מצליחים הם בלהטיהם להשתלט שם על כל הסביבה, והופכים, כביכול, רוצחים לבעלי תשובה.

גם החסידים בעיר הגבירו חילים בהתגוננות נמרצת בכוח השפעתם הרוחנית, שחדרה מצדדים רבים לחוגי השלטונות. והנה נודע לחסידים, שהמלשין הערום זומם מזימות חדשות לבקרים כדי להרחיב את הנגישות והרדיפות, ובעיקר הצליח לבוא בקשרים עם הקטיגור (פראקוראר) סמיונוב ורכש את לבו למלחמה עזה נגד החסידים „פורצי החוק". סמיונוב זה הוא מן האצילים רמי היחש, עשיר מופלג ואריסטוקראט מעודן, שהקים לו בעיר ארמון נהדר למופת (לפי סיגנון אדריכלי מקורי), וכל גדולי השררה מקרוב ומרחוק היו משכימים לפתחו. יחד עם זאת היה מן האצילים המתקדמים, בעל השכלה גבוהה והוגה דעות, שידיו רב לו בספרות ובאמנות, ולאחר איזה זמן נתקרב ביותר לתורת טולסטוי. והנה בהשפעת האינפורמציה הנרשעת וההוכחות של לזרוב, ראה סמיונוב לתומו את החסידים כקנאים חשוכים, המוליכים שולל את ההמונים, וכאילו בלי משים התלהב הקטיגור בכל מאודו למלחמה אידיאולוגית־משפטית ללא רחם נגד ה„כת" החשוכה, שרבים מנציגיה כבר ישבו בבית הסוהר. יחד עם חוקר המשפט טגנצוב הכין סמיונוב „כתב־האישום" מסוכן ביותר נגד הנאשמים ליום הדין העומד לבוא בבית המשפט המחוזי.

החסידים יצאו במסירות נפש למלחמת תנופה נגד מזימות ההלשנה, ובמהרה נתגלה בפעולותיהם הנמרצות של הציבור ואנשי העם, כל הכוח העצום ללא חת, של הרוחניות העמוקה וההתעלות הנפשית שבחסידות, שהקסימו והדהימו במידה גדולה אף את שונאיהם בנפש.

לבטי המלשין

כמה זמן לאחר המלשינות קרה דבר כמעט בלתי ידוע לרבים, שהיה לו אחר כך ערך סמלי מסותר. ביום אחד הלך המלשין לזרוב ברחוב צדדי, במרחק מה ממרכז העיר, לפתע הגיעו לאזניו געורות וצעקות. אך הסב את ראשו לצד הצועקים, ראה לתמהונו חברת ילדים ונערים, העומדים נרעשים ופניהם המעוותים מופנים אליו, כשהם צועקים בצוותא:

— מסור, טריפ'ניאק, עוכר ישראל...

על פני לזרוב נראה חיוך של לעג, מיד החזיר פניו והמשיך בדרכו. דבר זה חזר ונשנה כמה פעמים במשך הימים הקרובים. אבל לזרוב לא שם לב לכך, לא התעכב אף לרגע בדרך הילוכו, ולא שעה כלל ל„מעשי ילדים טפשיים", שהיו שווים בעיניו פחות מקליפת השום. פעם עבר דרך איזה רחוב, שוב הגיעו לאזניו צעקות גידופים של ילדים. אבל יחד עם הצעקות יידו הילדים אבנים לעומתו, שאחת מהן חבטה בערפו וגרמה לו כאב חריף. הפעם התרגז לזרוב, ובמקל מורם השתרע על הילדים, כשעל פניו ארשת

של חימה. אך קרב בריצה אל הילדים והרים את מקלו על כמה מהם, נראו אמהות, עקרות הבית, בפתחי הבתים הקרובים, שהרימו צעקות מחרישות אזנים:

— לא די לך, מלשין ארור, שהבאת אבות וזקנים לבית הסוהר, והנך עוד מרים ידך על ילדים... רוצח. שונא ישראל...

צעקות הנשים הדהימו לרגע את לזרוב. והנה מאחד הבתים הגיחה אשה בגיל העמידה, מטפחת כהה ורחבה לראשה, בידה חתיכת עיסה לבנבנה צהובה, כאילו הפסיקה אך עכשיו באמצע הלישה. בקפיצה אחת קרבה מן הצד אל לזרוב, ובחריקת שינים הטיחה בפניו חתיכת העיסה שבידה, שלכלכה את פניו ודשי מעילו.

בפחי נפש ברח לזרוב מן ה„מערכה" הבלתי צפויה, כשהוא מנגב בדרך ריצתו את פניו.

מיד פשטה בכל השכונה הידיעה על מה שהתרחש. אנשים מתונים ובעלי דעה מיושבת מבין תושבי השכונה היו שרויים בפחד, שמא ילשין לזרוב על המתנפלים בפני השלטונות, והמשטרה תבוא לאסור את החשודים בהתנפלות. ואולי כל זה יגרה את המלשין למזימות חדשות. רבים מתושבי השכונה לא עצמו עין כל הלילה מפחד בוא המשטרה: כמה נשים וילדים, שהשתתפו בהתנפלות, עברו ללון לאיזור אחר. אבל החרדה היתה לשוא. באותו הלילה ובלילות הבאים לא באה המשטרה ולא היה כנראה כל הד לדבר. אלא שלאחר זמן נודע בעקיפין, שלזרוב כאילו התרשם עמוקות מן ההתנפלות המפתיעה של ילדים ואמהות, ובמשך זמן רב היו צעקותיהם המרות כאילו מכרסמות פעם בפעם את נפשו במסתרים והביאו אותו לתוצאות בלתי צפויות.

האמת היא, שאף חזיונות האימים המזעזעים ביותר, שהמלשינות המיטה על הציבור ושהיו לעתים צובטים את לבבו של לזרוב עצמו, לא הרתיעו אותו, אלא להיפך. היו מגבירים אצלו את להט המלשינות, שתקפה אותו מלכתחילה כאמביציה תאוותנית חולנית ללא

תקנה. משל לאותו אדם הנופל לתהום, שעם כל רגע גוברת הנפילה ללא מעצור. יותר שגדולים הזעזועים והאימים שבמלשינות, יותר מחריפה ומושכת אותו האמביציה הממארת, המתעוררת ומתגברת על ידי מעשי המלשינות ותוצאותיה המתרחבות והולכות.

הענין הוא שבמשך השנים הלכה ונתעמקה אצלו השנאה המשכילית־קנאית לחסידים, המושלים בכיפה ומבזים אנשים „חפשיים" כמוהו. לא פעם היו קוראים אותו (בפניו ושלא בפניו) „קל שבקלים", „רשע מרושע", וכדומה. והכינויים האלה היו מביעים החסידים בארשת של בוז ומשטמה, כאילו היה ממש יצור זוועה בעיניהם. במיוחד פגע בו היחס השלילי הזה וגרם לו מרירות רבה, כאשר אנשי הקהילה השיבו את בקשותיו הנמרצות לעזור לאחד מקרוביו בענין עבודת הצבא. בחריקת שינים הטיח אז לזרוב בפניהם מחאות וטענות, שבשרירות לבם הם משתדלים לשחרר מעבודת הצבא אברכים מ„אנשי שלומם", והוא איים עליהם שעתידים ליתן את הדין על כך. אכן, למרות האיבה והמרירות היה לזרוב כובש במידת מה את רגשותיו ביחס לחסידים (ולאנשי הדת בכלל) ומתאמץ לעמוד עמהם ביחסים הוגנים כלשהם, אם אמנם מתוחים מאוד. אבל השנאה לחסידים התלקחה אצלו לשלהבת על ידי העלבון הבלתי נשכח, כשהחסידים גרשו אותו באמצע הישיבה מן הבית, בצעקות וגידופים, בדחיפה ובעיטה, כאילו היה פחות שבפחותים, היה זה עלבון קטלני שבהפתעה מהממת מאותו הסוג, המוציא את האדם לגמרי מגדרו וגורם פצע אנוש לנפשו. משל לניצוץ אש המביא בבת אחת ובכח איתנים אותו יצר הנקמה, שהצית את כל תהומות השנאה הקנאית שבלבו לחסידים ואחז את נפשו לתמיד כעווית. יחד עם זאת היתה כאן לא שנאה אישית בלבד, אלא גם, ואולי בעיקר שנאה רוחנית ונפשית שבין איש „משכיל" לחסידים. וזה היה הדבר הגורלי ביותר בענין המלשינות הבלתי מרוסנת, שיצר הנקמה האישית התמזג מלכתחילה עם הקנאות המשכילית,

שאינה עומדת בפני שום קרבן, כביכול, מתוך „מלחמת הקודש" נגד „מורדי האור", המוליכים שולל את ההמונים. והוא ראה את עצמו כ„גואל" ההמונים, כשבחרב חדה של המלשינות כובש מקום להשכלה הנאורה בחיי העם. כל האסונות, המאסרים והעונשים, שיגרום לאנשים רבים, וכל הרדיפות והחרמות, שיבואו עליו בשל כך, אינם אלא מגבירים את הרגשת הנקמה וההעזה וה„הקרבה" של המלשין.

אמנם בעמקי נפשו היה לזרוב מרגיש לפרקים את הריח הרע, הנודף מן המלשינות, שאינה בעצם אלא תועבה ציבורית מסריחה, ועל מיטתו בלילות היה לעתים מרגיש מתוך חלומות מעורפלים איזו צחנה נפשית ללא נשוא. אבל גם רגשות זוועה אלו היו כאילו מגבירות מבפנים את עזות רוחו הלוהטת. ובעיקר היתה המתיקות הארסית של הנקמה והקנאות נוסכות עליו שכרון, שהיה מזעזע ומלטף כאחת ומשתק לגמרי את הרצון והאפשרות להתפכח.

יש לציין, כי בתקופות שונות היתה המלשינות לעתים תכופות חזיון לווי טראגי ביותר בחיי היהודים, אבל אין לתפוס את מהות המלשינות, שנתגלתה בצורה כה מסוכנת אצל לזרוב, בלי לבחון את הסוגים השונים של המלשינים. ב„דברי ימי עולם" (כרך תשיעי) אומר דובנוב: „מפני מוראותיה של חובת הצבא בימים ההם (בשנות השלושים של המאה התשע עשרה), כשוועדי הקהילות נעשו לערכאות של ציד ילדים ובחורים, היתה המלשינות למכת מדינה. קם טיפוס מלשין, שאומנתו בכך, „מסור", שהיה מהלך אימים על הקהילה, שגילה את חטאתיה, כל מיני עבירות בהלכות חובת הצבא, ומקבל דמי „לא יחרץ". בני הקהילה קצו בחייהם מפני בני בליעל אלה..."

בהבדל ממלשינים, רודפי בצע, היו גם מלשינים „אידיאליסטים", שהשתמשו בהלשנה לטובת „אידיאל" מסויים. וכך מספר דובנוב בספר הנ"ל (כרך תשיעי) על הסופר המפורסם ריב"ל (ר' יצחק

בער לוינזון): „בשנת תקצ"א (1831) הגיש למיניסטר ההשכלה ליוון (ברוסיה) הרצאה על הצורך לתקן חיי הדת בישראל. ובשנת תקצ"ב (1832) העיז להציע שיסגרו את בתי הדפוס העבריים במקומות שאין שם צנזורה, אל ההצעה היתה מצורפת „רשימת ספרים עבריים, חדשים גם ישנים, ומסומנים בה מה הם המועילים ומה הם המזיקים" (למזיקים נחשבו ספרי החסידים). הצעת לוינזון גרמה לגזירת שנת תקצ"ו (1836) על דבר ביקורת כל ספרי ישראל על ידי הצנזורה. מעשה נבלה זה, אומר דובנוב, נעשה על ידי ריב"ל מתוך תמימות יתירה... כי בתמימותו האמין שהממשלה רוצה בטובת היהודים ושאפשר להתגבר במעשי כפיה (מצד הממשלה) על שנאת ההמונים להשכלה". אבל ריב"ל הלשין רק פעם, בסתר ובאקראי. ומעולם לא היה מלשין בפומבי ובתוקף, מפני שלא היה כלל מלשין לפי טבעו. זה הכלל: כמה שיהיו שונים הגורמים למלשינות (רדיפת בצע, השנאה ותאוות הנקמה, או אמצעי מאבק במלחמת הרוח), אולם בכל המקרים אין האדם נעשה מלשין, אם אין לו נטיה חולנית לכך. כמו השכור והקוביוסטוס. אחוז המלשין משיכה חולנית מיוחדת, והיא המשיכה למאבק תהומי ומסוכן, לפריצת גדר, שיש בה משום אסון הרפתקני... וכמו אצל הקוביוסטוס, כך גם אצל המלשין האזרט והאמביציה החולנית גדלים והולכים עם המשחק של המעשים המזעזעים, המסכנים ומסבכים אותו ואחרים. וכך היה לזרוב, שהוצא מגדרו על ידי רגשות העלבון והאיבה והקנאות, מלשין לתיאבון ולהכעיס נגד „מורדי האור", והוא לא יכל להבליג על הנצחנות הארסית, שאחזה אותו כעווית.

יש להזכיר, שמתמיד היה לזרוב נוטה להרפתקנות. לא רק במשחקי קלפים ובשתיית יין, אלא גם במסחריו הנועזים (שלמענם היה נוסע תכופות לערים רחוקות), היה לזרוב מגלה תאווה חולנית לאזרט, לסיכון מבהיל-משעשע, לעמידה מסחררת על סף התהום. ואף המלשינות, שהגיע אליה מתוך נקמה וקנאות ובכוח הדוחף של

המאבק בעד ההשכלה, אף המלשינות הזאת לא היתה בעצם אלא מעוררת את האמביציה השטנית, המשכרת והמסחררת, המסכנת את האדם ללא מפלט. הרגשה תהומית זו של אין מפלט — היא היא אצלו הכוח המזעזע והמושך כאחת.

והנה העמידה המלשינות במהרה את לזרוב עצמו בפני דברים משונים ומתמיהים דווקא בחוגי הלא יהודים.

הדבר היה כך.

מיום המלשינות, זה הרבה שבועות, הוא מנודה מעדת היהודים בסטאראדוב, אין איש רוצה לעמוד בד' אמותיו, ואך רואים אותו ברחוב, מתרחקים ממנו, והוא הולך מנודה, כשמסביביו חלל ריק, מלבד משכילים (או נגועי השכלה) בודדים שנטו אליו בלבם והיו מבקרים אותו בסתר. אמנם בזמן הראשון נעשו מאמצים נואשים מצד מכרים (של לזרוב), במיוחד קרובים ושארי משפחה, להשפיע עליו ולהניאו מן המלשינות. אבל בכל פעם דחה את הנסיונות האלה בלעג ארסי ובדברי נאצה, ואפילו באיומים, עד שהאנשים ראו בו צלם בלהות, שד משחת, ונרתעו לאחורם מתוך הרגשת זוועה.

אכן, יותר שהיה מנודה מן היהודים, נתהדקו אצלו היחסים עם הנוצרים־הרוסים, במיוחד עם חוקר המשפט טגנצ'וב והקטיגור סמיונוב, וכן עם כל הפקידים והאנשים השונים השייכים במישרין או בעקיפין למשפט הפלילי על היהודים. הללו חיים מפיו של המלשין, שהוא הוא שגילה והוקיע בפני השלטונות את פשעי היהודים ומזימותיהם החבלניות נגד החוקה הממלכתית של עבודת הצבא. ולאחר שנתגלו על ידו הפשעים, ועשרות הפושעים עם הרב בראשם הושמו במאסר, הרי לא מצאו הגויים ידיהם ורגליהם באותם החיים הפנימיים של היהודים, רבי הסיבוכים והתעלומות, המשמשים מקור ורקע לכל המעשים הנידונים. והנה לומדים הגויים לקח מפי המלשין, ובפה פתוח שומעים הם ממנו הסברות על היסודות והדרכים של הדת היהודית, התורה והחסידות, הרבנים והרביים, אנשי ה„כת"

החסידית, מעלליהם ומזימותיהם — וכל זה משתקף בראי־העקום של המלשינות. הגויים לא ידעו שבעה ב„לימוד" מתוך הרצאות דברים של המלשין, והם לא הסתפקו בשיחות רשמיות (שסומנו בפרוטוקולים), אלא היו מזמינים את המלשין למסיבות תה, ואפילו לסעודות, והיו שותים בצמא את דבריו, כשהם מסבירים לו פנים בחיוכי־רצון ובדברי שבח ועידוד. אבל במהרה התבלטו אצל הנוצרים כמה דברים, שהביאו את לזרוב במבוכה. עם כל הידידות והאהדה מצדם, הרגיש לזרוב פעם בפעם בהבעת פניהם ובגינוניהם השונים אותה ארשת מסותרת של בוז ואימה, שהשלטונות הוגים לאנשים כמוהו. הענין הוא, שהמלשין, כמו המרגל והתליין, אף על פי שהם דרושים ורצויים לשלטונות, אבל עם כל התועלת שבתפקידם מעוררים הם אצל אותם השלטונות הרגשה חבוייה של בוז ושאט־נפש. אף על פי שהתליין, למשל איננו, אלא מוציא לפועל פסק דין מוות, שהוצא על ידי השופטים, עם זאת לא יבואו אלה לארח את התליין אליהם לחברה ובנוכחותו אי־אפשר להם שלא להרגיש הרגשת זוועה כלשהי.

בחריפות יתירה הרגיש זאת לזרוב, כשהוזמן בפעם הראשונה (זה היה כמה שבועות לאחר ההלשנה) לקטיגור סמיונוב בארמון הפלאים שלו וישב אתו לשיחה בחדר הקריאה המרוהט להפליא. באמצע השיחה נשמע לפתע קול אשה, שקראה מחדר הסמוך את שמו של הקטיגור (מקול הקריאה ניכר היה שזו היתה אשתו של סמיונוב). הלה קם ממקומו, יצא לחדר הסמוך מימין, כשהשאיר את הדלת חצי פתוחה. שם התלחש הקטיגור עם אשתו, שקרבה בלי משים אל הדלת, עמדה רגע והעיפה עין סקרנית על האורח. מיד נתרה ממקומה ואמרה משהו בלחש. באותו רגע גונבו לאוזן לזרוב דברי האשה, שנאמרו בלחש, אבל בהדגשה שבתמיהה והפתעה רבה — זהו ה„דאנאסציק" (המלשין)?!

מיד חזר הקטיגור וסגר אחריו את הדלת. לזרוב בא במבוכה

ובקושי המשיך את השיחה. אבל המבוכה הלכה וגדלה אצלו כל כך, שהוא המציא איזו אמתלא להפסקת השיחה, כדי לחדשה בפעם אחרת. מענין הדבר, שבמסיבות אצל הנוצרים היו הנשים במיוחד מסתכלות בו בתמהון ובסקרנות, ועל פניהן ארשת, שהביעה אותה השאלה: „זהו ה„דאנאסציק"?" ושוב, אף על פי או דווקא משום כך, שהדבר הזה היה מזעזע אותו, היה זה באותו הזמן דוחף אותו יותר להידרדרות מסחררת בתהום המלשינות.

הדבר השני שבלבל את לזרוב מצד הנוצרים, בא עליו לפרקים כהפתעה חמורה. הענין הוא שחוקר המשפט, הקטיגור ועוזריהם השונים היו מיועדים לפי תפקידיהם ומקצועם לגלות פושעים, עוברי חוק, ולהביאם בעוד מועד למשפט וממילא היו מקבלים בענין ובהערכה רבה את ההלשנה של לזרוב, שגילה מעשי פשע מסוּתרים של יחידים ושל הציבור, ובפרט של ה„כת" החסידית הפושעת, שרשתה פרושה על ערים אחרות שמחוץ לסטאראדוב. נוסף לכך פעלה כאן אצל השלטונות האלה במידה זו או אחרת שנאת ישראל, שהלהיבה אותם במעשי ההוקעה וגרמה שמחה לאיד. והנה באה לפרקים האפתעה, שהגויים האלה עם בואם (לרגל החקירות המסוּעפות) במגע עם חיי הרוח של היהודים־החסידים היו פעם בפעם מתרשמים, ולפעמים אפילו „מוקסמים", מחזיונות שונים של הרוחניות הלוהטת אצל אותה ה„כת" החב"דית, שהועמדה למשפט פלילי. ברגעים כאלה היה המלשין בא ממש בחרדה, שמא יתפסו החסידים ב„להטוטיהם" גם את הגויים בלבם, וירתיעו במידת מה את השלטונות (כפי שקרה הדבר עם הרב נימרק בבית הסוהר). בדרך כלל היה המלשין מיד נרגע, מפני שהלהיטה המקצועית הזועפת של שומרי החוק והרשעות הטבעית של שנאת ישראל היו מטשטשים אצלם במהרה את הרשמים המיוחדים שפעלו עליהם לטובה. אבל במשך הזמן הצטברו מקרים של התרשמות עמוקה (מ„קסמי" החסידים) אצל שלטונות המשפט, שהגיעו לפעמים עד לידי התפעלות, ואפילו

לידי יראת הכבוד. מקרים כאלה היו מהלכים אימים על המלשין, וכאילו משמיטים לרגע את הקרקע מתחת רגליו. במיוחד התבלט הדבר הזה בשעת סגירת הישיבה הגדולה על ידי השלטונות.

המשטרה קיבלה פקודה מטעם חוקר המשפט לסגור את הישיבה, שנתקיימה שלא כחוק, מפני שלא היה לה הרשיון הרשמי הדרוש מצד השלטונות. וגם היתה משמשת, לפי הוכחת המלשין, מקום מחסה ומקלט למשתמטים מעבודת הצבא. והנה באה המשטרה יחד עם המלשין, שהראה להם את מקום הישיבה בבית המדרש. המשטרה התכוונה במיוחד לבוא בחשאי ובהפתעה בשעות הלימוד בבוקר, כדי לתפוס את בחורי הישיבה לפני שיספיקו לברוח ולהסתתר, ולשם כך הוליך המלשין את המשטרה בנתיבות צדדיות, כדי שלא ישגיחו כלל במשטרה לפני בואם למקום. וכך הגיעו במפתיע לישיבה האיספראבניק, (ראש המשטרה) עם קציני משטרה (פריסטאבים) ושוטרים.

משנכנסו הגויים לישיבה עמדו תחילה על סף בית המדרש, והיו לרגע נדהמים מן המחזה, שלא ראו כמוהו מימיהם. בני ישיבה, בחורים ואברכים, מגודלי פיאות, פניהם רעננים, ברובם מעוטרים זקן מלבלב, שזה לא כבר צמח ומסתלסל לאטו בהוד פריחתו. רכוגים הם על ספרי הגמרא הגדולים, מי בעמידה ליד ה„סטנדר" ומי בישיבה ליד השולחן, וכולם כאחד מלאים תנועה ומזעזעים את האויר בקול זמר של הלימוד. הקולות מסתבכים ומתמזגים, כשהם ספוגים להיטה, געגועים ותסיסה של דם נעורים, והם עולים בלהבה של ריתחא דאוריתא. זה היה מחזה מיוחד במינו של עירנות כה מגוונת וסוערת, שהדהימה את הגויים ועוררה אצלם סקרנות ותמהון. אבל במהרה נתעוררו אנשי המשטרה מתדהמתם הראשונה, צעדו בעוז לתוך הישיבה. מיד הכריז האיספראבניק בקול נגיד ומצווה, שהישיבה נסגרת בפקודת השלטון, כל אחד מהבחורים צריך לחתום את שמו (בצרוף הכתובת) אחרי שיענה על שאלות שונות. יותר

ויותר הרצינו אצל ראש המשטרה פניו המגולחים והשמנים, שעליהם התפתל שפמו השחור והמאורך עם עוקץ מופנה למעלה. בהעזה מבעיתה הבהיקו אצלו הכפתורים המוזהבים שבמעיל השרד לנוכח החלונות הגבוהים של הישיבה, כשהוא הוסיף אזהרה מפורשת, שאם יבואו הבחורים שוב לישיבה למרות הפקודה, יושמו במאסר. אחר כך גרשו השוטרים בגסות סרדיוטית את בחורי הישיבה, פה ושם דחפו בגערות כמה בחורים, שהתעכבו משום מה בצאתם מן הישיבה.

אבל עם כל החומרה הרשמית ראה לזרוב לתמהונו אצל אנשי המשטרה, במיוחד אצל „האיספראבניק", אותה ארשת של סקרנות והתפעלות שבהפתעה, המצוייה אצל אנשים כלפי חזיונות מרהיבים של דת לא ידועה להם, שלא ראו מימיהם.

והנה קרה משהו עם אחד מבני הישיבה, שהביא תחילה במבוכה את המשטרה. היה זה „יענקלה בעל־תפילה", בחור בגיל עשרים וכמה, בעל קומה בינונית, ועל פניו הרזים, שהיו חיוורים ושקופים כעין הבדולח, התבלטו עינים שחורות, גם שערות הראש והזקן הקטן היו שחורות כזפת. מפורסם היה בישיבה כ„עילוי", אמרו עליו שהוא יודע בעל פה מאות דפים גמרא על כל ה„נושאי כלים". דרכו היה ללמוד שעות על שעות לפני גמרא פתוחה, בעמידה ובעינים עצומות, בקול מתרונן מתוך דביקות, כשהוא מרים את ידיו למעלה, פעם משלב אותן ופעם מנענע אותן באוויר בהתחננות ובהתרפקות, פעם בפעם היה פותח את עיניו, כדי להסתכל בגמרא ולמצוא אי־אלו מלים שנשתמטו מזכרונו הכביר, אבל קולו מתרונן והולך מתוך דביקות בלתי פוסקת, כאילו הוא לא לומד בלבד, אלא מתפלל בדברי הגמרא. ומשום כך קראו לו הבריות מתוך חיבה והוקרה „יענקלה בעל־תפילה".

כשגורשו כמעט כל בני הישיבה, השגיח האיספראבניק כאילו לפתע באותו אברך, שנשאר עומד לעצמו, כשהוא „מתפלל" בקול מרנין לב, בעמידה ובעינים עצומות לפני הספר (הגמרא) הפתוח,

המונח על ה„סטנדר" שליד הבימה מצדה השמאלי. ניגש האיספראבניק ברוגזה אל הסטנדר ההוא, אבל משהסתכל בפניו הלוהטים של יענקלה, נרתע ראש המשטרה ועמד רגע על מקומו בהשתוממות חרישית. מיד התאושש, דפק באגרופו על הסטנדר:

— גאספאדין ראבין (אדון הרב)! — יש להפסיק וללכת...

אבל יענקלה לא ראה ולא שמע כלום, והמשיך להתפלל בידים מורמות. נגע ראש המשטרה בידיו המורמות של האברך ונענע אותן בזהירות, אבל בחזקה. כאילו לפתע נפקחו עיניו של יענקלה, הביט על ראש המשטרה, העיף עין על סביבתו, וכנראה תפס את מצב הדברים. מיד סגר את הגמרא, בפנים מהורהרים תיקן דומם את כובעו, והפנה עצמו ליציאה בצעדים מדודים, כשהוא שקוע כולו בעולמו הפנימי. תנועותיו מלאות רטט חשאי של אדם מוקסם מבפנים הנראה לזולת כסהרורי, במיוחד רוטטת אצלו שפתו העליונה. אנשי המשטרה פינו לו דרך, והביטו אחריו בסקרנות ובתמהון. דומם הלך לפניו באותם צעדים מדודים, בלי להביט על ימין ועל שמאל, ומתחת כובעו מאחוריו הסתלסלו שערותיו השחורות כזפת, שהבהיקו לאור הבוקר.

האיספראבניק משך כתפיו לאות השתוממות, ומתחת לשפמו השחור והמאורך, שעוקצו מופנה למעלה, נראה חיוך ספק של לעג, ספק של התפעלות:

— כה צעיר, וכבר איש קדוש, המקפץ ישר לשמים...

מיד נענה לו המלשין בסבר פנים של ידען־פרשן מובהק, המבאר את הדברים הסתומים והנעלמים.

— מה יש להתפלא, הוד מעלתך, הלא אנשי ה„כת" הפאנאטיים מחנכים את הצעירים משחר ילדותם לחיי דמיון ובטלה. תקיפי הקהל, שהם מאותה ה„כת", מושכים לישיבות ילדים ובחורים מדלת העם, ובמקום ללמדם מלאכה המפרנסת את בעליה מערפלים את מוחות

הצעירים בכל מיני הויות וסיפורי נסים עד שצעירים רבים הולכים כסהרורים...

האיספראבניק, שלא היה לו חשק לשיחות כאלו, חמד לו לצון, ובעצמו את עינו השמאלית, אמר בארשת צחוק ערמומית:

— מה טוב היה, מר לזרוב, לו הלכת למנזרים המרובים שלנו, והיית מאיר את מוחותיהם של כל ה„דארמאיעדים" (אוכלי לחם חנם). אבל אם תצליח אצל הנזירים, מי יודע, אם תוכל לעמוד נגד הנזירות, המושכות את הלב, ובפרט שיש לך חולשה לנשים, כע—כע—כע...

לפתע קיבלו פניו ארשת של רשמיות חמורה, והוא הפסיק את עצמו.

— כל זה הוא לא ענינה של המשטרה. עלינו רק למלא פקודות לפי החוק. עשינו את שלנו — וחסל. הבה נלך...

האיספראבניק יצא מחצר הישיבה בלווית לזרוב כשהוא נפרד מן הקצינים והשוטרים. היה זה כשעה ויותר לאחר חצות היום. לזרוב היה ביחסי ידידות עם האיספראבניק והיה מבקר אצלו לעתים תכופות, לפעמים היה משתתף עמו במשחק הקלפים. אמנם ידע לזרוב, שהאיספראבניק הוא איש מוזר לפי דרכו, הנוח להתרגש לפעמים דווקא מחזיונות מסתוריים, ובמקרים כאלה קשה להניאו מהתרגשותו. עם זאת בלוותו עכשיו את האיספראבניק, רצה לתת לו כמה „ביאורים", כדי לטשטש במידת מה את ההתרשמות היתירה של האיספראבניק מן ה„קדושים" שבישיבה. אבל אך עשו צעדים אחדים, הרצינו פני האיספראבניק, הרטיטו אצלו משהו קצות השפם המאורך, המופנות בסלסול למעלה. נראה היה שהוא נרגש משום מה, ואחרי כמה רגעים של שתיקה הפתיע את לזרוב בדברים תמוהים.

האיספראבניק עבד הרבה שנים בצבא והגיע לדרגה צבאית גבוהה, אבל משום איזו שערוריה (לפי השמועות היה זה משום דו־קרב עם איש רם המעלה על רקע אהבה, שנגמר ברצח מתנגדו),

הועבר בגיל עמידה למשרה של איספראבניק. עם היותו חמור וקפדני בתפקידו הראשי במשטרה, היה מטבעו בעל מזג טוב, הצטיין ב„רוחב־לב" רוסי, התנהג ביד רחבה, ערך פעם בפעם סעודות ומסיבות נהדרות בביתו, החשיב מאוד את הלגימה, משחק הקלפים ואהבת נשים. בדרך כלל היה רודף משושי החיים בכל מקום ובכל צורה שהם מתגלים. לפי דרכו חיבב את אנשי הדת הנוצרית, היה מבקר בכל יום ראשון בכנסיה ומתפלל בלהיטה, אבל חיבב גם את אנשי הדת היהודית, שהם כל כך מיוחדים בלבושם, נראים בעיניו כאנשים דגולים, היוצרים מסביבם אווירה של להיטה ורוממות, והיה נוטה אפילו לאמונות עממיות. בכובד ראש היה מקבל את אנשי הקהילה, מגודלי זקן ופיאות, לבושים בקאפוטות ארוכות, שהיו אנשים נשואי־פנים, ומזמן לזמן לקח מהם „מתנות", שנראות לו בפירוש לא כשוחד, אלא כמתנות שבידידות. ובעיקר היה מתייחס בהוקרה ל„ראבין" (הרב), שארשת של אצילות רוחנית שפוכה על פניו, וכן גם ל„סחידים" (כך היה משבש את המילה „חסידים") הנלווים על הרב, שעשו עליו רושם של קדושים.

— יודע אתה, מר לזרוב, שאין זה מטבעי לחטט בדברים ולהתעמק יותר מדי, ובפרט בדברים, התופסים אותך כליל, השד יודע איך, מן המבט הראשון. הנה עכשיו יום חורף יפה, אוויר קר וצח כבדולח, והשמש החורפית זורחת לה כל כך יפה בשמים. אתה נהנה מזה ללא חקירות. וכך הוא הדבר, יסלח לי ה', ביחס לאשה יפה, הצדה את לבך — וחסל. מי יודע זאת כמוך, מר לזרוב, שאתה מתמיד רודף נשים, כע־כע־כע. (שוב הרצינו פניו, והמשיך בחומרה יתירה): כך אוהב אני את האמונה, הכנסיה והתפילה, ואנשי הדת, מפני שהם משפיעים עלי לטובה. והנה אספר לך בסודי סודות משהו, שהתרחש אתי. לא תספר לשום אדם, אף על פי שאצלך לשון ארוכה. אתה שומע?

הוא נשתתק לרגע, צמצם משהו את עיניו, ועל פניו ארשת של זכרונות מסעירים ומעדנים כאחת.

— לפני כמה שנים, בחדשי החורף, היה הדבר. בן־הזקונים שלי, אילישה, והוא בגיל שמונה, חלה פתאום ונפל למשכב. היה לו חום גבוה, כולו בוער כאש, ובעיקר היה מפרפר באיזו עווית, שאחזה את כל אבריו, כשהכריתו לגמרי מעומעמת. הובהלו טובי הרופאים בעיר, שטיפלו בו במסירות רבה. אבל הרופאים לא ידעו לקבוע לא את הדיאגנוזה ולא את הרפואה הקולעת. נראה היה שהם כאילו מגששים באפלה. אמנם נתנו לו הרופאים כמה רפואות וגם עשו לו זריקות, אבל ללא הועיל. הכוויצות אוחזות ללא הרף באברי הילד ומטלטלות אותו טלטלה איומה. יודע אתה שאני איש צבא ולבי קשה כברזל, אבל ביחס לילדים אני רך כדונג. לא אתבייש לומר, שבקושי עמדתי על רגלי, ועיני היו רטובות, ישמרנו ה', כמו אצל מקוננות זקנות. ודווקא האם המסכנה, אנאסטיה פטרובנה, החזיקה מעמד בכוח הברזל של הרצון האימהי וטיפלה בילד בכל השקט והמסירות הדרושים. והנה ביום השני למחלת הילד הלכה האם לקנות משהו בחנות מכולת, ושם שפכה את לבה לפני בעל המכולת, זימל פאבריקאנט, שהוא כידוע זשיד (יהודי) פיקח להפליא (בכינוי „זשיד" שהוא בדרך כלל כינוי של גנאי בפי לא־יהודים, היה משתמש דווקא כאילו מתוך חיבה). והוא סיפר לה שאיזה קדוש יהודי, „ראבין" (רבי) גדול, בא באותו היום לעיר, שהוא מחולל נפלאות, ויש לבקש ממנו ברכה. זימל הקסים אותה באגדות שונות על הקדוש הזה. הטובע נאחז בקש, ובפרט באגדות מקסימות. עם שובה הביתה לפנות ערב, סיפרה לי מיד בהתפעלות את האגדות על הקדוש הנפלא. ועוד טרם הספקתי להתבונן בדבריה, והנה התנפלה המסכנה לרגלי, ובדמעות וצעקות התחננה לפני: — אבא רחימאי, באטיושקא (אבא'לה), לך לקדוש היהודי והשתטח לפניו בתחנונים, שיתן ברכה לאילישקה שלנו, הגווע מרגע לרגע...

האם כמעט נטרפה עליה דעתה, היא פורכת את אצבעותיה ואינה יודעת את נפשה. מיד הרימותי אותה, חיבקתיה והרגעתיה ככל האפשר.

— אנאסטאסינקה, יונתי, אל תבכי, למען השם, אני אלך מיד אל הקדוש. אסע אליו במזחלת רתומה לסוסים האמיצים שלי, ואביא לך מיד ברכה של הקדוש. הרגעי, הרגעי...

בחוץ כבר התגברו דמדומי ערב. אמנם גר אני קצת מחוץ לעיר, אבל הסוסים שלי עפים כנשרים, ובמהרה הייתי בבית אברמסון, הוא אחד מראשי הקהילה. אבל הוא לא היה בבית, ובני ביתו אמרו לי, שהוא נמצא אצל הראבין (רבי) הקדוש. ביקשתי במפגיע אחד מבני־ביתו לשבת אתי במזחלה, ולהראות לי את בית הראבין. אך עמדו הסוסים על יד אותו הבית, שהיה מלא המוני אנשים מפה אל פה, וכולם נדחפים ונדחקים ברעש ובהתפעלות, שלחתי לקרוא את אברמסון, ירדתי מעל המזחלת ועמדתי תחתי. אך השגיחו האנשים בי, באה חרדה עליהם. ראש הקהל יצא אלי מיד, ועל פניו מבוכה רבה. אבל הוא קיבל את פני בכבוד הראוי, והכניסני לחדר צדדי בבית. תחילה היה מוכה תמהון, ואפילו חשש בחרדה, שאולי היתה כאן איזו הלשנה, ובאתי לעשות חיפוש, או לאסור מישהו. אכן, הוא נרגע ונדהם כאחת, כשסיפרתי לו את מטרת בואי. רגע נמלך בדעתו, ואחר כך אמר לי בהשתתפות רבה.

— היה בטוח, הוד מעלתך, שהראבין הקדוש יתן לך ברצון את ברכתו, והברכה תתמלא במהרה, בעזרת השם... אבל מכיון שהראבין אינו מדבר רוסית, כדאי לעשות לפי הנהוג אצלנו, היינו לחבר „פתקה" קצרה, שבה כותבים את שם הילד ושם אמו ומסמנים בקיצור את פרטי המחלה...

וכך כתב בפני את ה„פתקה" על הילד אילישה, בן אנאסטאסיע, ועל פרטי מחלתו האנושה, שסיפרתי לפניו. אחר־כך ביקשני לחכות רגע, ויצא עם הפתקה אל הקדוש. לא עברו רגעים רבים, והוא חזר

בפנים צוהלות, וללא שהיות הזמינני להיכנס אל הראבין. „ה׳ יעזור!״ אמר לי בחגיגיות מלאה חרדת קודש, שהדביקה במשהו גם אותי. באותה החגיגיות עזר לי לפשוט את מעיל החורף. עם כובע השרד בידי, באחזי בידי השניה מתוך הרגל (כבשעת טקס חגיגי) את ידית החרב החגור על ירכי, הלכתי אחריו בצעדים מתונים דרך מסדרון ארוך לחדר הרבי. אך נפתחה הדלת עמדתי רגע על מפתן החדר ונדהמתי תחילה למראה פני הראבין, שעשו עלי רושם כמעט מזעזע. על פניו החיוורים נוצצו עיני תכלת בזוהר מוקסם, שלא ראיתי מעודי, ומעל לזקן הרחב הלבן־אפור הבהיק חיוך לוהט, שהיה מקרין ושופע צער מעודן. שפתו העליונה רוטטת קצת, והרטט הזעיר הזה נוגע עד הלב. הוא לבוש מעיל משי ומעל מצחו הגבוה להפליא כיפה של קטיפה, שהבהיקה לנוכח שני הנרות שדלקו על השולחן. הקדוש קם לקראתי, ואחרי שהחוויתי לו קידה עמוקה, הזמינני בתנועת יד לשבת על הכסא ממולו (ראש הקהילה עמד ביראת הכבוד מאחורי כסאי). בדומיה קרא הקדוש את ה„פתקה״, שהוגשה לו מקודם, לרגע עורפלו עיניו, ושפתו העליונה הרטיטה ביותר. והנה הרים עיניו מעל הפתקה, ובפנים מאירות אמר לי קצרות באידיש (ראש־הקהילה תירגם לי מלה במלה):

— תשועת השם יתברך תבוא על בנך, רפואתו קרובה לבוא...

היה זה תחילת הערב כשיצאתי מבית הקדוש. בשמים נוצצו כוכבים למכביר, ובחלונות הבתים שברחוב נדלקו אורות. עם בואי הביתה הודעתי לאשתי דברי הברכה של הקדוש. ובמכוון סיפרתי לה במפורט על התרשמותי העמוקה, כדי לעודד את רוחה ולחזק את תקוותה. והנה לפני חצות הלילה בא המשבר המבורך, — החום ירד אצל הילד, הכוויצות נפסקו והוא נרדם במנוחה אחרי שהזיע לא מעט. לשמחת אשתי לא היה קץ. למחרת רצתה ללכת לקדוש עם מתנות. בקושי עיכבתי אותה, עד שאשאל בנידון את ראש הקהילה...

לאחר זמן נודע לי מפי ראש הקהילה, שהקדוש נקרא הראבין (רבי) מקאפיס(ט), על שם העיירה הקטנה שבחר למושב לו...

לפתע עמד האיספראבניק בלכתו, נשתתק לרגע, ובהפנותו את פניו הנרגשים אל לזרוב, אמר בחצי קול, כאילו עומד לגלות סוד כמוס.

— יודע אתה, מר לזרוב, כשראיתי היום בבית־הכנסת את הצעיר הנלהב, הלומד בעמידה ובעינים עצומות לפני הספר הפתוח, והוא כולו אש להבה, הכרתי לחרדתי בפניו החיוורים אי־אלו קווים מתווי פניו של אותו הקדוש, מקאפיס(ט), שפתו העליונה של אותו צעיר רוטטת באותו הרטט הנוגע עד הלב. וכשהסתכלתי בפני הצעיר, עלתה בזכרוני דמותו של אותו הקדוש, ובאתי בחרדה. יסלח לנו השם...

כאילו לפתע התנער מהתרגשות והמשיך את דרכו:

— מה זה? הארכתי את הדיבור, וכבר עברנו את הגן העירוני. השעה מאוחרת ועלינו להחיש קצת את צעדינו. תסלח לי, יש לי היום בולמוס הדיבור, תתן לי לגמור, ואתה תענה לי בפעם הבאה ככל העולה על רוחך. יודע אני, שאמנם אתה, כמדומני, איש חוטא כמוני, אבל אתה מרבה לקרוא בספרים ומתחכם הרבה, והנה חיפשת ומצאת וגילית בפני השלטונות הרבה חטאים ופשעים דווקא אצל המאמינים הנלהבים האלה. וודאי הוא שהחוק הוא חוק, וכל העובר על החוק, אחת דתו לבוא על עונשו. ואני שומר החוק ואמלא בקפדנות חמורה כל פקודה מטעם שלטונות המשפט. אבל וודאי הוא, שגם השופטים, ואנו כולנו, צריכים לשקול את הגרעין הטוב, הנמצא אצל אותם אנשי האמונה הנלהבת, אצל אלה הצליינים ולומדי הספרים הקדושים, כדי שלא לזרוק, כפי שאומר הפתגם הרוסי, מן האמבטיה את המים המלוכלכים יחד עם הילד החי. הנה הגענו לביתי. בבקשה תבוא אלי הערב לכוס תה ותדבר את אשר עם לבך. אנאסטאסיה

פטרובנה תשמח לך מאוד, גם תראה את אילישה, שהוא עכשיו סטודנט מבוגר ושובב. שלום לך...

מאבקם של החסידים

כל המוני היהודים בסטאראדוב, שהם ברובם חסידים חבדיים, היו נדהמים ומזועזעים לנוכח האסונות והפחדים, שנגרמו על ידי ההלשנה האיומה של אותו איש לזרוב. אבל עם כל הזעזוע היו היהודים החרדים דרוכים למאבק מתוך התעוררות פלאים גדלה והולכת, שאחזה את כל שכבות האוכלוסיה היהודית והביאה תוצאות מדהימות לכל הצדדים. אכן, גדולים הם האסונות, שהמלשינות כבר המיטה על היהודים בעיר, כשהישיבה הגדולה והמפורסמת בסגרה מטעם השלטונות, והרב החבדי הדגול, זה הרב ניימרק, נכלא בבית הסוהר יחד עם בנו ועוד כשמונים יהודים, וכולם מחכים בבית הסוהר ליום הדין של המשפט הפלילי, העומד להתקיים לאחר גמר החקירה המשפטית, שהתנהלה בקפדנות זועמת, בהשפעת המזימות הבלתי פוסקות של המלשין. אבל מחריד ביותר היה הדבר, שהמלשין לא הסתפק באנשים שכבר נתפסו, אלא שהוא הוקיע בפני השלטונות בכל מיני „הוכחות" שבדלטוריה את „כת" החסידים בכלל, שהם השולטים בקהילה והם חותרים, כביכול, בתחבולות־זדון מסותרות

תחת החוקה של עבודת הצבא. והמלשין עוד ידו נטויה להגדיל את האסונות, ואין איש יודע מראש את התוצאות העומדות לבוא. משל לדליקה, שאכלה כבר בנינים גדולים, אבל להבות־האש הולכות ומתרחבות, כשהן מאיימות להשחית את כל העיר, אם לא יצליחו האנשים לכבות בעוד מועד את הדליקה.

הכל יודעים, שבבית החומה הנהדר של המלשין לזרוב, המתנוסס במרכז העיר, מתרקמות מזימות חדשות לבקרים נגד יהודים רבים, שעדיין לא נאסרו, אבל הם כבר חשודים בשיתוף פעולה עם „כת" החסידים. בית החומה היה עשוי מלבנים אדומים כדם ונקרא בפי רבים „בית החומה האדום" (דער רויטער מויער). בקומה האחת גר בתורת דייר חוקר המשפט טגנצוב, ושם נמצא המשרד הרשמי שלו. ובקומה השניה גר בעל הבית, לזרוב, שאינו מחמיץ כל הזדמנות להסית ולהמריץ את השכן הדייר, איש השלטון, לחקירה חמורה של ה„חסידים". פעם בפעם נקראים רשמית אנשים שונים אל הבית האדום לשם חקירה אצל טגנצוב, ובכל פעם נופלת חרדה לא רק על המוזמנים וקרוביהם, אלא על כל היהודים.

ובעיקר הצליח לזרוב להוכיח לטגנצוב, ואף לקטיגור (פרוקורור) סימיונוב, שעשרות הנאסרים והרב בראשם, אינם אלא נציגים או שליחים של „כת" החסידים, המקבלים פקודות מאת ראש החסידים ברוסיה, הרבי מליובאוויץ, לחתור בזדון ובשיטתיות תחת חוקת עבודת הצבא. הרבי בליובאוויץ היה אז האדמו"ר מהר"ש (ר' שמואל) (תקצ"ד—תרמ"ג), שמלבד גדולתו בתורה ובחסידות, היה מצויין בהדרת־פנים ובחכמתו גם בעניני עולם, והיה נערץ מאד על רבבות חסידיו. והנה פשטו שמועות בעיר, כי מאימת השלטונות יצא הרבי מליובאוויץ לחוץ־לארץ. אבל אנשי המשטרה באו לביתו, וכשלא מצאו אותו, עשו חיפושים מדוקדקים בביתו, והרימו אפילו את קרשי הרצפה כדי לבדוק את הפינות הנסתרות ביותר.

חרדה גדולה נפלה בעולם החסידים בכלל, והחסידים החבדיים

בפרט, אימת המלשינות פשטה מסטאראדוב לערים רבות. והואיל והחסידים מהווים באזורים שונים שבתחום המושב רוב מנין ורוב בנין של האוכלוסיה היהודית, נתעוררה דאגה חמורה בערים רבות אצל אנשי הציבור בכלל, שראו סכנה כלל־יהודית במלשינות זו על החסידים כעל פושעי מחתרת נגד חוקת עבודת הצבא, שהוא חוט השדרה של קיום המדינה. בערים שונות נתאספו פה ושם עסקנים ומנהיגים לישיבות חירום, כדי לטכס עצה בדבר עזרה משפטית ותמיכה מוסרית וכספית ליהודים בסטאראדוב, הנתונים בצרה. החרדה הגיעה גם ליהודים רמי המעלה בפטרבורג הבירה, שגייסו בעוד מועד שתדלנים ומליצי יושר מבין אנשים בעלי השפעה, שיש להם גישה אל „החלונות הגבוהים". מפטרבורג ומווילנה באו בצנעה, פעם בפעם, לסטאראדוב כמה שליחים, ביניהם עורכי דין, כדי לחקור את המצב במקום, לייעץ ולעודד, ובמיוחד לחזק את ההתגוננות המשפטית. אבל בעיקר התנהל המאבק בעוז מכריע נגד המלשינות בסטאראדוב גופה על ידי החסידים והמוני היהודים שם, שרובם ככולם מסתופפים בצל החסידות החב"דית.

הענין הוא שדווקא משום חומר האסונות וגודל הפחדים, שבאו בעטיה של המלשינות, התלקחו ביתר שאת בלבבות היהודים בסטאראדוב בכלל ואצל החסידים בפרט, האמונה והבטחון, ומתוך התעוררות עצומה התאזרו למלחמת תנופה נגד המלשינות ותוצאותיה האיומות. ההתעוררות באה כאילו מאליה, ללא סייג וללא תנאי, שהביאה את היהודים ובמיוחד את החסידים, לאיתנות שבאמונה עילאית ולפעולות כבירות.

והנה כבר במשך החדשים הראשונים שלאחר המלשינות באו בלי משים שני דברים, שפעלו באורח מפליא לטובה, בלי שהאנשים ירגישו אז במלוא הכרתם את ערך הדברים האלה. קודם כל היה זה ההבדל שבין הגישה של השלטונות ובין זו של החברה (לא רק היהודית, אלא גם הרוסית) לענין המלשינות. אמנם ההבדל הזה לא

היה כל כך בולט למראית עין, אבל היה מורגש פה ושם בתגובות שונות של האוכלוסיה הרוסית, שנתגבשו במשך הזמן לחזיון רב ערך. חוק עבודת הצבא היה וודאי בעיני השלטונות חוק חשוב ויסודי ביותר, וכל העובר על החוק הזה, ומכל שכן אם הוא חותר תחתיו בזדון ובשיטתיות, הריהו פושע מסוכן ואחת דתו לעונש חמור. אבל לא לגמרי כך נראה הדבר בעיני אנשים רבים אף בחברה הלא־יהודית. יש להזכיר, שחוק עבודת הצבא, שנתפרסם רק בשנת 1874 (כלומר כשבע שנים לפני המלשינות) שם קץ לתקופה הארורה של הקאנטוניסטים והחוטפים, כשאנשים שכירים היו חוטפים תינוקות מידי אמותיהם והללו היו נשלחים לקסרקטינים בסיביר לעבודת הצבא לכל ימי חייהם (החיילים ה„ניקולאיבים").

גזירת הגיוס של תינוקות, חלה אז רק על היהודים ולא על הנוצרים. הטרגדיות של החטיפות נעשו תכופות בלילות לקול צעקות הזוועה והיללות של האמהות, שזעזוע ממש את כל העיר והשאירו זכרונות איומים לא רק אצל היהודים, אלא גם אצל התושבים הנוצרים. הזכרונות האיומים האלה הביאו לכך, שגם עכשיו לאחר המלשינות והמאסרים ההמוניים, היו רבים מבין הנוצרים מוכנים במידת מה לעמוד לצד היהודים, הנענשים „שוב" בעניני עבודת הצבא, שגרמה להם בעבר הקרוב עינויי־זוועה כה עמוקים. ובמיוחד נתקבלו על דעת הגויים הדברים שנאמרו מצדדים שונים להגנת היהודים נגד הכפיה הדתית הנהוגה בעבודת הצבא דווקא ביחס ליהודים. הרי ביחס לנוצרים מקובל מכבר, שהכמרים והנזירים פטורים מגיוס, ובכן מדוע מגייסים אצל היהודים פרחי רבנים ואנשי דת, שהתורה והתפילה הן נשמת אפם, ומשום כך כאילו מוכרחים להשתמט מעבודת הצבא, הפוגעת ברגשותיהם הדתיים. וודאי שלא חסרו שונאי ישראל בגלוי ובסתר, ובעידנא דריתחא של פרעות וזעזועים היתה פורצת השנאה הכבושה. אבל בימי שלום היו שוררים יחסי שכנות בין היהודים והגויים שבאותה העיר, קשרי משא־ומתן,

שהגיעו פה ושם אף ליחסי ידידות. והנה ההווי הדתי היהודי, שהוא כל כך מיוחד ומגוון, היה מעורר אצל הגויים ענין וסקרנות. הרב נימארק היה מכובד על הגויים שבעיר בהדרת פניו ובחן אישיותו הנעלה. היו גם אי־אלה נוצרים, שהיו באים להתדיין עם יהודים (בעניני סכסוכים שבמשא־ומתן) אצל הרב, שהקסים את רואיו במזגו הנעים וברוחניותו השפוכה על פניו. כמה נוצרים קראוהו בשם „סוויאטוי ראבין" (הרב הקדוש). והנה הופתעו גם הגויים לשמוע שה„ראבין" ובנו הובאו במאסר בשל עסקי עבודת הצבא. ושוב מה ענין עבודת הצבא לאיש דת כה נעלה? וכך בא הדבר הנפלא, שבימי צרה שלאחר המלשינות מצאו היהודים בחוגי הגויים הד רחב ויחסי אהדה. אמנם לנוכח המאסרים ההמוניים והאיומים המחמירים והולכים מצד השלטונות (חוקר המשפט והקטיגור), קשה היה לבטוח ביחסי האהדה הסתמיים מצד האוכלוסיה הנוצרית, אבל לאחר זמן היה לכך ערך מכריע הרבה יותר משאפשר היה לחשוב.

והנה בא הדבר השני שעל גודל חשיבותו המכרעת עמדו גם כן רק לאחר זמן. הענין הוא, שההתעוררות העמוקה של אמונה ובטחון אחזה כמעט את כל השכבות של האוכלוסיה היהודית והביאה לפעולות כבירות, שנעשו מכל הצדדים לכאורה באורח ספונטאני, בקדחתנות ובמסירות נפש, ובכל זאת היו מחושבות ומתוכננות מתוך הרגשת אחריות ומשמעת ציבורית למופת. ההכרה הבהירה של הסכנה, המאיימת על קדשי היהודים, וחייהם ממש, שהושמצו על ידי המלשינים, ההכרה הזאת היתה לא רק מלהיבה ומותחת, אלא גם מדריכה ומכוונת את הציבור והפרט לשיקול דעת תכליתי ומחושב. משל לאם, שבנה חולה אנוש, והיא במאמצים כבירים כובשת את סערת רוחה, כדי לנהל את הטיפול החיוני בסדר ובקור־רוח הדרושים.

הוועד של ראשי הקהילה ועסקני הציבור היה עורך לעתים קרובות ישיבות והתיעצויות, בהשתתפות עורכי דין ויודעי חוק. באו בדברים עם עורכי דין נוצריים, שאחד מהם, העורך־דין אוספנסקי

מסטאראדוב, קבל עליו להיות הסניגור של הנאשמים בבית־המשפט. וכן הזמין הוועד כסניגור את העורך־דין המפורסם בקיוב, ליעוו קופרניק, שהיה ידוע לתהילה כגדול הנואמים בין עורכי־הדין ברוסיה. הידיעה על הסכמתו של קופרניק המהולל לבוא כסניגור הנאשמים נפוצה בעיר ועשתה רושם רב. הועד עסק בהכנת החומר והמסמכים הדרושים, כלכל במרוכז את כל צרכי ההתגוננות המשפטית, עמד בקשרים עם עסקני ציבור מערים אחרות, ובמיוחד עם אלה בפטרבורג.

פעם בפעם היו פונים בחירי הקהילה במשלחות מיוחדות לבעלי ההשפעה מחוגי השלטונות והקרובים אליהם. אמנם חוקר המשפט והקטיגור סירבו בהחלט לקבל איזו שהיא משלחת בנידון הנאשמים, אבל חברי המשלחות היו פונים באורח בלתי רשמי לאנשי השררה השונים וגדולי האצילים שבסטאראדוב, שהיו נוהגים כבוד בנציגים הדגולים של הקהילה, שביניהם היו כאלה שיצאו להם מוניטין גם בין אוכלוסי הגויים. כדאי להזכיר לדוגמה את געציע אברמסון, איש נשוא פנים, בעל בית־מסחר סיטוני לאריגים הגדול ביותר שבכל המחוז, שעמד בקשרי מסחר עם בתי־החרושת הגדולים במוסקבה, והיה נוסע לשם בעניני עסקיו כמה פעמים בשנה. יחד עם זאת היה למדן מובהק, בקי בש״ס, מגדולי החסידים, שהיה קובע עתים לתורה לא רק בשעות הפנאי, אלא גם בשעות העבודה היה בכל עת מצוא פורש לקרן זווית והוגה בתורה. ובעיקר היה מפורסם (גם בין היהודים וגם בין הגויים) בישרנותו הקפדנית להפליא בעניני מסחר. לא רק בסטאראדוב, אלא גם בחוגי בתי־חרושת לאריגים במוסקבה היו מתהלכות אגדות על ישרנותו הנפלאה. הוא היה נוהג, למשל, לבדוק בעצמו בשעות הערב את החשבונות של הלקוחות, שהיו במשך היום בבית המסחר, ואם היה מוצא טעות בחשבון לטובת איזה קונה, יהודי או לא יהודי, היה באותו ערב ממהר והולך לאותו קונה, כדי להחזיר לו את ההפרש. ישרנותו העמוקה רכשה לו אימון והוקרה מצד כל אלה שבאו אתו במגע בסטאראדוב וגם בבתי־החרושת

במוסקבה. וכך היה מקובל על כל האוכלוסים שבעיר כאיש נקי־כפים ובר־לבב, שישרנותו וחכמתו נתמזגו לשלימות נפלאה. והיה אברמסון משתתף כמעט בכל משלחת יחד עם בחירי קהילה אחרים ראויים לשמם.

אכן, הוועד לא שם מבטחו בהשתדלויות ותחבולות, ותהייגה המוצלחות ביותר, אלא שהוועד היה מעודד בדרכים שונות אצל החסידים את העבודה שבלב בתפילה ובתורה, הגבירו את השיעורים בבתי־הכנסת ללימודי גמרא וחסידות. חברי הוועד שהיו חסידים מובהקים, היו בעצם מאריכים יום־יום בתפילותיהם למעלה מן הרגיל, ותפילות הציבור בבתי־הכנסת היו מלאות צקון לחש מתוך דביקות חב"דית. וכן היו עורכים מסיבות חב"דיות (במיוחד בשבתות), שבהן היו החסידים מברכים איש את רעהו „לחיים" על כוס י"ש, ומתוך ניגוני דביקות היו לומדים מאמרי חסידות, „דברי אלקים חיים", שיש בהם כדי לעורר את הלבבות ולחשל את האמונה והמאמצים לקידוש השם במלחמה נגד המלשינות וההשמצה על החסידות והחסידים. והיו חברי המשלחת, ההולכים לאנשי השררה, מרגישים עצמם כשליחי ציבור, שליחי מצווה, ועל פניהם ארשת של התרוממות רוח ודביקות כבושה, שהיתה עושה רושם על רואיהם, ודבריהם היוצאים מן הלב היו עושים את פעולתם (רק במקרים מעטים מאוד, יוצאים מן הכלל, נתקבלו המשלחות באדישות או בהתנגדות).

במשך השנה הלך וגדל בהשפעת המשלחות מספרם של אלה מגדולי האצולה הרוסית בסטאראדוב, שהיו שוחרים טובת היהודים בענין המלשינות, ובמועדון האצילים היו רבים מביניהם מנסים פעם בפעם להשפיע על הקטיגור סמיונוב, אבל הוא הגיב באי־רצון חמור על כל הנסיונות האלה, וראה אותם כהתערבות בלתי הוגנת במהלך המשפט. הדברים הגיעו לידי כך, שהקטיגור עקר לאיזה זמן את רגליו מן המועדון ואסר בכלל על כל מכריו לדבר עמו בענין הנאשמים.

אבל לא רק ראשי הקהילה, אלא כמעט כל היהודים, בלי שנדברו על כך, הפעילו והגבירו, איש איש לפי דרכו ואפשרותו, את הקשרים עם הגויים (שבאו אתם במגע) לטובת ההגנה נגד המלשינות. מחזיקי בתי־מרזח, סוחרים, בעלי מלאכה וכד׳ — כל אחד בפינתו השפיע כמיטב יכולתו על הלקוחות שלו, שביניהם היו לא מעט אנשים בעלי־השפעה. היהודים פעלו מתוך הרגשה עמוקה של חשיבות ההסברה ההמונית, מכיוון ש„חברך חברא אית ליה״ וגלי ההסברה עלולים להגיע למרחקים. אפשר היה אז לראות, כמה גדולים היו אלפי ההשפעות, שנתפתחו במשך השנים בין היהודים ובין הגויים מתוך היחסים השונים שבעבודה, שבמשא־ומתן ושבשכנות. והיו רבים שהצטיינו במלאכת ההסברה הרוכשת לבבות, אף על פי שנעשתה באורח טבעי ועממי כמדבר אדם לחברו, ללא התבלטות מיוחדת. וכך נתרקמו כאילו בלי משים יחסי אהדה (ליהודים הנידונים) גם בשכבות העממיות של האוכלוסיה הרוסית. לדבר הזה נודעה חשיבות גדולה לאחר איזה זמן. הענין הוא שהמשפט עומד להתקיים בבית המשפט המחוזי בפני שופטים מושבעים, הנבחרים משכבות שונות. והנה נודע ממקורות נאמנים שהקטיגור סמיונוב התקשה בענין בחירת השופטים, מפני שרבים היו (לפי ידיעותיו) „נגועים״ או „חשודים״ באהדה קדומה לנידונים.

המלשין לזרוב בא במבוכה לנוכח ההשפעות ההולכות וגדלות לטובת היהודים מצד חוגים רחבים של הציבור הרוסי, והדבר הזה היה בו כדי להחליש באורח מוסרי את מזימות ההלשנה ולבודד את המלשין. אבל הוא במהרה התאושש, בראותו שדווקא על ידי כך הכביד הקטיגור סמיונוב את לבו, ובשיתוף פעולה מאומצת עם חוקר המשפט טגנצ׳וב הגביר בחמת זעם את מערכות הקיטרוג. אמנם סמיונוב הוא מן האצילים המתקדמים ובעל השכלה רחבה, חובב ספרות ואמנות, אבל הוא אריסטוקראט מעודן וקפדני, ובעיקר דעתן־רציונליסטן עקשני מאותו הסוג, שאם הוא נאחז פעם באיזו אידיאה,

לא ירפה ממנה וילחם „עד הסוף", ללא פשרה וללא רחם. והנה בהשפעת המלשינות הנפשעת, שהוקיעה עובדות שונות של פשעים פליליים מאורגנים מצד החסידים בענין החוק של עבודת הצבא, הגיע סמיונוב לכלל דעה חמורה ביותר על החסידים, שהיה לה ערך גורלי. זוהי הדעה, שנתגבשה אצלו בצורה נוקשה, שהחסידים מהווים „כת" של קנאים, אחוזי רוח מסתורין פראי, שבעזרתו הם מוליכים שולל את ההמונים וחותרים במאורגן תחת חוק המדינה של עבודת הצבא, כשהם בכלל עבריינים מסוכנים למדינה. מימי המלשינות התחיל לאסוף חומר על חיי החסידים, אבל החומר הזה ברובו הובא לו שוב על ידי לזרוב בתוספת „ביאורים" משלו. יחד עם זאת נתן לזרוב תירגומים רוסיים של דברי ביקורת חמורים, שנאמרו בספרות ההשכלה העברית בנוגע לחסידות ושנראו בעיני סמיונוב כעדות מוסמכת ביותר, באשר נכתבו על ידי סופרים יהודים בשפה ה„ביבלית". וכן הביא לו לזרוב תירגומים רוסיים של קטעים „נבחרים" מספרי החסידות, בתוספת „פירושים" משלו. כל הדברים האלה, הנותנים ביחד צלם בלהות מחיי החסידים. חיזקו את דעתו של סמיונוב על ה„כת" המסוכנת וחישלו ביותר את רצונו העז והמוחלט ללחום בכל חומר הדין נגד הפושעים הגלויים והנסתרים.

כעבור איזה זמן לאחר המלשינות והמאסרים, כשנתגלו במפתיע ובמידה גדולה יחסי אהדה לנאשמים מצד שכבות שונות של האוכלוסיה הלא־יהודית, עורר הדבר הזה עוד יותר את סמיונוב נגד ה„כת", מפני שהדבר הזה כאילו הוכיח לו, שאנשי „המסתורין הפראי" יש להם כוח מסית ומדיח אף ביחס ללא יהודים. בחריקת שינים התנגד לכל ה„השפעות", וביתר שאת הגביר את מלחמתו המשפטית נגד הנאשמים.

והנה התרחש מאורע נפלא על ידי התנגשות מפתיעה רבת התוצאות של סמיונוב עם היהודי סוחר היער מסטאראדוב, אברהם זיסל ריבלין. המאורע הזה, שהוא בלתי ידוע כלל לציבור, נראה

ממש כאגדת פלאים. אבל שמעתי את פרטי המאורע מאבי, שהכיר את ריבלין לעת זקנתו, והלה סיפר על המאורע לאבי בסודי־סודות. וכן אושר המאורע הזה על ידי מכתבו של סמיונוב עצמו, שכתב על כך בנסיבות טרגיות כמה ימים לפני מותו. אמנם ריבלין הוא איש עממי, אבל משונה ומופלא, ואין לתפוס את המאורע שנתרחש עמו בלי שנתאר בקיצור נמרץ את האיש ודרכיו, לפי הרשמים והידיעות, שקבלתי עליו ממקורות שונים.

אברהם זיסל ריבלין נקרא בעיר גם בשם הכינוי „שובר הכפור". גבה קומה, רחב כתפים וחסון, בעל זקן צהוב־כהה סמיך ועינים חומות מבריקות. גברתן להפליא, היה שופע תדיר גבורה כבושה והומור מבדח. כשהיה נותן, למשל, שלום לחברו, היה כאילו בלי משים לוחץ את היד כך, שהלה קפץ ממקומו בצעקת כאב, והוא הגיב על כך בתמימות מצחיקה ובעינים מחייכות: „מה קרה, יקירי?". היו מספרים עליו בעיר בדרך הפלגה, שהוא בקלות שיבר בידיו מוט ברזל. יחד עם זאת היה יודע ספר, ירא וחרד לדבר ה', היה פעיל מאוד בחברת תהלים ובחברת משניות, ובעיקר חסיד חב"די נלהב. בעיר קראו לו בשם הכינוי „שובר הכפור", מפני שבימות החורף היה כמעט יום־יום, עם אור הבוקר, הולך עטוף פרווה אל הנהר, שובר שם את הכפור, כדי לעשות „חור" בנהר פושט בין רגע את בגדיו, טובל במי הנהר הקרים ככפור, אחר כך מתלבש מהר, מתעטף בפרוותו וחוזר הביתה, שם הוא שותה הרבה כוסות תה חם, והולך אחר כך לבית הכנסת להתפלל. היה עובר תכופות לפני התיבה בבית־הכנסת, במיוחד בשבתות וחגים, והיה מענג את שומעיו בקולו הערב־החזק, ובנעימות עליזות־עצובות. בעברו לפני התיבה היה פעם בפעם מפתיע בשינויים־קפיצות של הקול. הנה קולו רועם ומרעיד את השמשות, ולפתע „יורד" הקול למעמקים ומשתפך בדביקות חסידית, לפעמים עד לידי כלות־הנפש כשהוא ממש מתעלף מעוצם הדביקות.

זקני החסידים בעיר, היו אומרים עליו שהוא בעל „התעוררות", כלומר, שהגיבור התמים הזה עלול להגיע לפעמים להתעוררות שבהשראה פתאומית, שהיא אף למעלה מהשגותיו הוא. ריבלין היה מתפרנס מעבודתו כסוחר יער מובהק, והיה מקובל מאוד על ה„פריצים", שבא אתם במגע לרגל מסחרו, היינו על בעלי האחוזות והאצילים, שהוקירו מאוד את גבורתו ופיקחותו הנועזת העממית, שהיתה לפעמים מבעיתה ומבדחת כאחת, גם בבית האצילים היה נוהג כמנהגו תמיד בשעת נתינת שלום: כאילו בלי משים לוחץ את היד כך, שהאציל קופץ ממקומו, והוא שואל באותה תמימות מצחיקה ובעינים מחייכות: „מה קרה?" מתוך עליזות או התרגשות יתירה היה גם בבית האצילים פורץ לפעמים בשיר, שהיה מפתיע ומפליא, ועם זאת עורר ענין רב, פעם בפעם היו מבקשים אותו לשיר והיו שומעים אותו בהנאה. אלא שלפעמים היה מתרגש מתוך השיר עד לידי עלפון, והיה עוזב כאילו באמצע השיר את הבית, כשהשומעים המופתעים רואים בזה מעין „טראנס". כשנודע בין הפריצים, שהוא בכל יום בחורף, עם אור הבוקר, שובר את הכפור בנהר וטובל שם, התפלאו ולא האמינו בדבר. אחדים מהם באו במתכוון לפני אור הבוקר לריבלין הביתה, כדי ללוות אותו לנהר ולחזות כמו עיניהם את טבילתו, הפריצים היו מתיחסים אלי־ ברגשות מעורבים של היתול והשתוממות, לעג ויראת הכבוד, כאילו היה בעיניהם ליצן וקדוש כאחד.

והנה התרחש פעם עם ריבלין דבר משונה בבית ראש־האצילים דולושבסקי, מי שהיה פעם גוברנאטור. ריבלין היה מחזיק אצלו יער בחכירה והיה מבקר תכופות בביתו בעניני עסקיו. במשך הזמן נתחבב ריבלין כל כך על האציל המרומם הזה, שהלה נתן הוראה למשרתיו לתת לריבלין לבקר בביתו כל שעות היום והערב ללא כל הגבלה. פעם בא בשעות הערב בעניני עסק היער לדולושבסקי. משנכנס לפרוזדור, ראה מרחוק, שהטרקלין מלא אורחים חשובים.

ובכל הבית המולה רבה של נשף חגיגי. רצה ריבלין לחזור מיד על עקבותיו, אבל ראש האצילים השגיח בו והזמין אותו במפגיע לטרקלין, שם היתה ערוכה מסיבת־תה נהדרת לכבוד הסינאטור מפטרבורג, איש מרומם ונשוא פנים, שבא להתארח אצל שארו דולושבסקי וישב עכשיו בראש המסיבה על יד המארח. כמעט כל המסובים, גדולי האצילים, היו מוכרים לריבלין. המארח הציג את ריבלין לפני הסינאטור (כשהוא לוחש משהו באזני הסינאטור על „הגיבור הנפלא" הזה). ריבלין החווה קידה עמוקה ולחץ את ידו המושטה של הסינאטור. ושוב אותו הדבר כתמיד: עם לחיצת היד קפץ הסינאטור קצת ממקומו, וריבלין שואל בתמימות מצחיקה: „מה קרה?" האורחים (וגם הסינאטור) פרצו בצחוק. ריבלין היה במצב רוח מרומם, והיה שופע בדרכו בדיחות ואמרות שלקחו את לב האנשים. קומתו החסונה מזדקרת בטרקלין, ובעיניו החומות המבריקות משתקפת תערובת זו של פשטות עליזה וגבורה כבושה. והיה פונה המארח אל ריבלין ומבקשו לשיר הפעם במיוחד לכבוד האורח (דולושבסקי לוחש על אזני הסינאטור, שזה היהודי העליז הוא זמר עממי מיוחד במינו). נעתר ריבלין לבקשת המארח, וברשותו שם כיפה על ראשו, באמרו שהוא ישיר הפעם זמר שנקרא „י—ע—לה" (הוא אמר את השם בהברות ממושכות, אבל הגויים תפסו בקושי את השם הזה) מיד נראה על פני ריבלין חיוך עלפון, שהשתפך במעבה הזקן הצהוב־כהה הסמיך, בין־רגע הרים את ידו אל על, וכאילו לפתע נזדעזע הטרקלין מקולו האדיר, שהתפרץ בכוח איתנים.

— י — ע — לה...

נדמה היה כי עוד מעט והקול יפרוץ את התקרה, הזמר מתפתל ומכה גלים. והנה קמץ את אגרוף ידו הימנית וקולו הרועם מרעיד את השמשות, כנראה, שבאה עליו עכשיו „התעוררות". לפתע משתבר הקול לרסיסי רסיסים, בין רגע מתאחדים הרסיסים והקול

עולה ויורד מתוך רעם וזעזועים, ולבסוף מתכווץ הקול לצליל דק מן הדק ומשתפך בצקון לחש עד לכלות הנפש. אבל, מה קרה? קומתו הגבוהה והחסונה מזדעזעת, והוא מטה לנפול כמתעלף. האנשים קפצו ממקומותיהם וניגשו אליו, כשהם מחליפים ביניהם מבטים: „שוב טראנס?!" אבל ריבלין התאושש במהרה, היה חיוור ונרגש, ובלי לומר דבר, יצא בריצה מן הטרקלין, בתנועה מהירה חטף בפרוזדור את המעיל והכובע, ובקפיצה אחת, עבר בין המשרתים המופתעים ויצא החוצה. הפריצים כבר ידעו. שבמצב זה אין לעכבו כלל. אך יצא מן החצר, והנה אחד האורחים, הקטיגור סמיונוב, הדביקו, אחז בשרוולי מעילו ואמר בהתרגשות כנה:

— מימי לא שמעתי זמר עז כזה. אבקש מאוד, שתבוא פעם לביתי, בכל יום שתרצה, באשר רוצה אני לשמוע עוד פעם את הזמר — ויהי מה. אני מבקש ש...

ריבלין, שהיה עדיין קצת מטושטש, לא ענה דבר, ובאמצע דברי סמיונוב עקר ממקומו והמשיך בריצה את דרכו. כל זה התרחש כשנה לפני המלשינות. כתמיד אחרי מקרה „התעוררות" („טראנס") הסיח ריבלין את דעתו מכל מה שהתרחש בעת אותו הביקור אצל דולושבסקי, (בשעת מסיבת קבלת פנים של הסינאטור) ומן ההזמנה הנלהבת של סמיונוב אחרי בריחתו מן המסיבה. וכן לא סיפר על כך לשום אדם, והדברים האלה היו כאילו מטושטשים בזכרונו.

לאחר המלשינות והמאסרים ההמוניים שיתף ריבלין פעולה באורח נלהב עם ראשי הקהילה בעבודת ההתגוננות נגד המלשינות, והפעיל את כל הקשרים המרובים שלו עם אנשי שררה והקרובים אליהם, הוא פעל על ראש האצילים דולושבסקי ואחרים לקבל משלחות מאת ראשי הקהילה, והיה משתתף במשלחות שונות ומתווך ביניהן ובין החוגים השונים של בעלי ההשפעה.

באחד מימי החורף, בא ריבלין פעם בבוקר — השכם אחרי הטבילה לבית־הכנסת — לתפילת שחרית. שם סיפרו לו ראשי הקהילה בדאגה

חמורה על הידיעות שהגיעו אליהם, כי הקטיגור סמיונוב הכין ליום המשפט כתב־אישום, מלא דברי שטנה איומים על הנאשמים ועל כל „כת" החסידים, וכן שהקטיגור מגרש מעל פניו בחמת זעם את כל מי שבא להמליץ טוב על היהודים. ריבלין עבר לפני התיבה, ובשעת התפילה באה עליו לפי דרכו „התעוררות" עצומה, עד שניטלה ממנו הנשימה. ואחרי התפילה יצא בריצה מבית־הכנסת, ובלי לומר דבר למישהו הלך ישר לסמיונוב.

משניגש לארמונו הנהדר של הקטיגור, לא נתן לו שומר הפתח להיכנס. „הוד מעלתם אינם מקבלים שום אדם", הפטיר אותו השומר (כדרך המשרתים דיבר על אדוניו בלשון רבים). ריבלין הגברתן דחף בתנועה אחת את השומר הצדה, ולאחר כמה צעדים דחף מעליו בכוח את המשרתים הנדהמים שבפרוזדור, ובמהירות הבזק כמו סהרורי נכנס ישר לחדר הכתיבה הנהדר שמימין הכניסה מן הפרוזדור. סמיונוב קם בהפתעה ממקומו, תחילה לא הכיר את ריבלין והתנפל עליו בחמת זעם, אבל בין רגע הכיר אותו והושיט לו בהתאפקות קרירה את ידו. ריבלין לחץ כרגיל את היד המושטה, מיד קפץ סמיונוב ממקומו, וריבלין שואל כתמיד בתמימות מצחיקה: „מה קרה?" לרגע נראה, חיוך קל על פניו הקודרים של סמיונוב, מיד אמר לו אמנם בלשון קצת יותר רכה, אבל בהחלטיות זעומה:

— עד לאחר המשפט על הרב נימארק ושאר הנאשמים לא אקבל שום יהודי בביתי, אף לא אותך, ואבקש מיד לעזוב את הבית, מפני...

ריבלין לטש אליו את עיניו המבריקות החומות והפתיע אותו בדברים קצרים וחותכים:

— הוד מעלתך! לא באתי אליך כלל לשיחה, אלא שאתה ביקשתני פעם בביתו של ראש האצילים, שאבוא אליך, בכל יום שארצה, כדי לשיר בפניך את הזמר, ששמעת שם ממני, ובלי לדבר אתך אף מלה, אמלא עכשיו את בקשתך הנמרצת...

עוד טרם הספיק סמיונוב משהו לענות, והנה נזדעזע הארמון מקול אדיר, שהתפרץ בעצמה כבירה:

— י—ע—ל—ה...

מיד נבהלו ובאו בני הבית מזה והמשרתים בפרוזדור מזה. סמיונוב נתן להם אות להתרחק, ואף הוא עצמו יצא מחדר־הכתיבה לטרקלין, כשהוא מקשיב בהשתוממות וחרדה ל„זמר" שהתפרץ בחדר הסמוך.

בינתיים התעצם הקול והתלהט, כשהוא חוצב להבות ממעמקי היגון של אדם, המבקש על נפשו. הנה כובש הזמר אלפי יללות ובכיות, המתמזגות לשאגת תפילה אדירה, והנה מתפתל הזמר ומתלבט, כשהוא מבקש, תובע ודורש בקולי־קולות. ואחרי זעזועים ולבטים רבים, כאילו לפתע, גולש הזמר לעמקי הבכי החנוק ומשתפך בתפילת לחש הולכת וגוועת עד לכלות הנפש... אבל הנה התרחש אסון: הזמר נפסק בבת אחת על ידי חבטה איומה: ריבלין התעלף ונפל מלוא קומתו על המרבד שבחדר הכתיבה, בין רגע הגיח סמיונוב מן הטרקלין בקפיצה מהירה, ניגש בחרדה לריבלין, הזעיק את המשרתים, ובקושי הרימו אותו מן הרצפה. לרגע עמד נשען על ידי המשרתים, היה חיוור כסיד ופניו מעוותים, סמיונוב הגיש לו כוס מים:

— הירגע, יקירי, הירגע, למען השם!...

ריבלין התנער מעלפונו, הסתכל כמהומם מסביבו, אבל מיד התאושש, לפתע עקר בכוח ממקומו ויצא בריצה דרך הפרוזדורים מן הבית.

סמיונוב היה נדהם ומוכה תמהון. הרושם העצום של הזמר זעזע אותו עד היסוד. פעל עליו לא רק הזמר הנפלא כשלעצמו, אלא זה הביצוע הדרמטי ללא נשוא, שנגמר בעלפון ושבא מאליו, בכוח איתנים, כהתפרצות הר געש. הזמר היה מלא יגון עולם, ובאותו זמן הביע כוח אמונה שבתפילה רבת עצמה, המשברת הרים

ומפוררת סלעים. ובעיקר הרגיש סמיונוב, שאין בידי ההגיון להלום ולכבוש את הזעזוע הנפשי, שנגרם לו על ידי הזמר.

אבל לא עברו שעות רבות, והנה סמיונוב הבליג לכאורה על הזעזוע, כאדם המתפכח משכרון היין, לאחר שעברו עליו כמה שעות של מנוחת שינה. ולא עוד אלא שהוא כאילו ביטל בתכלית הביטול את הזמר וכל תעלולי ריבלין כחזיונות אפלים, שאינם ראויים לאיש משכיל. כפי שסיפר לו פעם דולושבסקי, היו מצויים אצל ריבלין מקרי „טראנס" שבעמעום ההכרה, ומה שהתרחש עמו היום בחדר הכתיבה אינו אלא מקרה מאותו הסוג. סמיונוב הגיע אפילו למסקנה מרחיקה לכת, כי ה„טראנס" הזה שנתגלה היום אצל ריבלין בביתו, אינו אלא אחת התופעות של אותו „המסתורין הפראי" אצל כת החסידים, המביא למעשי תעתועים מסוכנים לקיום החוק והמדינה. במהרה הסיח דעתו מכל הענין וחזר לעמדתו החמורה בענין המשפט הפלילי נגד הנאשמים בתוקף המלשינות. עם זאת המשיך הזמר של ריבלין להדהד בעמקי נשמתו ועורר אצלו במסתרים יותר ויותר את ההרגשה העמומה, שהמסתורין בכלל והחסידות בפרט הם „אולי" עולם מיוחד ונשגב, כעולם השירה והדת בכלל, שאין לבוא עליו בגרזן השכל הקר. ואף־על־פי שסמיונוב השליט על עצמו כתמיד את ההגיון וניהל כמקודם את מערכות הקטיגוריה בכל חומר הדין, לא יכול עם זאת לדכא לגמרי את הזעזוע הפנימי, שכרסם את נפשו במסתרים והביא לאחר זמן תוצאות מדהימות, שהיו טרגיות מאוד בחיי סמיונוב עצמו.

נסיונות מסוכנים

כמה חדשים לאחר המלשינות, הגיעו לראשי הקהילה ידיעות מדאיגות, היינו שנמצאו עוזרים בסתר ובגלוי למלשין, והעוזרים האלה הם מחוגי ה„משכילים" או נגועי ההשכלה וסתם בעלי־בתים „נאורים", שהיו מתנגדים בכלל לחסידים השולטים בקהילה. ולא עוד אלא שלפי ידיעות אחדות שלא נתאשרו עדיין, נשלחו על ידי הקבוצות האלו לשלטונות (לחוקר המשפט ולקטיגור) תזכירים מלאים קיטרוג בנוסח השטני הידוע, שמנהיגי הקהילה הם רובם ככולם מ„כת" החסידים הקנאים, שהשתלטו על הציבור בדרך־לא־דרך ועושים במחשך מעשים אשר לא ייעשו. במהרה נודע שסרסורי המלשין הגיעו עד לביתו של הסוחר המכובד, ישעיה רובינציק, שהיה נקרא גם בשם ישעיה „החוקר". ראשי הקהילה פנו מיד, בנידון זה לרובינציק, שהיה בדרך כלל איש ישר וירא־חטא, גם אם לא היה מן החסידים. והנה נתגלה במפתיע, שרובינצ'יק עשה על דעת עצמו, מתוך כוונה טובה בהחלט, נסיונות מסוכנים להשפיע

על המלשין ולהניאו ממעשי־חתירה נגד הקהילה. אבל הנסיונות האלה הביאו לסיבוכים, שצריך היה אחר כך להתגבר עליהם.

רובינצ'יק היה בעל חנות סדקית הגדולה ביותר בסטאראדוב, שניהל את עסקיו בתנופה רבה ועמד בקשרי מסחר עם חוגים שונים של האוכלוסיה בסטאראדוב והסביבה. קראו לו גם בשם ישעיהו „החוקר", מפני שעם היותו בר־אוריין ושומר מצוה, הקובע עתים לתורה, היה שוקד בהתלהבות על ספרי עיון ומחקר של גדולי ישראל. ספרי המחקר היהודיים, ובמיוחד ה„מורה נבוכים", היו שגורים על פיו, והיה קורא גם דברי פילוסופיה בשפות לועזיות. אכן לא היה רובינציק מן החסידים, אבל גם לא מן המתנגדים, איש נוח לבריות, ער לכל דבר שבצדקה, אולם לא התערב בענייני הציבור, אלא תופס לו מקום משלו ושוקל את הדברים בדרכו המחקרית. בעל קומה גבוהה וחסון, היה רובינצ'יק יפה תואר ויפה רוח, שפרקו נאה וזקנו החום־צהבהב מגודל יפה, מעל למצחו הגבוה התפתלו שערות ראשו, המגודלות כמעט עד לכתפיים. המצח הגבוה ושערות ראשו הארוכות, וכן כל ארשת פניו המרוכזים, שיוו לו דמות של „חוקר". בימי שבת וחגים היו באים אליו אנשים שונים, שוחרי דעת ומחקר „על טהרת הקודש", והוא היה מהנה אותם בשיחות מעמיקות בפרשת השבוע, הנוגעות בדברים „העומדים ברומו של עולם".

במשך שנים בעבר היה גם לזרוב, שעמד עם רובינצ'יק בקשרי מסחר, מבאי ביתו, המקשיבים בענין רב לדברי החוקר ארוך השער. ואפילו נחשב במידת־מה כידיד המשפחה. אבל מאז מעשי־ההלשנה, שעשו את לזרוב מנודה מן הציבור העברי, הוקיר את רגליו מביתו של רובינצ'יק. והנה כעבור כמה חדשים לאחר ההלשנה, בא פתאום בשעות הערב לבית רובינצ'יק ונכנס ישר לחדר הכתיבה שלו. אך ראה הלה את לזרוב עובר את מפתן חדרו, קם ברוגזה ממקומו,

ובלי לענות לו שלום, אמר בתנועת יד עזה, כששערותיו הארוכות מתנועעות באוויר:

— אין מקום למלשין ארור בביתי!

אבל לזרוב לא היה מופתע כלל מדבריו של בעל־הבית, כאילו היה מוכן לכך. בתקיפות עשה אלה צעדים קדימה וענה בעוז רוח, כשהוא מדבר במהירות ובהדגשה:

— ובכן, מהו ההבדל בין חוקר ובין סתם עובר־בטל? תחקור נא לרגע את מצב הדברים. מתמיד שם אתה את מעיינך בספרים ואינך רואה כלל את המעשים האיומים של ראשי הקהל שלנו, שיש בהם כדי להביא שואה לא רק על היהודים בעירנו, אלא על כלל ישראל. יש להוקיע אותם בעוד מועד, כדי למנוע את השואה הזאת, כמו שעושים ניתוח דמים לחולה, כדי להוציא מאבריו הפנימיים את המוגלה המסכנת את חייו... בבקשה לא להפסיקני — אני מיד גומר. אינני מבקש אלא אחת. בשבת הקרובה אחרי הצהרים יבואו אליך כתמיד אנשי דעה, תזמין נא גם את עורכי הדין היהודים בוריסוב וזוסמן, ואני אספר לפניכם על מצב הענינים, ואתם תוציאו משפט כטוב בעיניכם...

בעל הבית הגיב באי־רצון ושאט־נפש על דבריו הבוטים של לזרוב, והיה מוכן לגרש ביתר תוקף את המבקר הבלתי־רצוי, אבל באותו רגע נכנסה מן החדר הסמוך רחלה רובינצ'יק, בתו היחידה של „החוקר", ששמעה את חילופי הדברים ומיהרה להתערב בדבר.

רחלה רובינצ'יק (כך קראו אותה בעיר) היא גרושה צעירה, משהו למעלה משלושים, אבל נראתה בהרבה יותר צעירה מגילה, והיתה מפורסמת בעל העיר לא רק ביפיה, אלא בשנינותה ואצילות רוחה. מימי ילדותה הראתה צמאון וכושר רב ללימודים. אביה היה בדרכו המחקרית ובניגוד לנהוג, מלמד אותה תורה, בעיקר מקרא ואגדה, ובמשך השנים גם ספרי עיון. מנעוריה מצאה את הדרך ללמוד גם באורח עצמאי, ובמשך הזמן רכשה לה ידיעות בעניני

ספרות בעברית ובלועזית. יחד עם זאת היתה כאביה חדורה דתיות עמוקה, שלא נחלשה, אלא להיפך, נתחשלה ונתעמקה על ידי השכלתה, והיתה שומרת בלבביות כנה אורח החיים הדתי שבבית אביה. כשהיו באים אנשים בשבת אחרי הצהרים לשיחות מחקר אצל אביה, היו רחלה ואמה מגישות כיבוד אל השולחן. ואם אמנם הן ישבו מן הצד ליד שולחן מיוחד, היתה רחלה פעם בפעם מתערבת בוויכוח ומפתיעה תכופות בדברים שנונים וחריפים. ליצני העיר היו אומרים, שהבאים בשבת לרוביצ'יק נושאים את עיניהם לא רק לחוקר, אלא גם לחוקרת...

כמעט שהתנפלה עכשיו על אביה בשעת שיחתו עם לזרוב, כשהיא תלתה בו את עיניה הכחולות, המלאות ברק עדין.

— מה לך, אבא, להירתע כאשה זקנה, הלא לזרוב מציע רק להביא את הדברים לדיון בפני האנשים המסובים בשבת לשולחנך, ובהדרכתך יוכלו להוציא משפט ולהשפיע אולי לטובה על מצב העניינים, אולי נצליח להציל מה שאפשר עוד להציל...

האב הסכים בקושי. עם כל היותו „חוקר" קשה היה לו להבליג על זעמו נגד המלשין. אבל „הצעותיו" המתחסדות של אותו המלשין ודברי בתו גברו עליו, והוא הסכים בחצי פה.

— טוב, תבוא בשבת אחרי הצהרים, אבל נפסיק עכשיו את השיחה...

הוא עזב את החדר, בלי לומר ברכת פרידה.

לזרוב עמד במבוכה תחתיו, אבל התגובה הזועפת של החוקר הגבירה אצלו את רגשי תודתו לרחלה, שעמדה לימינו נגד התפרצות החימה של אביה. בעינים מלאות הוקרה פנה אליה.

— אין די מלים להביע לך, רחלה, את תודתי. בלי הפרזה אפשר לומר עליך: „נופת תטפנה שפתי חן"... אני גם הבאתי לך ספרים חדשים, שאולי יעניינו אותך...

רחלה שיסעה אותו ברוגזה.

— אבקש לא לדבר אלי במליצות מתוקות כאלו, המבחילות אותי. אין ספק שהמלשינות היא אסון ופשע כאחת, אבל דוקא משום כך העזתי לבקש את אבא שתביא את הדברים לשיחה ולדיון, שאולי ישפיעו עליך ואפשר יהיה להפחית במשהו את האסון. אני מודה לך על הספרים. אבל מכיוון שאבא עכשיו כה מרוגז ולא בלי יסוד, כדאי שתעזוב עכשיו את הבית, להתראות בשבת בשעות הדיון...

— אני הולך מיד, יחד עם ברכת פרידה אני מביע לך הוקרה רבה...

יש להדגיש את העובדה המתמיהה, שלא היתה ידועה לרבים, כי עם כל ההבדלים של הגיל והמצב המשפחתי (לזרוב היה קרוב לחמישים ואבי משפחה), וכן ההבדלים של השקפות ואופי (לזרוב היה „חפשי" בדעות ובהתנהגות, ורחלה היתה כאביה חדורה דתיות עמוקה), עם כל זאת היו קיימים ביניהם יחסי ידידות משפחתית. לפני ההלשנה היה לזרוב במשך שנים מבאי־ביתו של ה„חוקר", היה מעין ידיד המשפחה והצליח לרכוש רגש אהדה אצל רחלה, שהיתה מחשיבה את השכלתו ורוחו הנועז. מזמן לזמן היה מביא לה מן הספרים החדישים של ההשכלה בעברית ובשפות אחרות. וכשהיה נוסע בענייני מסחרו למוסקבה, היה מביא לה דברי ספרות ואלבומים אמנותיים. עם כל ההתנגדות המוסרית שלה לדרכיו ולאישיותו, היתה מקבלת ברצון ממנו ידיעות רבות בכמה דברים. כאביה היתה מחושלת נגד השפעות דעות „חפשיות" על ידי לימוד יסודי ומעמיק בספרי מחקר, שפיתחו אצלה את הכושר והרצון לתרץ קושיות חמורות בענייני אמונה או להעמיד את הקושיות ב„צריך עיון" (בלי להיכנע להן), כשהדתיות המושרשת והלבבית היתה משריינת אותה נגד כל נסיון לסטייה מאמונה ומסורת. אכן, בסתרי לבה היתה נתפסת בלי משים לקסם ההרפתקנות של האיש הנועז והמסוכן הזה, שאינו יודע מנוחה ובכל רגע הוא מוכן לעמוד על

פי התהום. זו החוצפה ההרפתקנית הגבירה ודיכאה כאחת את רגשי אהדתה אליו, היתה מבעיתה ודוחה ובאותו זמן גם מושכת ומגרה רגשות אפלים. ואף זו המלשינות, שעוררה אצלה, כאצל כל היהודים, רגשי תועבה וחרדה, עם זאת הרגישה בזה אותו כח מבעית ומושך של הרפתקנות משוועת שבאבדון. בהצעתה להביא את דבר המלשינות לדיון בפני האנשים בשבת, קיוותה שהאנשים יפעלו לתקן במידת מה את האסון הציבורי של ההלשנה, ובאותה מידה יצילו גם את המלשין מפשעו הזדוני. היא היתה מטבעה רוחשת חרדה לבבית לאנשים נכשלים ואבודים, אף או דווקא ביותר לאלה המנודים מן הציבור והם מבודדים באסונם ללא תקנה. בשניגות היתה מביעה את דעתה, שאין רחמנות גדולה יותר מאשר דווקא ביחס לאלה שאסור לרחם עליהם, והם שוקעים באבדון ללא מפלט. משל לאדם ההולך על חבל, שנמתח על פני תהום, והאנשים מתאספים בהמונים ומסתכלים בסקרנות עזה מתוך חרדה ודאגה למאבק, משחק הנועז והמסוכן של אותו האדם, שכל רגע צפוי לאבדון.

מנעוריה היתה מפליאה את מכריה בתשוקתה הלוהטת להתעסק בעניני עזרה לנצרכים. בניגוד לאביה, שלא התערב כלל בעניני ציבוריים (אף אם היה נדבן גדול) והיה מקדיש את שעות הפנאי לתורה ולעיון, היתה בתו היחידה מתמסרת בהתלהבות לפעולות צדקה ועזרה לעניים, ושיתפה בעבודתה את אמה. אף־על־פי שהיתה רוח החיה בבית המסחר הסיטוני של אביה והיתה גם עוסקת הרבה בלימודים, עם זאת מצאה זמן ועניין לטפל בצרכי אנשים הזקוקים לעזרה. אם זה חולה אנוש במשפחה עניה או סתם אדם שירד מנכסיו ומשפחתו גוועה ברעב, או אסיר בבית הסוהר, שמשפחתו נשארה ללא מפרנס והוא זקוק להגנה בבית המשפט — במקרים אלה וכיוצא בהם היתה תורמת מכספה והתרימה את אביה ואחרים, היתה הולכת בלוית אמה לאנשי הקהילה, למוסדות ולאנשים שונים. בזמן הראשון היו האנשים מתפלאים על החזיון הבלתי רגיל זה,

שנערה יפה, בת אמידים, משכילה ושנונה, תעסוק בעניני צדקה ועזרה כאחת העסקניות הזקנות. אבל במשך הזמן נוכחו הכל, שהנערה השנונה הזאת „עמוסה" או מחוננת ברגש רחמנות לא יתואר. אמנם היא עושה מעשי הצדקה בחן ובשגיונות, אבל בעוז ובמרץ רגשני, והיה נראה בעליל שהדברים האלה נוגעים עד לבה. ולא עוד אלא שיותר שהאדם הנצרך אומלל ומושפל, יותר נכמרים רחמיה, הממריצים אותה לשיא המאמץ והשגיונות.

בעיר היתה נפוצה האימרה השנונה של רחלה בדבר „ארבע קושיות בליל תשעה באב". הדבר היה כך. פעם ביקרה רחלה בלוית אמה את הסוחר הדגול, געציע אברמסון. בבית המסחר הגדול שלו לאריגים, זה הסוחר המפורסם, שהוא בקי בש"ס ומקדיש כל רגע פנוי לתורה, קיבל בסבר פנים את אשת „החוקר" ובתו היחידה. באו הן לבקש עזרה לאיש חולה אנוש בשחפת, שעבד לפני כמה זמן בבית־המסחר של אברמסון. אך הזכירה רחלה את שם האיש החולה, הביע אברמסון את תמיהתו, שהרי האיש הזה פורק עול הוא ויצא לתרבות רעה, ומשום כך פוטר מעבודתו, ואיך אפשר לבקש עזרה לאיש הזה. מיד שיסעה אותו רחלה בדברים שנונים.

— אולי, ר' געציע, יודע את הקושיה החריפה, שמקשים רבים בדבר ליל תשעה באב. הנה בליל הסדר שואל הילד את אביו ארבע קושיות: למה אוכלים מצה ולא חמץ, מרור ולא שאר ירקות וכו', ובכן, מקשים רבים, מדוע לא ישאל הילד את אביו ארבע קושיות גם בליל תשעה באב: — למה הוא צם, למה הוא יושב על הארץ, שם אפר על ראשו ואומר קינות. — התירוץ הוא, שבליל הסדר כשהאבא יושב כמלך על כרים וכסתות לפני קערה מלאה על שולחן ערוך כל טוב, כדאי לשאול את המלך בגדולתו ארבע קושיות, שיש עליהן תירוצים משמחים, אבל כשהאדם יושב על הארץ כאבל ושם אפר על ראשו, אין שואלים לאדם קושיות בשעת

מצוקה ואבל. וזה האיש המדובר הריהו חולה אנוש בשחפת. והוא זקוק לרחמים ולא לקושיות...

חייך אברמסון ונענע ראשו בקורת רוח:

— יש לך, רחלה, מוח של גבר ולב של אמא...

וכך נראה הדבר בעיני הבריות, שהיחס הטוב והסובלני מצדה של רחלה לאיש כלזרוב (עוד בשנים שלפני ההלשנה) בא משום כך, שהיא בעינה החדה רואה אצלו את קרעי־נפשו המסוכנים, והיא מתאמצת ומקווה לעזור לו בעקיפין ולהביא לו הצלה פורתא.

והנה לפני כמה שנים התרחשו ובאו בחיי רחלה מאורעות מזעזעים, שהביאו חרדה על רבים בעיר ושמצאו במפתיע את תיקונם דווקא בשנות ההלשנה.

עוד בנעוריה יצאה לרחלה, היפה והשנונה, מוניטין בכל העיר והסביבה, וכבר בגיל שבע עשרה היו שדכנים משכימים לפתחו של אביה בהצעות של ענייני „נכבדות". אבל רחלה השתמטה משידוכים, ואביה החוקר לא מיהר ללחוץ עליה, בהיותה צעירה ורגישה מאוד, אבל במהרה באה הצעה חשובה, שלקחה שבי את לב אביה ואף היא לא השתמטה הפעם. אחד מחשובי העיר ג., הלא רחוקה מסטא־ראדוב, היה לו בן מחונן, שנתפרסם כ„עילוי". שמו היה יהושע גלאזר אבל משום חיבה קראו לו הבריות „יהושע'לה חריף". בחור רזה וביישן, בגיל 19, וכבר אמרו עליו שהוא בקי בש"ס עם כל נושאי כליו, בעיקר היה חריף להפליא, וגדולי הלומדים מכל הסביבה היו פונים אליו בשאלות ותשובות והיו אוהבים להשתעשע עמו בדברי תורה. מלבד זאת היה „מושלם" גם בחכמות „חיצוניות". שמו הלך וגדל בכל הסביבה. והנה באו אנשים לישעיה רובינצ'יק בהצעת שידוך עם „יהושע'לה חריף". עם כל נטיותיו לחקר ולעיון קיבל הפעם רובינצ'יק את ההצעה ללא היסוס, ואפילו בהתלהבות. וכי מילתא זוטרתא היא כלי יקר כזה?! אחרי משא־ומתן הוסכם,

שאבי החתן העומד לנסוע בענייני עסקיו לסטאראדוב, יבוא יחד עם בנו, ושניהם יבקרו בבית רובינצ'יק.

יש להדגיש שרחל'ה לא השתמטה הפעם מן השידוך והראיון, ובסתר לבה השתוקקה לראות את העילוי הצעיר, אשר שמו המהולל נישא על כל שפתיים.

לא עבר זמן רב, והנה באחד מערבי החורף (זה היה בתחילת חודש כסלו), בשעה שמונה בערב, באו הסוחר הנודע גלאזר ובנו לביקור בבית רובינצ'יק.

הביקור היה מלא הפתעות נעימות לכל הצדדים, שהביאו אחר כך לתוצאות בלתי צפויות. כולם ישבו בחדר האורחים, המרווח והמרוהט יפה, שהיה מואר על ידי המנורות שבנברשת הנהדרת, התלויה על התקרה מעל לשולחן (הודלקו גם המנורות היפות שהיו תלויות, על הכתלים משני צדי השולחן). בראש השולחן ישב רובינצ'יק ומימינו שני האורחים המכובדים, האב ובנו. האב יחיאל גלאזר, הוא איש נשוא פנים, סוחר אמיד ובר־אוריין, גבה קומה בעל זקן שחור שזרקה בו שיבה, ועל פניו ארשת של איש חברתי וטוב לב. כמעט מרגע הראשון מצא לשון משותפת עם רובינצ'יק, ומיד נתקשרה ביניהם שיחה ערה. אבל ההפתעה הנעימה ביותר היתה דמותו של החתן. זה העילוי המפורסם יהושע'לה חריף, היה בעל קומה ממוצעת, צנום ורזה מאוד, ובפניו החיוורים והכחושים התבלטו עינים שחורות, בוערות ונוצצות, פיאות הראש הסתלסלו מעל לזקנו המלבלב. בעיקר היה ביישן וצנוע, „נחבא אל הכלים", ועל שפתיו הכחולות במקצת התפתל חיוך ספק של כאב, ספק של בושה. היה בדמותו משהו מאותה התמימות וחוסר הישע הילדותי, המעורר חיבה ורחמים כאחת. היה גם הרושם, שראשו, בעל המצח הגבוה והרחב, גדול מדי ביחס לכתפיו החלשות, אלא שהעינים הבוערות משפרות ומטשטשות את החולשה הגופנית הנראית לעין. רחל'ה ואמה (שישבו בקצה השני של השולחן) הגישו כוסות תה

מהבילים וכל מיני עוגות. אווירה חגיגית של רוממות שפעה מן האורחים הדגולים על פני כל הטרקלין. לנוכח האורות של הנברשת והמנורות שעל הכתלים נוצצו בעליזות צעצועי הכפור שעל החלונות. והנה הקריב רובינצ'יק את כוס התה לחתן, ופנה אליו בלשון רכה:

— שמעתי עליך, שאתה גדול בתורה, הייתי רוצה מאוד לשמוע חידושי תורה מפיך. באיזו סוגיה אתה עוסק עכשיו?

נתבייש החתן, ובקושי הוציא מפיו:

— במסכת סנהדרין...

והוא, החתן, כאילו לא יכול לדבר יותר. כאן התערב אבי החתן, שנהג כבוד וזהירות בבנו, והוא פנה לרובינצ'יק בדברים שיש בהם כדי לתת פתחון פה לחתן.

— בשבוע שעבר שאל אחד הלומדים בעירנו את בני קושיה חמורה על הרמב"ם בהילכות סנהדרין, אינני זוכר כל כך בדיוק, תספר אתה, יהושע'לה על כך...

והנה באה הפתעה. כאילו לפתע נסתלקה הביישנות מעל פני החתן, פניו לבשו עוז, והתחיל לדבר בקול דק וחותך מתוך „ריתחא דאוריתא". תחילה הבליט את הקושיה במלוא חומרתה בדברי הרמב"ם, הסותרים לכאורה משנה מפורשת, מיניה וביה גולל סוגיות שונות מתלמוד בבלי וירושלמי, הפסיק לרגע, כשהוא תולה מבט מרוכז בחלל ושוקל משהו בדעתו, מיד צלל לתוך מעמקי הדברים והעלה סברות חריפות להפליא, שנצטרפו לבנין גדל והולך...

לא רק הגברים, אלא גם רחל'ה ואמה הקשיבו בפה פעור. הלהיטה הכבושה שבדבריו ריתקה את השומעים, שלא השגיחו באורך הזמן. מעוף החריפות, שהשתקף בעיניו הבוערות ובדבריו המתחדדים והולכים, כאילו גמע בבת אחת את שטח הזמן. ואף־על־פי שדיבר קרוב לחצי שעה, נדמה היה ששיחתו עברה ביעף, כשכל הרגעים ניתכו ונתמזגו בלהט החריפות. ובעיקר היתה ההרגשה

אצל השומעים, שמתוך דבריו הרוטטים, המלאים ריתחה כבושה, בוקע ועולה אור הגאוניות ומזעזע את החלל.

אך סיים את דבריו, נשתתק, ונראה שוב ביישני ומחוסר ישע כמקודם. כמה רגעים שררה דומיה מתוחה ליד השולחן, ובחלל הדהדו עדיין דברי החריף הצנוע. בתוך הדומיה נתעוררה רחל'ה, שמשום צניעות ישבה עם אמה בקצה השני של השולחן. באדיבות טבעית פנתה לאורחים בדברים שנונים לפי דרכה, כשבעיניה הכחולות נראה ברק מעודן של התפעלות כבושה.

— וודאי שאינני יודעת כלום בדברי הלכה בכלל ובדברי הרמב"ם בפרט. אבל ידוע לי, שלכל הדיעות נאסר עלינו ביזוי אוכלין, ואני מבקשת שלא תביישו את הכיבוד הצנוע שלנו, ותיטיבו לטעום משהו. בבקשה, אורחים מכובדים!

דבריה שנאמרו בטוב טעם, היו הפתעה נעימה לאורחים, שהודו בחיוך של רצון, וברכו מקודם על המזונות ואחר כך על התה. בפניו החיוורים של החתן עלה לרגע סומק, ועל שפתיו נראה חיוך של עונג כלשהו.

אך התחילו לשתות את התה ולהיטיב את לבם בעוגות, והנה פנה רובינצ'יק בחיבה ובכבוד אל החתן, כשהוא מנענע לאות רצון בראשו ומביא בתנועה את שערות ראשו הארוכות:

— מה עמקו דבריך בענין הביאור של דברי הרמב"ם, האם העפת פעם עין גם על ה„מורה נבוכים" של הרמב"ם?...

לשמחתו של רובינצ'יק ענה החתן:

— כן, למדתי בו עד כמה שידי מגעת...

הפעם נתן רובינצ'יק עצמו פתחון פה לחתן הביישן, כשהזכיר איזו קושיה על אחד מטעמי המצוות המובאים ב„מורה נבוכים". והנה באה שוב הפתעה. כאלו לפתע נסתלקה שנית הביישנות מעל פני החתן. בעוז רוח שיסע את דברי רובינצ'יק, כמעט שהוציא מפיו של זה את הקושיה שהזכיר על אחד מטעמי המצוות ועמד

על הקושיה בכל עומקה. מיד הביא השוואות מאלפות בין דברי הרמב"ם ב„מורה נבוכים" ובין דבריו שנאמרו על ידו במקומות שונים ב„יד החזקה". שקל את דברי המפרשים השונים, לרגע השעין ראשו על כף ידו והביט דומם במבט מרוכז לתוך החלל, מיד נתעורר ביתר שאת, צלל בתנועה עזה למעמקים ובחריפות מסחררת העלה מסקנות מלוטשות ומחודדות, שיש בהן כדי ליישב את הקושיות ולהעמיד את הדברים על פשטותם הבהירה.

כמקודם דיבר בקול דק וחותך, אבל בהטעמה, מתוך להיטה מרתקת, שהשומעים לא השגיחו במרוצת הזמן. וכאילו נישאו יחד אתו במעוף החריפות המסחררת. בו ברגע שסיים את דבריו הוציא אבי החתן את שעון הזהב מכיסו, העיף עליו עין ואמר בחיוך, אבל בהחלטיות:

— השעה מאוחרת, אנו עייפים עדיין מן הדרך — ועלינו להודות על הכנסת־אורחים הנהדרת ולקבל ברכת פרידה...

אחרי שיצאו האורחים, ישבו בני המשפחה כמוקסמים. בחלל הדהד עדיין הקול הדק והלוהט של העילוי הביישני, ועוד יותר נתעמקה אצלם אותה הרגשה מקסימה, הבאה אצל אנשים שלעיניהם נתגלה במפתיע זוהר הגאוניות. אבל זו הביישנות הילדותית ואותו חוסר הישע של העילוי עוררו אצל רחל'ה את רגש הרחמים האמאי, והוא הוא שהצית אצלה בבת אחת את רגש האהבה המתלהט במסתרים.

למחרתו בבוקר שאל רובינצ'יק את בתו:

— האם מוצא העילוי חן בעיניך, ואפשר אולי להציעו לחתן?

רחל'ה שתקה רגע במבוכה, פניה החווירו, מיד לקחה את יד אביה ולחצה אותה דומם, ובהביטה הצדה, אמרה בהתרגשות עצורה:

— זכות גדולה היא לאשה לעמוד לימין הגאון הזה, אבל אינני יודעת, אם ראויה אני לזכות זאת...

גדולה היתה ההתלהבות בבית רובינצ'יק. אבל ההתנגדות באה

מצד שלא ציפו לו כלל. אם הכלה, חנה שרה, אשה רחבת כתפים, פשטנית וטובת לב, היא היא שהביעה בדאגה, ואפילו בדמעות עצורות, את החשש, שהחתן הוא חיוור וחלש בגופו, ממש עור ועצמות, ונראה כאיש חולני במידה מדאיגה. אבל האב „החוקר" ביטל את חששותיה, ואיש לא שעה לדבריה, שהיו להם אחר כך תוצאות מרחיקות לכת.

אחרי כמה ימים נתקיימה בבית רובינצ'יק מסיבת ה„תנאים", שאליה הוזמנו (מלבד קרובי המשפחה) המרא־דאתרא, הרב ר' זלמן ניימרק, וחשובי העיר, שהם ברובם גדולי החסידים החבדיים. אמנם רובינצ'יק אינו מן החסידים, ובשם „חוקר" יכונה, אבל הוא איש ישר וירא־חטא. בין המסובים היה גם הסוחר הדגול, געציע אברמסון, המפורסם בתורתו וצדקתו. זו היתה מסיבה נהדרת, שנערכה בשעות הערב בטרקלינו הגדול בבית רובינצ'יק לאור הנברשות, התלויות מעל התקרה, והמנורות שעל הכתלים. אבל הפעם הודלקו גם נרות בפמוטי כסף גדולים שעל השולחן, שעליו התנוססו בקבוקי יין וכל מיני מזונות. אחרי שה„תנאים" נחתמו ונקראו, שברו כנהוג צלחות, וכל המסובים קראו כולם כאחד בקול צוהל „מזל־טוב". עם התחלת הסעודה השתעשע הרב ניימרק בדברי תורה עם החתן המהולל, שאמנם נחבא הוא אל הכלים, ובעיניו הבוערות על פניו החיוורים והרזים מובעת מבוכה, אבל בהשפעתו המלבבת של הרב נענה החתן לשאלותיו והפליא את השומעים בחריפותו הגאונית, כשקולו הדק והחותך מלא ריתחה עצורה. געציע אברמסון, שהוא בקי בש"ס, לקח חלק בשיחה הלמדנית שבין הרב והחתן, ומפעם לפעם היה משתאה לנוכח החידושים העמוקים של החתן. נראה היה, שהחתן לא רק מחונן בכוח זכרון עצום, האוצר בנאמנות את הש"ס ונושאי כליו, אלא שהזכרון עצמו כאילו מלבן ללא הרף את ה„חומר", שהוא מתבשל ומבליט „מאליו" את חידושיו הכמוסים בתוכו. משל לתנור מוסק, שחתיכות עיסה קלועות המוכנסות לתוכו, נאפות כאילו מאליהן

בהשגחת האופה. עיני הכל נשואות בהשתוממות ובהוקרה אל העילוי הצעיר והצנוע, יהושע'לה חריף, שגאונות ותמימות משתקפות כאחת מכל הוויתו. הרב ניימרק, שהוא מטבעו איש הרגש וחסיד חבדי נלהב, התפעל מדברי החריפות המפליאים של החתן, לטף את כתפיו בחיבה ואמר לו: „אשרינו שזכינו לשמוע מפי צעיר כמוך חידושי תורה עמוקים משיבים נפש". בנחת ובקורת רוח ניסה אבי הכלה לשלב בשיחה דברי עיון, אבל דבריו נפסקו, כשמפי החסידים המרובים שמבין הקרואים התפרץ ניגון חסידי לוהט, שהציתו את השמחה בחלל הטרקלין. כאילו באמצע הניגון נשא הרב נימרק מאמר חסידות כדרכו בניגון חרישי ובדביקות רבה. בתוך הדומיה המתוחה, שהשתלטה בטרקלין, היה קולו המתנגן מרנין את הלבבות.

המאמר של הרב, שנתפרסם אחר כך בכל הסביבה, הצטיין בבהירות נפלאה ובדביקות עצומה. רבים חשבו שבהשפעת השמחה של מצוה, שהוגברה על ידי חידושי תורה המפליאים של החתן, הגיע הרב להשראה גדולה.

בעינים עצומות ובפנים מאירות התחיל הרב את המאמר כך:

ב„תנאים", שנחתמו למזל־טוב, כתוב: „ואל יבריחו ואל יעלימו זה מזו וזו מזה". יש להבין את פירוש הדברים ברוחניות. הענין הוא, כי האירוסין מעוררים בנשמת האדם את ההתקשרות העליונה של האירוסין, כביכול, בין ישראל ואלוקים, בבחינת „וארשתיך לי לעולם", כי הקדוש־ברוך־הוא נקרא חתן ובני ישראל נקראו כלה, וממילא מתעוררת ההתקשרות שבין עם ישראל והתורה, כפי שאמרו חכמינו ז"ל „וביום חתונתו — זה מתן תורה". מכיון שאוריתא וקודשא בריך־הוא וישראל כולהון חד", הרי ההתקשרות שבין ישראל לאלוקים היא גם ההתקשרות שבין ישראל לתורה. וכל אדם, האומר לבנות בית בישראל בקדושה ובטהרה, הריהו ממשיך על ידי כך בנשמה ובעולם את שני הקשרים שהם אחד, זהו הקשר העליון שבין ישראל ובין אלוקים ותורה. והנה הדרגה העליונה

ביותר של התקשרות ישראל באלוקות היא בבחינת „זה", כמו שבשעת קריעת ים־סוף היה גילוי האלוקות בפועל, עד שכל אחד מישראל אמר „זה אלי ואנוהו", וכן על לעתיד־לבוא של התגלות אורו יתברך נאמר „והיה ביום ההוא ואמר הנה אלקינו זה". אולם עם ישראל, שהוא, כביכול, ארוסתו של הקדוש־ברוך־הוא, נקרא „זו", לפי דברי הנביא: „עם זו יצרתי לי". וכך יש להבין מה שנכתב ב„תנאים": „אל יעלימו זה מזו וזו מזה", היינו שהבונים בית בישראל מקבלים עליהם בשמחה לא לגרום במעשיהם, חלילה, לידי העלם בין אלוקים וישראל, בין „זה" ו„זו", כפי שנאמר „עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלקיכם". באמת, על ידי האירוסין ממשיך האדם את ההתקשרות העליונה של „וארשתיך לי לעולם". וזהו הענין של הדין המפורש בשלחן־ערוך, אבן העזר (הלכות קדושין, סימן ל"ח): אם האדם אומר לאישה, התקדשי „על מנת שאני צדיק, אפילו (הוא) רשע גמור הרי זו מקודשת מספק שמא הרהר תשובה בלבו". פירושם של הדברים הם, כי האירוסין והקידושין מצד עצמם מביאים להתעוררות והרהורי תשובה, המעלים את האדם לדרגה של צדיק על ידי המשכת ההתקשרות העליונה לאלוקות. ומשום כך הפליגו החכמים ז"ל בגודל המצוה לשמח חתן וכלה, מפני שעל ידם ויחד אתם מתעורר האדם לקראת האור הגדול של „וארשתיך לי לעולם". מתוך הדברים האלה משמע, שהאור נמשך ביותר על ידי השמחה, שאנו משמחים חתן וכלה. הענין מתבאר ביתר עומק על ידי דברי הזוהר הקדוש, כי...

מאמר החסידות, שנאמר בניגון לבבי ערב, השרה אור הדביקות על השומעים. אך סיים הרב את המאמר, באה הפתעה זו. החתן נתעורר ונתלהב, כנראה, בהשפעת המאמר, וכאילו בבת־אחת נסתלקה ממנו ביישנותו. בפניו החיוורים והרזים עלה קצת סומק, וכתפיו באו בתנועה. בענווה ובלהיטה כבושה פנה אל הרב:

— במאמר החסידות נזכר הדין משולחן־ערוך אבן העזר,

שמקורו הוא, כידוע, במסכתא קדושין דף מ"ט בשינוי, מלה אחת. בגמרא נאמר: „(התקדשי) על מנת שאני צדיק אפילו רשע גמור מקודשת שמא הרהר תשובה בדעתו". במקום המלה האחרונה „בדעתו" נאמרה בשלחן־ערוך המלה „בלבו". ולכאורה אפשר בכלל להקשות, שהרי הרמב"ם בהלכות תשובה פרק א' פוסק: „כשיעשה (האדם) תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות", והוא פוסק שם בפירוש: „אינו מתכפר עד שיתוודה". ואילו לפי הדין בקדושין נעשה האדם, אפילו הוא רשע גמור, לצדיק על ידי הרהורי תשובה בלבד. ובהלכות תשובה פרק ב' פוסק הרמב"ם דברים אלה: „ומהי התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר יעזוב רשע דרכו וכו', וכן יתנחם על שעבר שנאמר, אחרי שובי נחמתי, ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לחטא הזה לעולם". מפליאים מאד הדברים האחרונים, שלפיהם צריך החוזר בתשובה להעיד את היודע תעלומות, שלא ישוב לחטאו. והקשה על כך ה„לחם משנה": „איך הקדוש ברוך הוא יעיד עליו כך, וכי לא נשארה הבחירה בידו, והרי אמרו „הן בקדושיו לא יאמין". ו„הלחם משנה" מתרץ: „שבשעה שהאדם עושה תשובה צריך שיקבל עליו לעד לשם יתברך שלא ישוב לחטאו". אבל לפי דברי מאמר החסידות מתבאר הענין היטב, שהדברים של אירוסין או קידושין מעוררים מצד עצמם הרהורי תשובה, ועל ידי המשכת ההתקשרות העליונה באלוקות, הרי האירוסין מעידים את היודע־תעלומות ומשרים את שכינתו על התעלות המאורשים. והנה מוצאים אנו במקומות שונים בש"ס סמוכים לדברים האלה...

כמעין המתגבר הביא והשווה סוגיות שונות באורח תמציתי, ולעיני כל נתרקמה כאילו ביעף מסכת דברים מתעמקים והולכים, שנצטרפו לשלימות בהירה.

הרב אמר לענות משהו לחתן, אבל באותו רגע נתלקח מחדש ניגון לוהט אצל החסידים, והרב נאחז בלהבות הניגון. המסיבה

נמשכה עד לאחר חצות, והפעימה את הלבבות באותה המזיגה הנפלאה של הגדולות שב„נגלה" ושב„נסתר", של הגאונות הלמדנית רבת המעוף של החתן, שהשתלבה באורח נלהב לתוך עומק הדביקות של דברי החסידות הלוהטים של הרב החבדי.

לפי „התנאים" נקבעה החתונה לראש־חודש ניסן באותה השנה. אבל כעבור חדשים לאחר התנאים, היינו בחודש שבט, שלח יחיאל גלזר, אבי החתן, על ידי שליח מיוחד מכתב דחוף לרובינצ'קי. אחרי דברי ידידות וברכה באה במכתב הידיעה המעציבה, שהחתן חלה במחלת הריאות ושוכב בחום גבוה על ערש דוי, ולפי עצת הרופאים יש לדחות את החתונה לזמן בלתי־מוגבל. המחותן ביקש את רובינצ'קי לא להודיע לעת־עתה על כך לבני ביתו ולבוא מיד לעיר נ. להתראות עמו ולטכס עצה.

באמתלה של נסיעה בעניני עסקים יצא רובינצ'קי למחרתו לעיר נ. לבקר בבית גלזר. שם הודיע לו המחותן, שלפי דעת הרופאים סובל החתן ממחלת שחפת, שקננה בתוכו במשך שנים במסתרים, ועכשיו התפרצה במפתיע בצורה חמורה. הרופאים הביטו בדאגה על מצב החולה, אשר שכב עכשיו בחום גבוה, ומשום חלישותו לא הרשו הרופאים לרובינצ'קי לבקר אותו. עם זאת השאירו הרופאים במידת מה מקום לתקווה, שאחרי שיעבור החום והחולה יתאושש קצת, אפשר יהיה לנסוע אתו למקומות מרפא, אשר שם עלול מצבו להשתפר.

אבל האסון בא הרבה יותר מהר, מששיערו הרופאים. כעבור שבוע אחרי ביקורו של רובינצ'יק, התפרץ אצל החולה שטף דם מן הריאות. כל המאמצים של הרופאים להצילו לא הועילו, ואחרי כמה ימים נפטר.

אבל כבד ירד לא רק על הוריו, אלא גם על אלפי מכריו ומוקיריו של העילוי הגדול. כמה זמן התאמץ רובינצ'יק להעלים את דבר האסון מבתו. אבל, כפי שקורה במצבים כאלה, אי־אפשר

להימלט מחזיונות־לווי „חשודים" של השתקה מכוונת, שעוררו אצל רחל'ה יותר ויותר פחד וחרדה, עד שרובינצ'יק ראה הכרח לגלות לה את האסון. ואכן, לאחר כמה ימים בשעות הבוקר, הודיע לה רובינצ'יק בזהירות ובעדינות על פטירתו של החתן.

וכאן התרחש משהו בלתי צפוי.

רחל'ה לא בכתה, אלא שפניה החווירו כסיד, והיא כאילו התאבנה. כסהרורית ישבה על הספה, קומתה התמירה התכופפה, והיא הביטה נוכחה באלם ללא נוע. מיד נפלה האם על צווארה, התרפקה עליה ברחמים ובתחנונים, כדי לעוררה ולעודדה. אבל לאחר כמה רגעים נרתעה האם לאחוריה בזעקת שבר, בראותה בעליל, שרחל'ה אינה רואה ואינה שומעת כלום. באדישות מאובנת נתנה להוליכה למיטה ולהשכיבה, וכן נתנה להאכילה ולהשקותה, כאדם שרצונו משותק ואין בו כדי להתנגד לכל מה שייעשה בו.

ההורים באו בחרדה ולא ידעו עצות בנפשם. מיד הובהל רופא הבית, ובאותו היום נעשה קונסוליום של טובי הרופאים בעיר. באותה האדישות המאובנת נתנה לרופאים לעשות לה כל מיני בדיקות ללא כל התנגדות או תגובה כלשהי מצדה. למרות כל המאמצים לא הצליחו הרופאים להציל מפיה תשובה על שאלות. שפתיה הדוקות כבעווית, ועל פניה אותה ארשת של עצבות קפואה.

הרופאים קבעו שהיא סובלת ממחלת נפש מסויימת, זוהי המילנכוליה, שבדרך כלל עלולה המחלה הזאת לעבור אחרי שמונה או עשרה חדשים, ובפרט שבמקרה דנן באה המילנכוליה בעיקר לא משום דחיפה חולנית מבפנים, אלא בהשפעת המאורע האיום, שבאה עליה מבחוץ. הרופאים נתנו לה רפואות שונות, אבל אלו לא שינו את המצב במידה ניכרת.

עם היותם מיואשים ואומללים, נאחזו ההורים בתקווה, שנתנו להם הרופאים על הרפואה העלולה לבוא לאחר כמה חדשים. אבל מי יודע איזה הרס תביא המחלה על נערה עדינה זו, שבמשך חדשים

נפשה כאילו משותקת. הדאגה והיגון גברו והלכו מיום ליום אצל ההורים, שלא חסו על כל מאמצים והוצאות, והם אמרו להזמין רופא מומחה מקיוב.

כעבור שבוע מצאו הרופאים סימן של הטבה כלשהי אצל רחל'ה. בשעת הבדיקות נראתה בפניה איזו תנועה, פעם בפעם עשתה מאמץ ניכר להניע את השפתים ההדוקות ולפתוח את פיה, כאילו רצתה לומר משהו, אבל בין רגע נתהדקו שפתיה כמקודם. הרופאים אמרו בהיסוס, שאולי יש בכל זה משום התחלה כלשהי להפשרת הקפאון, אבל ההטבה המקווה לא באה.

והנה באותם הימים (זה היה בשנת תרכ"א, כחמש עשרה שנה לפני ההלשנה) התרחש מאורע גדול בעיר. הענין הוא שהרבי הזקן מליובאוויץ, שנקרא על שם ספרו „צמח צדק", גאון הדור בתורה ובחסידות, נעתר לעת זקנתו לבקשת החסידים, ובחורף האחרון שלפני פטירתו שלח את בנו ר' יהודה ליב, שהיה מפורסם כקדוש עליון, למסע ביקורים בערי רוסיה הקטנה, המשופעות באוכלוסי חסידי חב"ד, „כדי לעורר ולהלהיב את הלבבות". ובסדר הנסיעות האלו בא הרבי ר' ליב לביקור גם בסטאראדוב. והיה הדבר למאורע גדול בעיר.

לשם הבנה נכונה של המאורע יש לדעת דברים אלה. כמה חדשים לאחר ביקורו של הרבי ר' ליב בסטאראדוב, נפטר הרבי הזקן מליובאוויץ באותה השנה בחודש ניסן. עם פטירת אביו עבר ר' ליב לקאפוסט וישב שם על כסא האדמוריות, ומאז נקרא „הרבי ר' ליב מקאפוסט" או סתם „הרבי מקאפוסט", (לאחר זמן קצר של נשיאותו רבת ההשפעה בקאפוסט נפטר בדמי ימיו), ואילו בליובאוויץ ישב על כסא האדמוריות בנו הצעיר של ה„צמח צדק", ר' שמואל, שנקרא בפי החסידים „מהר"ש מליובאוויץ", והחסידים בסטאראדוב קיבלו עליהם את מרותו. אבל בזמן ביקורו של ר' ליב בסטאראדוב —

היה הוא שליחו הגדול ובנו בחירו של ה„צמח צדק", שעיני החסידים היו נשואות אליו בהערצה רבה.

בעיקר יש להוסיף דברים אלה. ששה בנים היו לרבי הזקן, ה„צמח צדק", כולם אנשים דגולים, שהיו לאחר זמן אדמורים מפורסמים. אבל בנו השני של ה„צמח צדק", ר' ליב, נתפרסם עוד בחיי אביו בקדושתו הנפלאה. והיו רבים מבין החסידים שקראו לו „אריה דבי עילאה" (לרמז שמו „ליב" — אריה). גודל הדביקות שלו בתפילה מתוך ניגון לבבי היה ממש מזעזע את שומעיו. זו הדביקות שהיא כה מצוייה (בדרגות שונות) בין חסידי חב"ד, נתגלתה אצלו בפשטות טבעית אדירה, הכובשת ומזעזעת את הלבבות. זקני החסידים היו אומרים, שבתפילתו של ר' ליב רואים בעליל את הפשטות האמתית שבהתפשטות הגשמיות. וכשהיה אומר חסידות בפני ה„עולם", היו פניו פני להבים ודבריו כגחלי אש לוהטים, ושוב באותה הדביקות שבפשטות טבעית מזעזעת. בנו, ר' זלמן, בעל הספר „מגן אבות", שישב על כסא אביו בקאפוסט, כותב עליו במכתב שהובא בספר „בית רבי" (חלק ג', פרק ח'): „גודל התקשרותו לה' בתפילתו אשר כל העומדים (עליו) היו לחרדת אלקים ממש. והעיקר אמירתו דברי חסידות בעומק שכלו ורוחב בינתו ופניו להבת אש ודבריו היו מלהיבים בלב השומע". אבל לא רק בתורה ובתפילה, אלא גם כשהיה נענה לחסידיו, השואלים בעצתו ומבקשים ברכתו, או בשיחותיו עם מקורביו ובני ביתו, היה מדבר תמיד באותו הניגון הלבבי, כאילו כל החיים אינם אלא עבודה רוחנית בצורות שונות, בבחינת „אש תמיד תוקד". נראה היה בעליל, שהדביקות באה אצלו לא רק מתוך התעוררות (שלפי טבעה היא מתחזקת ונחלשת בהשפעות שונות) אלא מתוך איזה מעיין פנימי של התלהבות עילאית, הנובעת בעצמה רבה ללא הפסק, בבחינת „מבועא דלא פסיק". והיה ר' ליב נראה בעיני החסידים כקדוש עליון. ואף אביו ה„צמח צדק" היה קורא אותו

(בפניו ושלא בפניו) בשם ר' ליב, והיה נמלך בו בענינים החשובים ביותר בעולם החסידות.

בלי כל הפרזה אפשר לומר, שביקורו של הרבי ר' ליב בסטאראדוב היה מאורע גדול בעיר. שמו הלך לפניו, ואגדות רבות התהלכו עליו בחוגים רחבים. וכך בא הדבר, שיחד עם החסידים, הרגישו בהתלהבות כל היהודים בעיר, שאיש קדוש, רב הפלאים, בא לעיר. מבוקר עד ערב צבאו המוני אנשים על הבית הגדול, שבו התאכסן הרבי. והיו האנשים מבוסמים לא רק ממאמרי החסידות של הרבי, אלא אף מהדרת פניו, הליכותיו וגינוניו של האיש הקדוש שעורר שמחה עצומה בלבבות. החנוונים הזניחו ברובם את עסקיהם במשך זמן ביקורו של הרבי, מיום ליום רבו האנשים שבאו מן העיירות והכפרים הסמוכים לסטאראדוב כדי לקבל את פני הרבי. מאמרי החסידות, התפילות והניגונים הלוהטים שמאותם הימים השאירו רושם בל יימחה בלבות אנשי סטאראדוב.

ידידי רובינצ'יק יעצו לו בכל תוקף לבוא עם בתו החולה לפני הרבי ולבקש ברכתו ועצתו. ואף על פי שרובינצ'יק „החוקר" לא היה מן החסידים, הושפע על ידי עצותיהם של ידידיו וקרוביו. ולא עוד אלא שהוא, כאיש ירא אלקים, התרשם בהרבה מן אגדות הפלאים, המתהלכות על הרבי. ביום השני לבואו של הרבי סיפר לו הרב נימרק על כל הזעזועים שעברו על משפחת רובינצ'יק, והוא ביקש מאת הרבי לקבל את ההורים ובתם החולה. הרבי הקשיב בתשומת לב רבה לסיפורי הרב, ואחר כך אמר, שההורים יבואו עם בתם באותו היום בערב מיד אחרי מאמר החסידות, (הרבי היה נועד לומר חסידות בין מנחה למעריב). החסידים ראו אות לטובה בעצם תשובתו של הרבי, וכן בהסכמתו לקבל את ההורים מיד אחרי אמירת החסידות, שזוהי שעת רצון הגדולה ביותר. כשעה קלה לפני בין השמשות הקדימו רובינצ'יק ואשתו לבוא יחד עם בתם לבית הגדול, שבו התאכסן הרבי. לפי עצת הרב נימרק, הם

באו לפני אמירת החסידות, כדי שבתוך הצפיפות של האנשים הרבים בבית ימצאו בעוד מועד מקום להמתנה, ובאורח זה יתקבלו (אצל הרבי), כמדובר, מיד אחרי הגמר של אמירת החסידות. אכן, המונים רבים מילאו כבר בצפיפות את הבית הגדול, וקשה היה לפלס דרך בין ההמונים. אבל בהשפעת הרב נימרק נעשו הכנות מיוחדות, כדי לאפשר ולהקל את הביקור על בני משפחת רובינצ'יק, מרי הנפש. דרך דלת צדדית הוכנסו על ידי ה„גבאים" לאחד החדרים מימין הטרקלין שבבית. הם ישבו שלשתם על הספה שבחדר, רחל'ה ישבה בין ההורים ללוא נוע, בפנים אטומים וקפואים: כתמיד מזמן מחלתה היתה כאילו משותקת ונתנה להוליכה ולהושיבה ללא תגובה כלשהי.

בטרקלין גמרו, כנראה, להתפלל תפילת מנחה, וקולות המתפללים נשמעו מרחוק בחדר הצדדי והמבודד, שבה ישבה משפחת רובינצ'יק. אך גמרו להתפלל, נתלקחו מיד בטרקלין ניגונים, שהחבדיים נוהגים לנגן לפני צאתו של הרבי לומר חסידות בפני ה„עולם". אבל מה קרה? מאות קולות של המנגנים התלכדו בבת אחת לרעמים כבירים, שהרעישו את הבית וזרקו להבות לתוך החלל. הנה הקולות מתכווצים ומתרכזים ויורדים לעומק, וכאילו מציתים אש חרישית בתהומות נסתרים, והנה פרצו שוב וביתר שאת, כרעמים כבירים מתנשאים אל על בעוז גדל והולך. רובינצ'יק ואשתו נזדעזעו מהלם הניגונים הרועמים. באותו הזמן ראו ההורים לתמהונם, שבפניה האטומים של רחל'ה נראה זעזוע נפשי, מעין ארשת של השתוממות והתרגשות. שפתיה ההדוקות נפתחו, ועליהן מרחף במשהו חיוך של השתוממות. ההורים החליפו מבטים, ולבם נפעם בקרבם. לפתע נאלמו הניגונים הרועמים, וכאילו נספגו בבת אחת על ידי הדומיה שהשתלטה בין־רגע בטרקלין. נראה היה שהרבי יצא מחדרו אל ה„עולם". מרחוק הדהד במידת מה מן הטרקלין הרעש העצור של מאות האנשים שעמדו ממקומותיהם. לא עברו רגעים רבים, והנה נשמע

קול נפלא, מלא רטט ועוז כאחת, הוא קולו של הרבי, שהתחיל לומר חסידות כדרכו בניגון לבבי ולוהט. בהבדל מן הניגונים הרועמים של החסידים, הרי ניגון החסידות של הרבי הוא כמעט חרישי, שהוא מעורר ומרגיע כאחת את הלב, ובאותו הזמן נוקב ויורד עד עמקי הנפש. רובינצ'יק ואשתו הטו אוזן בהתרגשות לקול המרטט הנשמע מן הטרקלין, שהוא מכה גלים למרחוק. והנה רואים הם, שבפני רחל'ה כאילו התגברה אותה ההבעה של השתוממות שנראתה קודם, אבל עכשיו לבשה ארשת של תהיה והתעוררות סתומה. נדהמים ונפעמים הקשיבו ההורים לקול הפלאים, הבא מן הטרקלין ולא הרגישו כלל את שטף הזמן העובר עליהם. כעבור שעה ומשהו נפסק הקול. הרבי גמר כנראה, את מאמרו, ומן הטרקלין הדהדו במידת מה תנועות מאות האנשים שעמדו ממקומותיהם.

עוד טרם התאוששו הורי רובינצ'יק מהתרגשותם, והנה נקראו לבוא יחד עם בתם אל הרבי. ה„גבאי" (המשמש של הרבי) הוביל אותם באכסדרה דרך דלת צדדית לחדרו של הרבי. משעברו סף החדר, עמדו כמוקסמים למראה עיניהם: הרבי ישב ליד השולחן, שעליו דלקו שני נרות, פניו משולהבים, ועל שפתיו מאיר חיוך של דביקות לוהטת, המשתפכת על כל דמותו הקורנת. מעיל המשי וכיפת הקטיפה שמעל מצחו הגבוה והרחב בהיקו באלם לקראת אור הנרות שהשקיפו רטט נסתר. רובינצ'יק ניגש בצעדים זהירים אל השולחן והגיש לרבי את פתק ה„פדיון", שנכתב מקודם על אודות מצב בתו האומללה. בעוד הרבי קורא את ה„פדיון", קרה איזה דבר. כאילו לפתע חלפה מעל פני רחל'ה אותה הבעה אילמת של תהיה והתפעלות (שנראתה לפני זה בחדר ההמתנה), פניה נתעוותו מהתקפת צער פתאומית, והיא התפרצה בבכי (בפעם הראשונה מאז התחילה מחלתה), כשהיא מושיטה את ידיה נוכחה לקראת הרבי, לקול בכייתה העיף הרבי עיניו ברחמים אל העומדים לפניו, בתנועת יד הזמין אותם לשבת על הספה שבחדר. מיד ישבו

שלשתם, כשרחל׳ה המשיכה לבכות בכיה חרישית. והנה נשמע שוב אותו קול הפלאים, שהשתיק את בכייתה של רחל׳ה. ובאותו ניגון של דביקות, המצית ומאיר כל מלה ומלה, אמר הרבי:

— „קרוב ה׳ לנשברי לב ואת דכאי רוח יושיע". פירוש הדברים הוא, שאם האדם נשבר בקרבו, עליו לדעת שהקדוש ברוך הוא עצמו קרוב אליו ביותר, והוא, הרחמן, יביא לו במהרה תשועה והצלה. היי בטוחה, רחל בת חנה שרה, שהשם יתברך ישלח לך סוף־סוף בן זוג, שהוא משורש נשמתו של החתן המנוח, זכרונו לברכה, ובנישואים אלה תביאי לעליית נשמתו של אותו אדם גדול ותבני בית בישראל...

הרבי הפסיק את דבריו. מיד מזג מן הבקבוק שעל השולחן מים לתוך הכוס, ברך בקול מתנגן על המים, גמע כמה גמיעות, ואחר כך אמר לרובינצ׳יק שימסור את הכוס לבתו. רחל׳ה כמעט שקפצה ממקומה, לקחה בידיה את הכוס ושתתה ממנו. כל זה עשתה בתנועות מהירות, כאילו לא נשאר זכר לשיתוק המאובן, שבא לה עם מחלתה...

המלה „סוף־סוף" בדברי הרבי הפתיעה תחילה את רובינצ׳יק, אבל לאחר זמן קיבלה משמעות מיוחדת.

כשחזרו הביתה ראו ההורים בפעימת לב, שהקיפאון הנפשי אצל רחל׳ה נשבר לגמרי. אכן, היא בכתה כל הערב בהפסקות קטנות, כאילו הוציאה בבת־אחת את כל הדמעות שנצטברו בתוכה במשך חדשי מחלתה. פעם בפעם התרפקה על אמה בדמעות, חיבקה ונשקה אותה. בשעת ארוחת הערב אכלה רחל׳ה בעצמה, אחרי שבמשך ימי מחלתה היו בקושי מאכילים אותה. לפני השינה הציעה בעצמה את מיטתה ושכבה לישון, והיא ישנה שינה עמוקה עד לשעה מאוחרת בבוקר. ההורים עצרו בקושי את דמעותיהם מרוב אושר. לא עברו ימים רבים, ורחל׳ה חזרה לגמרי לאיתנה, מלאה

שגינות ופעילות כמקודם, והמחלה היתה כלא היתה, ללא השאיר כל שריד וזכר.

כעבור שנה התחתנה רחל׳ה עם בנו יחידו של הרב איסר שפירא, שהיה רב מפורסם בעיר גדולה. החתן שמואל, בן שמונה עשרה, עלם עדין ויפה תואר, קנה לו כבר שם בלמדנותו, ובנועם הליכותיו היה אהוב על כל מכריו. כשנתים לאחר החתונה נפטר הרב שפירא, ובנו הצעיר נבחר בגיל עשרים על ידי הקהילה לשבת על כסא הרבנות של אביו. בסטאראדוב פשטו שמועות, שהזיווג לא עלה יפה. האמת היא, שרחל׳ה היתה מאושרת עם בעלה, שהוא רב מחונן ומצליח, ויחד עם זאת איש עדין וטוב לב. אלא שלא היו להם ילדים, ובשל כך גדלה אצלם משנה לשנה הדאגה הלבבית, שנעשתה במשך הזמן לתוגה. כעבור עשר שנים נתגרשו מתוך הסכם הדדי, ורחל׳ה חזרה לבית הוריה בסטאראדוב, בגיל שלשים ומשהו. אבל דווקא בתקופת ההלשנה בא „סוף־סוף״ לרחל׳ה האושר המקווה של „בנין לעדי עד״, והדבר בא באורח בלתי צפוי, שהביא שמחה ואושר למשפחת רובינצ׳יק.

„מסיבה" סוערת

אחרי שרובינצ'יק הסכים, אמנם בקושי ובהיסוס, לתת למלשין להביא את דבריו ל„דיון" במסיבה מצומצמת של אותם האנשים, הבאים תדיר בשבת אחרי הצהרים לביתו לשם שיחה עיונית בפרשת השבוע, ראה רובינצ'יק חובה לעצמו להודיע על כך למבקרים כמה ימים לפני המסיבה, כדי שלא להעמידם בלי ידיעתם ורצונם בפני פגישה כה חמורה. ואמנם המבקרים, רובם ככולם היו נבוכים לנוכח הפגישה הזאת, והיו ביניהם שהתנגדו לכך. אבל רובינצ'יק הצליח לשכנע את האנשים האלה, שכדאי אולי להבליג על האיבה הטבעית למלשין לשם האפשרות להשפיע עליו לטובה, ולו גם במשהו. אבל מכיוון שאותו מלשין היה מהלך אימים על האנשים כמסית ומדיח וחורש מזימות רשע, ביקשו רבים מבין המבקרים להזמין למסיבה זו את עמנואל זיסקין, שנקרא עמנואל השתקן. זהו איש בגיל העמידה, שהיה גדול בתורה וביראה, ובעיקר חסיד חבדי נלהב, המפורסם כ„בעל־מוח", ואין כמותו יודע להשיב לחורפיו דבר. ובמיוחד היה חשוב, שיהיה נוכח מישהו מגדולי החב"ד, שהחסידים

רוחשים לו אימון, ובזה אפשר יהיה למנוע כל חשדות וערעורים מצד החסידים בנוגע למסיבה זו. רובינצ'יק עצמו הלך לעמנואל זיסקין להזמינו, הלה שמע בתמהון את דברי רובינצ'יק, שתק כדרכו כמה זמן שתיקה עמוקה, ואחר כך אמר, שאמנם נוטה הוא לקבל את ההזמנה, אלא שעליו להימלך בדבר, ואם יחליט בחיוב, יבוא ללא הזמנה נוספת. אכן, עמנואל התייעץ עם ראשי הקהילה, שתחילה נזדעזעו מעצם הרעיון לעמוד בד' אמותיו של המלשין, ועוד לשמוע את דבריו ביום השבת. אבל אחרי יישוב הדעת קיבלו בכובד ראש את ההחלטה, שאפילו משום ספק קל של אפשרות השפעה כלשהי על המלשין כדאי לעמנואל לבוא למסיבה זו. וודאי הוא שאין לשמוע דברי נאצה מפי עוכר ישראל, אבל מכיוון שדברי נאצה אלה עלולים להישמע על ידי הקטיגור בבית־המשפט בצורה מאיימת ומסוכנת, הרי מוטב לשמוע קודם מפי המלשין, עד היכן, הדברים שלו מגיעים, ולנסות אולי להשפיע עליו. אמנם אחדים התנגדו בכל תוקף, בטענם שההלשנה היא בבחינת „כל באיה לא ישובון", ואסורה במשא ומתן. עם זאת הכריע הרוב לחיוב. ובפרט שעמנואל השותק, הנודע בכל העיר כ„בעל מוח", הוא איש רב ההשפעה, והוא גם בנידון זה איש הסגולה בבחינת ו„דע מה שתשיב".

עמנואל הוא כבן שלשים וחמש וכבר תפס מקום מיוחד בין גדולי החב"ד, ולפי דרכיו ותכונותיו היה כמעט יחיד במינו. לפני כחמש עשרה שנה בא מריגה לסטאראדוב, אחרי שהתחתן עם בתו של סוחר אמיד ומכובד מסטאראדוב, ר' יצחק גארלין, שהיה מטובי חסידי ליובאוויץ. שמו של עמנואל הלך לפניו כ„עילוי", שהוא בקי להפליא בש"ס ופוסקים, ויחד עם זאת ידיו רב לו בחסידות. עוד לפני החתונה, בגיל שלפני עשרים, משך את לב החסידים לא רק בלמדנותו החריפה, אלא גם בעומק הבנתו בספרי חב"ד, שהיו כמעט שגורים על פיו, והיה לא לפי גילו ירא וחרד ל„דברי אלקים חיים". ר' יצחק גארלין מסטאראדוב ראה והכיר את העלם המצוין

בריגה, אשר לשם נסע תכופות לרגלי עסקיו, ואחרי מאמצים מסויימים הצליח לקחתו לחתן לבתו. לאחר החתונה היה עמנואל במשך שנים משתתף כמה שעות ביום בעסקי חותנו, אבל רוב הזמן היה יושב על התורה והעבודה. לכאורה היה בעל תכונות מנוגדות, אבל אלו נתמזגו אצלו לשלימות טבעית. בנעוריו היה תכופות עוזר לאביו בעבודתו המסחרית (אביו ניהל בריגה בית־מסחר ליצוע) והיה בא במגע עם חוגים שונים, ועל ידי כך רכש לו נסיון בהוויות העולם ולמד לדבר בשפות לועזיות. ראשי הקהילה בסטאראדוב היו פונים פעם בפעם לעצתו בעניני ציבור מסובכים, לפרקים היה כותב בשבילם מכתבים רשמיים בשפת המדינה. ובו בזמן היה שם כל מעייניו בתורה, והראה נטיה עמוקה לספרי חסידות וקבלה. ובעיקר היה מפליא את יודעיו בעומק מחשבותיו וצמאונו הרוחני. החסידים אמרו עליו שהוא מ„מארי דחושבנא", כשהוא לא רק מפשפש תמיד בדעותיו ובמעשיו, אלא חותר ללא הפוגות מתוך עיון ומסירת־נפש להתעלות, לדביקות „אמיתית". והיה האיש לוקח לב גם במראה פניו והליכותיו. גבה קומה וחסון, פניו החיוורים והרזים מעוטרים זקן שחור, שהבליט ביותר את החיוורון המעודן שבפניו, ועיניו השחורות מתחת למצחו הגבוה מלאות אש יוקדת במסתרים. בדרך כלל היה ממעט בדיבור, ושותק הרבה להפליא, כשהוא שקוע תדיר במחשבות, אבל באמצע השתיקה היה כאלו זונק בדברים שקולים, עזים ולוהטים. וכך נקרא בפי רבים בשם עמנואל „השתקן" (דער שווייגער). לפרקים היה יושב שעות בשתיקה עיונית מעמיקה ליד הגמרא או ספר חסידות, וכאילו לפתע היה מרים קולו בניגון לוהט, כשהוא „בולע" עמודים שלמים שעברו בכור מחשבתו. גם בתפילה היה תכופות מפשיל טליתו על פניו, יושב שעה שלמה דומם בהתבוננות מרוכזת, ולפתע פורץ בניגון משולהב של התעוררות עזה. לא עברו שנים רבות ונתפרסם בין החב"דים כ„בעל מוח". כעשר שנים לאחר הנישואין מתה עליו

אשתו בשעת לידה והשאירה לו בן. עמנואל קבל את האסון בחרדה כבושה וככובד ראש. אבל מאז נתגברה אצלו ונתעמקה השתיקה, והיה נראה ביותר כמבקש ומחפש בקדחתנות עצומה דרכים בעבודת הלב והמוח להתעלותה של הנשמה הדוויה. והיו האנשים מקשיבים בדאגה ובהתפעלות כאחת לניגוניו הלוהטים, שהיו מתפרצים אצלו בעוז מזעזע לאחר השתיקה ומתוכה בשעות הלימוד והתפילה.

החסידים ראו בו מבצר עוז של החסידות, איש רם המעלה ורב ההשפעה, ומשום כך שלחו אותו בלב בטוח לזו המסיבה המשונה עם המלשין בביתו של רובינצ'יק, מפני שהשתקן הזה אין כמוהו למצות כל אפשרות שהיא של השפעה במקרים חמורים.

היה זה בשלהי הקיץ, בסוף חודש אב, ביום שבת בהיר, בשעה ארבע ומשהו אחרי הצהרים, כשנתאספו בטרקלינו המרווח של החוקר רובינצ'יק אותם האנשים, הבאים תדיר בשעה זו בשבת לשיחה עיונית בפרשת השבוע. אבל היום היו כלם מזומנים ומוכנים למסיבה כה מפתיעה עם המלשין, הרוצה להביא משום־מה את דבריו בפני האנשים, ואין איש יודע את מזימותיו ומטרותיו. אבל גם המארח וגם האורחים לא היו עוצרים כוח לבוא במגע כלשהו עם המלשין, אלמלא התקווה העמומה והמפוקפקת, שאולי אפשר יהיה להשפיע עליו. משל לניתוח מסוכן, שהאנשים הסובלים מקבלים עליהם בעצת הרופאים, למרות המכאובים והסכנה שבניתוח, משום אותה התקווה, שאולי יביא הניתוח את הריפוי הנכסף.

הטרקלין הנהדר מלא אווירה של שבת, השולחן הארוך מכוסה מפה לבנה כשלג, ובכל הפינות ועל כל הרהיטים נוצץ במסתרים אור צנוע של מנוחה חרישית. דרך הווילאות שעל החלונות הסתננו לרווחה קרני אור בהירות ורכות של שמש שבת שלאחר הצהרים בשלהי הקיץ, וכל הטרקלין היה מלא נגוהות. האורחים לבושים בגדי שבת, על פני כולם ארשת חגיגית של קדושת היום, שמתוכה מבצבצת במשהו הבעה של מתיחות וחרדה כבושה.

בראש השולחן, ליד רובינצ׳יק, ישב עמנואל השתקן, שנוכחותו עשתה רושם על הנאספים ואפילו ריתקה אותם. בין חסידי חב״ד הוא מן המעטים, הלובשים בשבת מעיל משי ארוך, חגור באבנט משי שזור, ועל ראשו מגבעת של קטיפה רחבת שולים. התבלטה קומתו התמירה, ועל מצחו הגבוה רבצה כתמיד השתיקה כעננה כבדה, על פניו החיוורים והרזים נוצצו עיניו הסגורות למחצה, והוא כולו מכונס לתוך עצמו. אבל במיוחד לקחה לב זו הרוחניות המעמיקה, השופעת מכל הוויתו.

הכל יודעים שדרכו היה להאריך בשבת בתפילות השחרית בדביקות רבה, ואיננו עוסק בשבת אלא בספרי חסידות וקבלה. ונדמה היה לכמה אנשים, שאור מסתורי קורן על פניו ומשתקף משהו בניצנוצים הכהים שבקפלי מעיל המשי, הנוצץ לאור היום.

ליד שולחן מיוחד מן הצד ישבו אשת רובינצ׳יק ובתה רחל׳ה, שהגישו לשולחן כיבוד, תה ועוגות. התה, שהוטמן בתנור מערב שבת, היה מהביל ומהנה בכל חומו המשומר והריחני. רחל׳ה שמעה מכבר על עמנואל, שהיה מפורסם כ„בעל מוח״, אבל עכשיו ראתה אותו מקרוב בפעם הראשונה. ככל המסובים התרשמה מאוד מהופעתו. והנה נזדעזעה לראות בפני האורח אותם הקווים המופלאים ביותר, שהתבלטו בפני החתן הראשון שלה, העילוי המנוח, שנקרא „יהושע׳לה חריף״. אמנם האורח השתקן, בהבדל מ„החתן המנוח״, גבה קומה וחסון ובעל זקן שחור. אבל בפניו החיוורים והרזים נראים אותם הסימנים המובהקים של כשרוניות עזה מדי, המושכת במפגיע את האדם לעולמו הפנימי והמשרה על הפנים זו הארשת של עצמה וחוסר־ישע כאחת. השתיקה הכבדה של עמנואל הזכירה כל כך את הביישנות העמוקה של יהושע, ושניהם מכונסים כל כך לתוך עצמם. ובעיקר התבלטו אצל שניהם אותם הלבטים הקדחתניים של התאפקות והעזה, של כשרוניות מתעמקת ומתפרצת כאחת. בחרדה הרגישה רחל׳ה איזו הזדהות מדהימה, שבין „בעל־מוח״ זה, היושב עכשיו

ליד השולחן במסיבה, ובין דמותו הבלתי נשכחת של „יהושע'לה חריף" המנוח, שישב לפני כחמש עשרה שנה ליד אותו השולחן... בהגישה כוסות תה לפני האורחים, עברה בה צמרמורת בשעה שהגישה בזהירות כוסות תה לפני אביה והאורח השתקן, היושב ליד אביה בראש השולחן. איזה כוח פנימי דחף אותה לומר עכשיו כמעט אותם הדברים, שאמרה „אז" (לפני הרבה שנים) בערב ביקורו הראשון של ה„חתן" יהושע'לה בביתה (היא, ורק היא בלבד, זכרה את הדברים האלה).

— וודאי הוא שאין דרכן של נשים להתערב בשיחת תלמידי חכמים ואנשי־ספר, עם זאת עלי להזכיר, שלכל הדעות אסור לבזות אוכלין, ומכל־שכן אוכלין של שבת. בבקשה לטעום מן התה והעוגות...

וכאן קרה דבר בלתי ניכר, שהנוכחים לא הרגישו בו כלל, ובכל זאת היה לו לאחר זמן ערך מכריע. לנוכח דבריה של רחל'ה, שהפתיעו את המסובים, פקח עמנואל בלי משים את עיניו הסגורות למחצה והביט רגע שלא מדעת לעבר המדברת. אך רגע (או אפילו פחות מזה) נפגשו מבטיהם, ועמנואל החזיר מיד את פניו ונתעטף שוב בענן השתיקה, כשעיניו סגורות למחצה. פניו הסמיקו במשהו, כאלו נכשל ונכווה על ידי המבט הרגעי שלא מרצון, ובמבוכה כלשהי הקריב את כוס־התה המהביל. אבל רחל'ה הרגישה באיזה חוש פנימי, שמזיגה רגעית זו של מבטים, שאמנם באה במפתיע, שלא מרצון ושלא מדעת, טומנת בחובה הכרעה שבגורל. שוב עברה בה צמרמורת, בחרדה ישבה במקומה ונאלמה דום.

האחרון שבא למסיבה היה לזרוב, שנכנס בצעדים בטוחים לאולם, אחרי שכל המוזמנים היו מסובים ליד השולחן, ו„הכיבוד" כבר הוגש לפניהם. עם כניסתו כאילו עברה חרדה על פני הנאספים, שברגע הראשון הפנו את ראשיהם הצדה, שלא להביט בפני אותו מלשין, אבל לזרוב עצמו היה מלא עוז ובטחון עצמי. בתנודת ראש

קלה אמר ברכת שלום בקול רם מדי, שהיתה בו נימה של העזה. עיניו הנוצצות עוררו אפילו חשד, שהוא שכור למחצה כדרכו בימים האחרונים. בחיוך ערמומי ישב בקצה השני של השולחן, מיד הגישה לו רחל׳ה כוס תה.

מרגע כניסתו השתלטה דומיה דרוכה. הפסיק את הדומיה בעל הבית, שהתחיל (כנהוג אצלו במסיבות שבת) בדברי עיון בפרשת השבוע. אבל דבריו הקצרים והחריפים השתלבו הפעם מתחילתם בדברים שמעניינים דיומא. בנערו את שערות ראשו הארוכות, שירדו מתחת כיפתו על כתפיו, צמצם את עיניו ואמר בהתרגשות עצורה:

— פרשת השבוע מתחילה במלים מפליאות: „והיה עקב תשמעון". המלות „והיה עקב" מביאות את רש״י לפרש לפי חז״ל את הפסוק כך: „אם המצוות קלות שאדם דש בעקביו תשמעון". מכאן אפשר ללמוד שני דברים. ראשית, רש״י מדבר לא על רשע, אלא על סתם „אדם", שהוא דש בעקביו מצוות הנראות „קלות" בעיניו, והוא עושה זאת אולי לא משום רשעות, אלא משום כוונות צדדיות, המעבירות את האדם על דעתו. כך רוצה וודאי מר לזרוב לדבר על הסיבות והכוונות, שהביאו אותו לדרוס ברגליו בדרך ההלשנה את שלום הציבור וכבודו. והנה לומדים אנו, שנית, מדברי רש״י, שהתורה מזהירה אותנו ביותר ובמיוחד על המצוות האלו, הנראות „קלות" בעיני האדם ונדרסות על ידו. וכך נעניתי לבקשתו של האיש לזרוב לשמוע ממנו על מה ולמה הגיע למלשינות כה איומה — ואולי נוכל להציל מה שניתן להציל. ומכיוון שהדבר קשה ומסוכן, אבקש מכל הצדדים סבלנות וזהירות...

והנה באה התפרצות מצד שלא ציפו לו כלל. אחד המסובים מימין השולחן, זימל פאבריקאנט, קם על רגליו ואמר בהתרגשות:

— איך להבין את הדבר? הרי זה פשוט מעשה הורדוס, שהוא בא להימלך בחכמים בדבר מעשיו החמורים לא לפני שנעשו על ידו, אלא לאחר שכבר נעשו... ממש כהורדוס בשעתו...

זימל הוא בעל חנות מכולת, איש יודע ספר במקצת, מפשוטי העם, אבל פיקח לפי דרכו ובעל דמיון, ובעיקר „לוחם" רתחני על דבר אמת, ומעיז את פניו תדיר להוקיע דבר מוקשה. למרות כל ההסברות של רובינצ'יק בשעת ההזמנה למסיבה, התפרץ עכשיו בהתנגדות עזה (לנוכח הופעתו המדהימה של המלשין). על פניו הוורודים והרחבים של זימל נוצצו עיניו בחמת זעם. היה לו זקנקן סמיך וקצר שגדל מתחת לסנטרו, ושם הוא מחטט עכשיו (כתמיד בשעת התרגשות) באצבעות ידו הימנית. והנה הוציא משם כהרף עין את אצבעותיו וכיוון אותן כלפי לזרוב:

— מה לך לשאול, כביכול, דעתנו באותו הדבר הנורא, שביחס אליו יש לכל אחד בתוכנו ובכל העיר רק דעה שלילית ושאט־נפש. או אולי אתה רוצה למשוך אותנו ברשת...

מיד נתעורר רובינצ'יק, ואמר בסבר פנים, אבל במפגיע לזימל, היושב מימין.

— הואיל וכבר הסכמנו לבוא למסיבה לברר את האסון בשרשו ולנסות את השפעתנו, אל נתחיל בדברים, הגוזלים מלכתחילה כל אפשרות של דיון והשפעה. משל לרופא שמזמינים אותו לניתוח מסוכן, הריהו צריך קודם כל לבדוק בשקט, אם ואיך אפשר לנתח... (ובפנותו לעבר לזרוב אמר:) בבקשה, יאמר נא את דברו...

על פני לזרוב נראה תחילה חיוך של היתול וחוצפה כבושה. אבל מיד השתלט על עצמו, פניו החמירו, ובהניחו את ידו על השולחן, התחיל לדבר בקול עז ובנעימה של אדם, היודע את חומרת הנושא והשעה, ולא עוד אלא שדבריו היו מחושבים ומסודרים היטב, שהוא, כנראה, תיכנן מראש, עד שלפרקים עשה רושם כאילו קורא מן הכתב, אם אמנם דיבר בהדגשה ובערנות.

— אין אני מתברך בלבי אף רגע, שאוכל במשהו להצדיק את מעשי בעיניכם, ומכל שכן להשפיע עליכם אף כחוט השערה לטובת ההלשנה. ולא באתי הנה אלא כדי להביא לפניכם שאלה, שאני שואל

את עצמי ואתכם ושיש לה למעשה חשיבות לכל הצדדים. הנה חושבים אתם כולכם, ובצדק, שהמלשינות הביאה שואה על הציבור כולו ושהמלשין הוא איש בליעל ורשע גמור. אינני אומר נגד זה כלום. אלא שאני שואל, הייתכן, שציבור של רבבות יהודים על רבניהם וחכמיהם יהיה תלוי כולו ברצונו של רשע אחד, שבידו להביא בשוט המלשינות אסונות על עדה גדולה? ומכיוון שפירצה קוראת לגנב שאינו יכול לגנוב אלא דברים, שאינם נמצאים בשמירה מעולה ביותר, הרי הפירצה בחיי הציבור קוראת למלשין, שאינו יכול להצליח אלא משום כך שאין השגחה ושמירה מעולה ביותר מצד מנהיגי הציבור על סדרי עבודתם, כדי לחסום בעוד מועד את הדרך בפני מלשינות הרת שואה. אבל לא אסתפק בדברים בעלמא, אלא אספר בקיצור נמרץ איך ועל מה הגעתי למלשינות, ואתם תדונו כטוב בעיניכם, אם ובאיזה אופן אפשר למנוע או להפחית סכנת המלשינות...

ברגע זה נתעורר עמנואל השתקן, שישב בראש השולחן מימינו של רובינצ'יק, פקח את עיניו הסגורות למחצה וכיוון את מבטו לעבר לזרוב, בלי להביט בפניו. ובהרימו את ידו, כאילו הוציא מתוך עמקי השתיקה דברים ספורים:

— האם דבריך מכוונים למניעת המלשינות רק בעתיד, או גם בנוגע למלשינות שלך, המזעזעת עכשיו את חיי הציבור...

לזרוב ענה בהתאפקות ובדרך־ארץ (נראה היה שהוא יודע לכבד את האיש הזה, המפורסם כ„בעל מוח" והוא מיחידי סגולה).

— בבקשה, תשמעו דברי הקצרים עד הסוף ותראו...

עמנואל היסס לרגע, כאילו נמלך בדעתו. מיד הסב את פניו ושקע שוב בשתיקה, כאילו החליט לתת לנואם להמשיך את דבריו. יחס זה עודד את המסובים לשמוע בסבלנות את לזרוב, אף על פי שלא רק דבריו, אלא גם נוכחותו בלבד עוררה מורת רוח עמוקה. ובעיקר הרגישו השומעים מועקה משום השאלה המוזרה של לזרוב

שהדאיגה והבעיתה כאחת, כשהיא מעוררת חשד של איזו כוונה בלתי־טהורה. לזרוב המשיך בהתרגשות כבושה.

— עם כל השנאה והבוז, שהאנשים מרגישים ביחס אלי משום ההלשנה, אף אחד לא יוכיח, שעשיתי זאת משום קבלת שכר ממישהו או משום תועלת אישית. אכן, רבים חושבים, שהמלשינות נעשתה משום נקמה מצדי, אחרי שהחסידים גרשוני פעם כאחד הכלבים מן הבית באמצע הישיבה. וודאי שהיה זה עלבון צורב ללא נשוא, העלול להוציא את האדם מן הכלים. אבל זה בלבד לא היה הגורם המכריע. במשך זמן רב לפני זה, מתוך התנגשויות הולכות ומחמירות עם הקהילה, בשלה בי הדחיפה למאבק מר בכל האמצעים, עד לידי הלשנה נואשת. ההתנגשות החמורה האחת היתה, כאשר פרצה בעיר אש המחלוקת בין השוחטים, הידועה לכולכם...

המסובים החליפו מבטים. אכן, כולם ידעו את השערוריה של המחלוקת על כל נפתוליה הקשים, ולא היה צורך לדבר להם על פרטים. אלא שלזרוב עמד, כביכול, על „שורש" הדברים. ושוב נראו על פני המסובים סימני דאגה ובעתה מדברי הנואם שאיים לסבך את שומעיו בחלקת לשונו ובערמה של גיבוב עובדות מחושפות שלא כדרכן... אבל כולם התאזרו סבלנות למעלה מגבול היכולת משום אותה התקווה העמומה, ש„אולי" אפשר יהיה להשפיע על האיש המסוכן הזה. לזרוב המשיך בהתאפקות חסודה, שהיה בה משום דו־משמעות מדאיגה:

...המחלוקות אצלנו הן ממש כמו דליקות. בעירנו, שהבתים ברובם הגדול בנויים מעץ, די לדליקה כלשהי בבית אחד שתתפשט מיד על כל הבתים, ובמשך כמה שעות תהיה כל העיר למאכולת אש, והאנשים ישארו מחוסרי כל ללא קורת גג. וכן גם המחלוקות והמריבות אצלנו, הפורצות בין שוחטים, רבנים או גבאים, ובמהירות מבהילה אוחזת אש המריבה בכל המוני העיר והולכת ומתרחבת ללא מעצור. וכך נמשכה המחלוקת העצומה בין השוחטים בעירנו

זמן רב, והעיר היתה כמרקחה. די להזכיר בכמה מלים את דבר המחלוקת הידוע לכם, כדי להסביר במשהו את התערבותי האומללה. אותו השוחט אברהם חיים, שהיה קודם, במשך זמן רב, רודף שוחטים אחרים ומכשילם בזה אחר זה, נתפס לבסוף בקלקלתו הוא על ידי שוחט צעיר וערמומי שבא מחדש לעיר. זו היתה בעצם תחרות מסוכנת בין השוחטים בענין האומנות של „העמדת החלף" והרגישות החריפה של האצבע הבוחנת אצל השוחט כלפי פגימה כלשהי לאורך חודו של החלף. אברהם חיים היה בנידון זה אומן מובהק, שהכשיל מקודם את אחרים עד שנכשל בעצמו. מיד קמו כאיש אחד כל השוחטים שנכשלו על ידי אברהם חיים, הם, קרוביהם, וידידיהם, והם הצליחו למשוך אחריהם מנהיגי הקהל והמוני העיר, וכולם כאחד רדפו עד חרמה את זקן השוחטים, אברהם חיים. לא עברו ימים רבים, והשוחט המובהק הזה, שעמד בכהונתו שנים רבות, היה נרדף ומנודה כמצורע, ולא העיז לצאת מפתח ביתו. ידעתי את האיש הקשיש הזה כאומן־יד להפליא (בענין העמדת חלפים), שמר על אומנותו עד לקיצוניות קנאית. מטבעי מחבב אני בכל לב אומני־יד מצויינים ונלהבים, יהיו מי שיהיו. וכשהתגברה ללא נשוא ההתעללות בשוחט המנודה, הרימותי את קולי בבית־הכנסת לטובת האומלל, אבל גרשון־בער ה„סטארוסטע" („זקן" העדה נקרא האיש הממונה על תעודות לידה וניירות רשמיים שונים של האזרחים), שידיו רב לו בקהילה, הימם אותי בגידופים חריפים וגרש אותי בצעקות החוצה. באה עלי אז חרדה, שדחפה אותי להתמרדות נואשת...

שוב התפרץ זימל פאבריקאנט, כשהוא מחטט בזקנקנו הסמיך שמתחת לסנטרו:

— אינני מבין, מהי כאן ההתפעלות? הלא תיגרות וקטטות מצויות לא רק בין שוחטים וגבאים, אלא גם בין איש לאשתו, ולפעמים מגיעים אצלם הקולות עד לב השמים. קורה אפילו שהבעל,

הנותן עיניו בכוס, חוזר מבוסם הביתה, מתקוטט עם אשתו ומרים עליה את ידו, כשצעקותיה קורעות לב. ובכל זאת אין השכנים יוצאים מן הכלים ואינם מגיעים משום כך למלשינות...

חיוך נראה על פני רבים מן המסובים, באשר ידעו שדברי זימל רומזים לקראת העובדות הידועות לשמצה, שלזרוב היה תכופות מתקוטט עם אשתו, במיוחד בלילות, כשהוא חוזר מבוסם הביתה, והקטטות מגיעות אז לפרקים עד לידי מהלומות.

לזרוב כאילו לא שמע את דברי זימל והמשיך בהבעת פנים חמורה.

...בעיקר באה עלי חרדה לא כל כך בפני הרדיפות האלו, אלא בפני העובדה, שאין הרדיפות מצד הקהילה ניתנות בכלל לערעור, ואין כוח בעולם שיוכל לשנותן. הנה על בית־המשפט של הממשלה אפשר להגיש ערעור אחרי ערעור — עד לסינאט ולמעלה מזה. ואפילו גזר דין מן השמים אפשר, לפי אמונת ישראל, לקרוע על ידי תחנונים ובקשת רחמים. אבל לא כן אצל אנשי הקהילה וההמונים, המונהגים על ידם, שהרדיפות שלהן, אם רק התחילו פעם, הריהן ללא רחם וללא ערעור. והנה באותה התקופה קרה דבר חמור זה. אחד מבני־משפחתי גוייס לצבא שלא כחוק, ואחרי שחקרתי את הדבר נוכחתי, שיד אותו גרשון־בער היתה בזה. הוא עצמו אמר לי על כך במפורש ובהקנטה, ואין מי שיעמוד נגדו. איש זה, בהשתתפות כמה ראשי הקהל, מכריע בדיני נפשות של הגיוס, ולשם כך אינם נרתעים בפני אמצעים פסולים ומסוכנים, שעלולים להביא אסונות על הציבור. בקיצור, אותה הרגשה מעיקה ללא נשוא של רדיפות בלתי פוסקות, שאינן ניתנות לערעור, הגבירה אצלי מיום ליום את המרירות, שדחפה אותי לערעור ויהי מה, ולו גם בדרך ההלשנה...

לפתע פלח קול עז את החלל בטרקלין, והקול הגביר מרגע לרגע, המסובים הפכו את פניהם לקול המדבר והיו תחילה כל כך

נדהמים, שכמה רגעים הקשיבו ללא תגובה. היה זה שוב זימל פאבריקאנט, שקפץ ממקומו כאילו הכישו נחש והרים את קולו בחריפות, שהוחמרה במהירות מדהימה. תחילה חיטט כדרכו באצבעותיו בזקנקן הסמיך שמתחת לסנטרו, ובהביטו בעיניים קודחות כלפי לזרוב, התפרץ בעוז רב:

— מה כאן כל הרעש המפוצץ? הלא אותו אברהם חיים השוחט, שאתה כל כך מיצר ודואג לו, כבר חזר לעבודתו, וזה מזמן שהוא מתפלל, בכותל־המזרח שבבית־הכנסת. ואותו הצעיר שגוייס, כביכול, שלא כחוק, עומד להשתחרר. אלא מאי? מכיוון שפגעו בכבודו של דוב לזרוב ולא הספיקו לפייסו, הלך והשמיץ בהלשנה את כלל ישראל וגרם למאסרם של הרב ושמונים אבות משפחה... משל לאותה אשה שהתרעמה על בעלה, הלכה וקצצה את ידה, כדי שיאמרו על בעלה שיש לו אשה בעלת־מום. הלא ההלשנה, המשמיצה כלל ישראל, משמיצה קודם כל את המלשין על אחיו בני עמו, שהרי...

רחל'ה, שישבה עם אמה מן הצד ליד שולחן מיוחד, קמה מכסאה ואמרה בגערה כבושה, כדרך בעלת־בית, האומרת למנוע מאת האורחים דברים בלתי נעימים (ובפרט שזימל היה בן־בית אצל משפחת רובינצ'יק).

— מותר לך לשתוק, ר' זימל, שהרי אתה מדבר עכשיו לא בפני הלקוחות בחנות המכולת שלך, אלא במסיבה של אנשים קשישים ורמי המעלה, ולא עליך לקפוץ בראש...

הדברים השנונים, שנשמעו מצד בתו של בעל הבית, כאילו הפתיעו את זימל, שנשתתק לרגע במבוכה. ביניתים התנערו המסובים מתדהמתם, וחייכו כתמיד בטוב לב להתפרצויותיו השכיחות של זימל, הידועות מכבר למכריו בתמימותן הכנה והנועזה, המבדחת וקולעת כאחת. שמו היה בעצם זימל זוסמן, אבל האנשים כינו אותו בשם „פאבריקאנט" (חרשתן), מפני שהוא ואשתו היו „מיצרים"

כל מיני ריבות ופרפראות להפליא, שהיו מביאים למכירה בחנות מכולת שלהם ושהיו מושכים קונים רבים יהודים ולא־יהודים. בין השאר נתפרסמה אצלו הריבה של צנון מטוגן בדבש, שהיתה לה מתיקות חריפה מיוחדת, צובטת ומענגת כאחת את החיך. ובעיקר, היה משעשע את הלקוחות אגב מכירה בשיחותיו, המתובלות משלים, חקירות ומעשיות, שהיה „מייצר" חדשים לבקרים. בין הלקוחות הלא־יהודים היו גם אנשי השלטון ו„פריצים" שונים, שחיבבו את הריבות והפרפראות של זימל וגם את שיחותיו המתובלות, שהיתה להן אותה הנעימות הצורבת־עוקצנית. מיום שהתחילה ההלשנה השפיע לא מעט בשיחותיו על הלקוחות הגויים מן „החלונות הגבוהים". אבל גם בבית הכנסת ובאסיפות ובכל הזדמנות היה מתפרץ ב„שיחה" משלו. ודרכו תמיד לדבר גלוי לעניין, מתוך כנות רותחת, כש„הרעיון" הנוצץ במוחו מתלקח תוך כדי דיבור ומתפרץ בהבעה נועזת. מתמיד היה זימל מחסידי ליובאוויץ, והיה נוסע פעם בשנה לרבי, (אמרו עליו שפעם התפרץ ב„שיחה" כדרכו בפני הרבי עצמו, ובקושי עצרוהו בעוד מועד). אבל החשק ל„חקירה" הביא אותו תדיר בשבת אחרי הצהרים לשיחה עיונית בבית רובינצ'יק, ולעת „שלש־סעודות" היה נחפז להרב נימרק לשמוע מאמר חסידות. כבכל האסיפות התפרץ זימל כדרכו גם הפעם, אבל נרגע עכשיו וישב בשקט (אחרי געגרתה המפתיעה של רחל'ה) לנוכח מבטו החמור של רובינצ'יק, שהשליט סדר במלים קצרות וחותכות:

— אין כאן מקום לצעקות. דוב לזרוב עומד לסיים את דבריו. ומכיוון ששמענו עד עכשיו בסבלנות, נשמע את סוף דבריו, כדי לענות לו כהלכה, אבל בלי צעקות מיותרות...

לזרוב היה שקט ומאופק בשעת ההתפרצות של זימל ולאחריה, כאילו אין הדבר נוגע בו כלל. ולאחר שרובינצ'יק החזיר במפגיע את הסדר, סיים את דבריו במתיחות עצורה.

— ...עלי לבסוף להודות, וזה העיקר, כי לו הייתי מן החסידים

והיראים, הייתי וודאי מקבל כמוכם באהבה את כל הנגישות והפגיעות. אבל אני, לא עליכם, מן המשכילים, השנואים כל כך על החסידים והשואפים להנחיל ליהודים השכלה ומלאכה, המפרנסות בכבוד את בעליהן. בבקשה לא להפסיקני — אני מיד גומר. רוצה אני לומר רק מלים מעטות, כדי לגלות את הפצע, שאולי תמצאו לו מזור. הענין הוא שהמשכילים, כמו המתנגדים, נאבקים עם החסידים, אם אמנם מטעמים שונים בהחלט. וודאי הוא, שאין המשכילים רשאים לדמות את עצמם למתנגדים, שהם רובם ככולם אנשי תורה ויראה. ובכל זאת קרה גם בין המתנגדים דבר כמו ההלשנה על החסידים. החרמות של הגאון מווילנה על החסידים, הניחו מקום למלשין. זה היה אביגדור, הרב מפינסק, שבהלשנתו גרם למאסרו של הרב מליאדי, ולמשפט איום על החסידים. לא הגאון, חלילה, היה המלשין, אלא בכוח כוחו עשה רב מפוקפק, רתחן ואיש מדנים, את המלאכה הבזויה הזאת. אבל מאז ההלשנה של אביגדור נמצאה במשך הזמן איזו פשרה בין החסידים והמתנגדים, שנפרדו לקהילות שונות, כשהאחת נותנת לחברתה להתקיים לפי דרכה. והנה אני הוא הוא האביגדור של המשכילים, לא רב, אבל רתחן ואיש מדנים כמוהו... ובכן, אפשר לקדם את פני המלשינות גם מצד זה, אם המשכילים יוכלו להתקיים ללא הפרעה כעדה בפני עצמה, אשר...

על פני המסובים נראתה ארשת של אכזבה מרה. בדבריו האחרונים של לזרוב נתבלטו בבת אחת ובמפתיע מזימותיו המחוצפות בהרבה יותר ממה שאפשר היה לשער. לא זו בלבד שלא הביע אף ברמז נכונות כלשהי להפחית את קלקלתו, אלא, להיפך, באיום המלשינות דרש לבצר את עמדת המשכילים מסוגו, המוכרחים, כביכול, להתגונן בדלטוריה. והאכזבה היתה גדולה ביותר משום כך, שבתחילת דבריו גנב את דעת השומעים, כאילו הוא חותר לקראת תיקון ו„מזור". רבים מבין המסובים באו בתנועה, הביעו

קריאות של אי־רצון, והמארח עצמו היה נבוך ואמר להפסיק מיד את הנואם.

ברגע זה הסעיר את הטרקלין קול נגיד ומצווה: — עמוד!

כל המסובים הסבו בהשתוממות את פניהם לעבר הקול המצווה. זה היה עמנואל שנתעורר לפתע ממקומו בראש השולחן, פקח את עיניו לרווחה, ובהרימו את ידו הימנית, הסעיר בקולו. לזרוב נשתתק באמצע דיבורו, וכל המסובים יחד עם רובינצ'יק תלו עיניהם בפי עמנואל. הלה זינק כדרכו מתוך ענני השתיקה, ואמר בקול חודר כלפי לזרוב, כשהוא מביט בעינים לוהטות לתוך החלל. המסובים נשמו לרווחה, בהרגישם שעמנואל כאילו מוציא מלבם את דבריו החדים והבהירים, שנתגברו ונתעמקו במשך דיבורו.

— הפצע, שאמרת לגלות בדבריך, מר לזרוב, כבר נראה לעין, כשהוא שותת דם ומוגלה. כל דיבורים נוספים מיותרים. זהו פצע מוות, שאין לו מזור. ומכיוון שנושאי הפצע הם משכילים, המוכנים להלשין ולהביא צרות לא תשוערנה על כלל ישראל, אין לנו אלא לכוון אליהם את תפילתנו בכל יום בשמונה עשרה: „ולמלשינים אל תהי תקוה — וכל הרשעה כרגע תאבד". כשם שעזר לנו השם יתברך לנצח את אביגדור מפינסק, כן יעזור לנו לנצח את המלשין מסטאראדוב. האמת הנצחית שבאמונה הצרופה תורה דרכה... אכן, הבירה היא עדיין (מלה זו הודגשה במיוחד) בידך: או שתסתלק ללא תנאי וסייג מן המלשינות, וכולנו נתאסף לתקן ככל האפשר את המעוות, או שתסתלק ממחנה ישראל, כמנודה וכמצורע, ללא אומר ודברים...

לזרוב קפץ ממקומו ואמר בהתרגשות חמורה.

— אבל עלי להעיר ולהזכיר, ש...

בתנועת יד הפסיק עמנואל במפגיע את לזרוב.

— שמענו שעה ארוכה את דבריך בסבלנות, תשמע נא עכשיו את דברינו הסופיים. אין מקום לפשרה עם דרישות המשכילים,

האומרים להשליט את דעותיהם על הציבור בשוט האיום של ההלשנה. וכי אפשר, למשל, להתפשר עם מלאך המוות, שהוא יקח רק את רוח החיים מן האדם, וישאיר לו את הגוף עם כל ההון שלו, ואפילו זה הון תועפות. וכי מה בצע בגוף עם כל ההון העצום, כשאין רוח חיים בגוף, והוא הולך ומרקיב כולו ומה ערך להשכלה ומלאכה, אם הן באות לעקור את העם מן השורש של אהבת אלקי העולם ותורתו, שהיא היא הנותנת רוח חיים לעם, בבחינת „ה' עוז לעמו יתן"? זהו עוז אלקי של עמנו, שאין לשום כוח בעולם שליטה עליו. הנה לפני כמה שנים שלטה אצלנו גזירת הקאנטוניסטים, כשהחוטפים היו מתנפלים ביום ובלילה על בתי ישראל, והיו חוטפים ממש מחיק אמהות ילדים ותינוקות, שהיו מוליכים לאלפים ולרבבות למרחקי סיביר ומשליכים אותם בקסרקטינים לעינויי השמד. האמהות נטרפה עליהן דעתן מרוב יגון, הילדים התפלצו, — אבל לא נכנעו לעינויי השמד. זהו העוז הנצחי של אהבת אלוקים, הטבועה בלב כל יהודי מישראל באשר הוא יהודי. ועל אהבה זו הוא שנאמר: אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו...

המלים האחרונות נאמרו בלהיטה עצומה, שהציתה את החלל בטרקלין. מיד עצר ברוחו, על פניו נראתה ארשת של גילה וחרדה כאחד, והמשיך בקול חודר ולוהט:

...אף על פי שכולנו ראינו ורואים את העוז הנצחי של אהבת אלוקים בישראל, אין להגיע להשגה אמתית בראייה בלבד, מפני שאור האהבה האלוקית פועל בעמקי הנפש, והוא בבחינת אור הנעלם, עד שרבים רואים ולא רואים, ויש אפילו כאלה המתכחשים לכך. משל לנשמה בכלל, שאף על פי שהיא מחייה את האדם, הריהי, לפי דברי חכמינו, בבחינת רואה ואינה נראה, ולא כל אדם משיג את מציאות הנשמה, ומכל שכן מהותה העצמית, וזהו שנאמר „טעמו וראו כי טוב ה'". טעמו! זאת אומרת שצריך תחילה לטעום בדרך הרגשה ממשית ופנימית את הטעם הנפלא של אהבת אלקים,

כדי להגיע לדרגה של „וראו כי טוב ה'". פירושו של דבר הוא כך...

מרגע לרגע מתעצמת התלהבותו של עמנואל, ודבריו הלוהטים נעשים יותר ויותר שקופים ובהירים. לפתע חשף בעלפון את שיניו הצחורות, ובעיניו נדלקת אש של כמיהה רותחת, כאילו אחזו צמאון רוחני ללא נשוא. בינתיים התקרבה השמש לשיפולי הרקיע והבהיקה באור חשאי על פני העולם. קרני אור השתפכו באלכסון דרך חלונות הטרקלין והשתקפו בניצוצים הכהים שבקפלי מעיל המשי של עמנואל. בריתחה כבושה תחב את אצבעות ידו הימנית לתוך אבנט המשי השזור ודיבר בקול חוצב להבות. כל המסובים, ואף החוקר רובינצ'יק ישבו כמוקסמים והקשיבו בנשימה עצורה, לא רק תוכן הדברים, אלא להיטתם המתגברת תפסה בלב השומעים. לא השגיחו השומעים שהאיש לזרוב קפץ כבר ממקומו, ובצעדים מהירים עזב את הבית, ועל פניו ארשת בהלה של אדם, שמצא את עצמו לפתע בחברה לא לו ונמלט על נפשו מאווירה המעיקה עליו. קולו של עמנואל כאילו זרק להבות לתוך החלל.

...הענין ההוא שביחס לדברים גשמיים חל הכלל „עין רואה ולב חומד", כשהעין רואה, למשל, מעדנים, חומד הלב לאכול אותם. אבל משטעם האדם את המעדנים ואכלם לשובע, הרי עם השביעה חולף החשק. לא כן הוא הדבר ברוחניות. הנביא אומר: „שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה". כשהאדם נושא עיניו למרום ורואה עולם ומלואו, מתעוררת בו ממילא התשוקה להכיר את בוראו, „לאהבה ולדבקה בו". אבל במידה שהאדם טועם בהרגשה פנימית בפועל טעמה של השגת אלקות, הולכת וגדלה אצלו לאין קץ האהבה לאלוקות, עד שהאדם מגיע, בעילוי אחר עילוי, לאהבה עילונה בבחינת „ובכל מאודך", אהבה רבה בתענוגים... כשמתבוננים בדבר רואים בעליל ש...

באמצע דבריו רעד עמנואל לרגע בכל גופו, ובהרימו את ידו הימנית, צעק לתוך החלל:

— טעמו וראו כי טוב ה'!

מיד עצר ברוחו, וכאילו בבת אחת התנער מלהיטתו העצומה. ובהעיפו עין בחלון לאור השמש השוקעת, אמר בהחלטיות:

— כבר הגיעה שעת תפילת מנחה, עלינו ללכת לבית־הכנסת... עשינו את כל האפשר, והשם יתברך יהיה בעזרנו... מיד קם ממקומו, כל המסובים ליווהו עד הדלת, ורבים מביניהם הלכו ללוותו לבית־הכנסת.

במוצאי שבת התרחש דבר זה, כשעתיים לאחר הבדלה, לערך בשעה עשר ומשהו, ביקר זימל פאבריקאנט בבית עמנואל. עם כל ההעזה הטבעית שלו, נכנס זימל הפעם בצעדים בלתי בטוחים, ועל פניו ארשת של היסוס וספקנות. עמנואל ישב ליד השולחן, כשהוא מעיין לאור המנורה הגדולה שעל השולחן בספר הפתוח לפניו, והוא לבוש עדיין במעיל משי של שבת, ועל ראשו כיפה של קטיפה. עם כניסתו של זימל הרים עמנואל את ראשו מעל הספר, השתאה לקראת האורח הבלתי צפוי, אבל קיבלו בסבר פנים.

— שבוע טוב, ר' זימל, בבקשה לשבת.

— באתי אליך, ר' עמנואל, בענין חשוב. עלי לבקש מקודם שלא יתרעם עלי, שהרי ידועים לו דברי חכמינו, כי „הדיוט קופץ לראש". ואני חנווני והדיוט, וממילא אין להתפלא כל כך, שאעיז הפעם לבוא אליו בהצעה חשובה. ומאידך גיסא, הרי נאמר: „אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך". ומשום כך ייתכן, שהדיוט כמוני יביא ברכה לביתו. בקיצור, באתי להציע לו שידוך עם הגרושה רחל'ה רובינצ'יק, שהיא בת טובים, אשה כשרה וחכמה, ובעיקר הרי היא מפורסמת זה שנים במעשיה הטובים של צדקה וגמילות חסדים לכל עני ונכה רוח...

לא לחינם היה זימל מהסס ודיבר בחיפזון, וכמעט בפחד עצור

בקושי, כאדם החושש שלא יתנו לו לגמור את דבריו. ידוע ידע זימל, כי מאז שנתאלמן עמנואל לפני כמה שנים, לא היה מקבל כל הצעות שידוכים, ולא נתן אף לידידים לדבר עמו על כך. פעם העיזו כמה חסידים וותיקים מן המקורבים ביותר לדבר עמו דברי כבושים, שהרי „לא טוב היות אדם לבדו", וכי אין לשכוח דברי חכמינו ז"ל, שכל השרוי בלא אשה שרוי בלא ברכה וכו'. אבל כשלחצו עליו בנידון זה, הצהיבו פניו לפתע, ונשימתו נעצרה מרוב צער. מיד נרתעו המוכיחים לאחוריהם, הבינו שוודאי נימוקים כמוסים מעכבים בעדו, בבחינת „ליבא לפומא לא גליא", ומאז לא דיברו עמו על כך אפילו ברמז. ורק איש כזימל, שמטבעו הרתחני אינו נרתע בפני שום דבר, כשהוא נתפס לאיזה „רעיון" רק איש כזה אזר כוח לבוא לעמנואל בהצעה גלויה, אם אמנם מתוך היסוסים ואי־בטחון, כשבמצחו ביצבצה זיעה קרה. אבל, לתמהונו הגדול, אמר לו עמנואל, אחרי ששתק כדרכו איזה זמן.

— אני מסכים, ידבר נא עם מר רובינציק...

זימל היה לרגע כנדהם מרוב אפתעה, שהצעתו הנועזה נתקבלה ללא כל דיחוי וספיקות. מיד נתאושש זימל, קפץ ממקומו ואמר בהתרגשות כבושה:

— ברוך ה' שזכיתי להציע דברי נכבדות, המתקבלים על הדעת. ומכיון שמצוה גדולה כזו באה לידי, לא אחמיצנה אף רגע, ואני אומר ללכת מיד לבית רובינצ'יק. והשוכן במרומים יצליח את דרכי. שבוע טוב, ר' עמנואל, שבוע טוב...

כשבא זימל לבית רובינצ'יק, היו בני הבית מסובים ליד השולחן, כשהם שותים תה וסועדים את לבם. כנהוג בבית זה יושב רובינצ'יק בראש השולחן, מימין באמצע השולחן יושבת אשתו, וממולו בקצה השולחן השני יושבת רחלה, שהיא מוזגת פעם בפעם כוס תה מן המיחם של ניקל, העומד על שולחן קטן ליד הכותל, לא רחוק ממקום מושבה. הנברשת הגדולה, התלויה מעל התקרה, שפכה אור

בהיר וצוהל על פני השולחן והכלים הנאים, והשתקף בזהרורי נוגה של המיחם הנוצץ ליד הכותל.

בדרך כלל היה זימל מבקר תכופות בבית רובינצ'יק (היה נוהג גם להביא שמה בעצמו דברי המכולת, שהוזמנו בחנותו) ונחשב שם כבן־בית. גם הפעם נתקבל בתשואות רצון, כאורח מצוי ורצוי. רובינצ'יק הזמינו לשבת משמאל באמצע השולחן, רחלה הגישה לו כוס תה מהביל עם עוגות. התחיל רובינצ'יק לדבר על עניני המסיבה עם המלשין, שהעסיקו והדאיגו אותו. אבל זימל הפסיק אותו, ואמר בחשיבות חגיגית:

— באתי אליכם הערב בענין חשוב ודחוף. טוב שמצאתי את שלשתכם מסובים ליד השולחן. ואני מקווה שתקבלו את דברי ברצון...

דבריו עוררו סקרנות ותמהון אצל בני הבית, שהיטו אוזן קשבת למוצא פיו, והוא המשיך באותה החשיבות החגיגית, שהתגברה כמעט עם כל דיבור ודיבור.

— באתי עכשיו מבית עמנואל זוסמן. הצעתי לו שידוך עם רחלה, ואחרי שתיקה קצרה אמר לי, שהוא מסכים ומבקשני לדבר עם אבי הכלה...

הדברים כאילו היממו את בני־הבית, וברגע הראשון לא הוציאו הגה מפיהם. והנה פני רחלה החווירו כסיד, ובעיניה נדלקה אש של חדווה רוטטת, מהולה בפחד סתום. כבשעת המסיבה ביום, כשראתה בפעם הראשונה את עמנואל, עברה בה עכשיו צמרמורת, והיא ישבה דומם ללא תנועה. ההורים העיפו עין בפניה החיוורים של רחלה, אחר כך החליפו מבטים מלאי הבנה.

דומיה דרוכה נשתלטה לרגע ליד השולחן. הראשון שהפסיק את השתיקה היה החוקר רובינצ'יק, שניער בתנועת ראש את שערות ראשו הארוכות, היורדות מתחת הכיפה על כתפיו, העביר את ידו על מצחו ואמר דברים קצרים ושקולים.

— אם רחלה תסכים, אנו וודאי נהיה מרוצים. הכול יודעים, שעמנואל הוא איש סגולה, והמפורסמים אינם צריכים ראיה...

בינתים הבליגה רחלה במידת־מה על הצמרמורת, והיא פנתה לזימל בהתבדחות מכוונת, כדי לדכא ולהעלים ככל האפשר סערת רוחה.

— אין קץ, ר' זימל, לאמצאותיך. היום הפתעת לא פעם את האנשים במסיבה בכל מיני התפרצויות, ואך יצאה השבת, אתה שוב מפתיע את כולנו, כע — כע — כע —... מדוע לא שתית את התה, שכבר נעשה קר? יש למזוג לך את הכוס מחדש...

מיד לקחה במהירות את הכוס וניגשה אל המיחם. אבל בתנועותיה נראה רטט, וכתפותיה רעדו במשהו. קרץ רובינצ'יק עין אל זימל, ובהראותו במבטו על רחלה, אמר בארשת רבת משמעות.

— וודאי שזה ענין המושך את הלב, אבל דווקא משום כך יש לשקול היטב את הדברים, כדי שלא להחטיא במשהו את המטרה. ואני מבקש, ר' זימל, שתיכנס מחר בבוקר ונדבר במפורט על כך...

זימל היה תחילה מוכה תמהון מהתרגשותה הבלתי צפויה של רחלה, אבל פנייתו של רובינצ'יק העמידו מיד על מצב הדברים, ובפרט שהוא יודע את הזעזועים שעברו על רחלה, ומי יודע מה מתרחש עכשיו בלבה. וכך הבין שאין לדחוק את השעה, עד אשר יעבור זעם ההתרגשות. במהירות לגם את התה. ונפרד בדברי ברכה קצרים ומאופקים, בהבטיחו לבוא מחר...

באותו הלילה לאחר חצות באו אי אלה זעזועים בבית רובינצ'יק. ההורים נתעוררו בחרדה משנתם לקול בכי, שפרץ מחדרה של רחלה. נתלבשו ההורים במהירות ובאו מבוהלים לחדרה. לאור העששית שבפרוזדור, שבקע לתוך החדר, ראו ההורים: רחלה יושבת במיטתה, כשהיא טומנת פניה בידיה ובוכה בכי תמרורים. הדמעות שמות מחנק לגרונה, וכתפותיה רועדות כבעווית. רמז רובינצ'יק לאשתו לשבת על הכסא מן הצד, והוא עצמו ישב על קצה מיטתה של רחלה.

לרגע ישב דומם וכפף את ראשו מרוב יגון. מיד ליטף את כתפה ואמר בקול אבהי מזועזע:

— מה לך, רחלה, כי תבכי?...

— הרגעי, בתי, הרגעי...

מתוך בכיות עמוקות הוציאה רחלה בקושי מלים בודדות, שהיא כאילו מסננת אותן דרך השינים ההדוקות:

— יהושע... יהושע'לה חריף... חתן דמים...

עם היותו „חוקר" היה רובינצ'יק בשעת מצוקה נפשית מתעורר לאמונה שבלב, כיהודי פשוט ותמים, והיה מצפה ומייחל בכל נפשו לסייעתא דשמיא. גם הפעם אמר לרחלה בכנות מזועזעת, כשקולו הרוטט מלא עדינות.

— הלא את זוכרת, רחלה, את ברכתו הנאמנה של הרבי מקאפוסט, זכרונו לברכה, שאמר לך בשעתו דברים מפורשים. הדברים נחרתו בלבנו, וכאילו אנו שומעים אותם עכשיו מפיו הקדוש. וכך היו דבריו...

רובינצ'יק הרים את ראשו ועצם את עיניו, ודברי הרבי היו בפיו כדברי תפילה. לרגע נדמה, שבאפלולית החדר מרחפת רוחו של אותו קדוש עליון, שהריק בשעתו ברכה ותנחומים לבת ישראל ביגונה.

— ...כך אמר הרבי: „היי בטוחה, רחלה בת חנה שרה, שהשם יתברך ישלח לך סוף־סוף בן זוג, שהוא משורש נשמתו של החתן זכרונו לברכה, ובנישואים אלה תביאי לעליית נשמתו של אותו אדם גדול ותבני בית בישראל..."

דברי רובינצ'יק שנאמרו בחיבה ובאמונה לבבית, עשו כנראה את פעולתן. מרגע לרגע פחתו הבכיות אצל רחלה וכמעט שנפסקו. בשער חרישי ניגבה את עיניה, בהוציאה פעם בפעם אנחות, כהדים אחרונים של הבכי. מיד נתאוששה, וכאילו התנצלה והתחטאה בפני אביה...

עם כל שנינותה וחריפותה, היתה ברגעים חמורים מתרוממת לפי דרכה לשיא העדינות הזכה והצלולה, כשדבריה מחושבים להפליא.

— יסלח לי ה', שהרי בכיתי לזכר אותו העלם היקר באנשים, גדול התורה וגדול הסבל, שהלך בלא עת מן העולם. זכרו לא ימוש מלבי. ומשום כך נוטה אני לעמנואל, שהוא גם כן נושא בתוכו אותם הכוחות של גאונותו וסבלו, והוא גם מלא התלהבות עצומה. אינני יודעת, אם ראויה אני לעמוד לימינו...

רחלה נבהלה מדבריה האחרונים, שהזכירו כל כך את הרגעים המזעזעים שלפני התנאים עם יהושע המנוח.

כעבור שבוע נתקיימו הנישואין של עמנואל ורחלה. לא רק החסידים, אלא כל ידידיה ומכריה של משפחת רובינצ'יק אמרו שזה „זיווג מן השמים".

בענין ה„מסיבה" עם המלשין היו בדרך כלל מחולקות הדיעות בין החסידים. רבים נטו לחשוב שהשיחות עם לזרוב היו לשוא, כשלא הביאו אצלו לתשובה ניכרת ולא הפחיתו את אסון ההלשנה. והיו שאמרו שהשיחות הועילו בהרבה לעקור מלב המלשין את החשק והתקווה להרתיע במשהו את החסידים בשידולים ואיומים. וכן דיכאו בהרבה את עזותו ובטחונו הפנימי. אלה ואלה מודים, שאי־אפשר היה להשתמט מן הנסיון, שאם כך ואם כך יש בו משום הצלה פורתא, הבלתי ניתנת לאומדנה. אבל לכל הדעות היתה ה„מסיבה" חשובה כגורם, שהביא בעקיפין לאותן „זיווג מן השמים", שהוא כשלעצמו סימן טוב ומזל־טוב, וזכותו תעמוד לימין החסידים, הנאבקים על קדשי ישראל.

את אחי אנוכי מבקש

זמן קצר לפני המשפט, כשאימת יום־הדין, העומד להתקיים בבית המשפט המחוזי, כבר ריחף על העיר, אירע דבר בלתי צפוי שהיה כמעט למאורע.

היה זה בערב שבת, פרשת נח, ביום ב׳ בחשוון בשנת תרמ״ד. שנה זו היתה שנה מעוברת. ובתחילת חודש חשוון כבר הספיק החורף לפרוש את שלטונו על העיר. שלג כיסה את עין הארץ, את גגות הבתים, את האילנות בגנים ובצדי המדרכות. והעיר סטאראדוב היתה כולה לבנה וחדורה רוחות עזים של החורף המתעצם.

והנה בהשכמת הבוקר בערב שבת, כשכפור גדול השתלט בחוץ, הגיע לבית הכנסת הישן אורח מכובד, בעל הדרת פנים, עטוף מעיל פרווה מעור שועלים, תחת בית שחיו טלית ותפילין במעטפה רחבה של קטיפה, ועל ראשו כובע מפרווה כהה, שאמצעיתו המקומרת במקצת עשויה קטיפה, הדומה במשהו ל„שטריימל״, אבל בעצם אינו אלא כובע־פרווה מהודר, עשוי ברוב טעם (לאחר זמן נודע שכובע זה הוגש לנושאו הרב במתנה על ידי אחד מאומני הפרוונים שבעירו).

מישהו ליווה את האורח עד לבית הכנסת ונפרד ממנו ליד הפתח. עם כניסתו הוריד האורח במחי יד את צווארון הפרווה הגבוה והזקוף ושאף לרווחה את האוויר החם, ששפע בבית־הכנסת מן התנור המוסק שבצד מערב לא רחוק מן הפתח. עכשיו נראו פניו הנאים של האורח, עטורי זקן צהבהב אפור. לרגע השתאה השמש לקראת האיש נשוא הפנים, ביראת הכבוד נתן לו „שלום", ובצעדים זהירים הובילו לכותל המזרח, שם עזר לו לפשוט את מעיל הפרווה.

בבית הכנסת היו אנשים רבים, שעמדו להתפלל תפילת שחרית במנין שני (זה אך נגמר המנין הראשון של מתפללי „וותיקין"). כלם הפנו את מבטם בהשתוממות אל האורח המכובד. והנה נמצאו בין המתפללים אנשים שהכירוהו מכבר, מיד נגשו אליו בקריאות מלאות התפעלות וחדווה.

— שלום עליכם, הרב ממאלינסק.

— ברוך הבא, רבינו, ר' איסר בער...

אף אלה מבין המתפללים, שלא הכירו פנים את הרב, שמעו את שמו המפורסם לתהילה, וכולם נלחצו להגיש לו שלום. הכול חשבו, שאין אורח גדול כזה בא לעיר, לפני המשפט, בלי שליחות או מטרה מסויימת. אכן, איש לא שאל אותו על כך, ובעמדם כולם בחצי עיגול מסביבו בכותל המזרח קידמו את פניו בדברי ברכה ובשאלות, שהביעו ברגשות מעורבים של אחווה חסידית ויראת הכבוד. הרב עונה לדורשיו בחביבות רבה, אבל פניו מלאים כתמיד חשיבות מתונה ומרתיעה. בלבושיו, כבהליכותיו ובהבעת פניו, היתה תערובת מפליאה של תורה וגדולה, של חסידות ושררה. והנה הוא מפזר את כל הספיקות במלים קצרות. אמנם הכול יודעים, שדרכו של הרב המפורסם בחכמתו לגלות טפח ולכסות טפחיים, אבל הנגלה והנסתר שבדבריו מושכים כאחת את הלב.

— תדעו, רבותי, שאין מטרה אחרת לבואי הנה מאשר זו שהיתה ליוסף באמרו: „את אחי אנכי מבקש". בעת צרה של עלילות

ומשפטים באתי אליכם על שבת פרשת נח, כדי שנזכה יחד להתעלות בפרשה זו של הצלת העולם מן המבול, שיש בה כדי להמשיך את החסד־עליון של דבר ד' לנח „והקימותי את בריתי". ונוסף לכך, הרי שבת זו, ג' בחשוון, הוא יום השנה של הסתלקות הרבי הקדוש, ר' ליב מקאפוסט, זכרונו לברכה, שביקר בסטאראדוב לפני כשמונה עשרה שנה, היינו בשנת תרכ"ו, ובחללה של העיר מנסרים עדיין מאמרי החסידות הנלהבים, שדרש אז ברבים ושהאצילו מהודו על העיר לתמיד. כחודש לפני הסתלקותו, היינו בראש־השנה שנת תרכ"ז, זה היה ראש השנה האחרון שלפני פטירתו, זכיתי להיות אצל הרבי ר' ליב בקאפוסט. ואני רוצה לספר לכם את הגדולות והנוראות אשר ראו שם עיני את דברי אלקים חיים, ששמעתי מפיו הקדוש. ובמוצאי השבת נמשיך בעזרת השם את יום ההילולא של הצדיק, אשר זכותו תגן על העיר בעת צרה ומשפט...

הקהל, שעמד סביב הרב בחצי עיגול, שמע אותו דומם בנשימה עצורה. לפתע נשתתק הרב, צמצם את עיניו, תלה מבטו המרוכז בחלל, כאילו שוקל משהו בדעתו. הענין הוא, שעם הסתלקותו של הרבי ר' ליב בקאפוסט, ישב שם במקומו על כסא האדמו"רות בנו, ר' שלמה זלמן, בעל המחבר של „מגן אבות". התחילה אז השושילתא של קאפוסט, שמשכה אחריה חלק של חסידי חב"ד. אבל באותו זמן נהרו חסידים רבים אחרי בנו הצעיר של הרבי הזקן מליובוויץ, ר' שמואל, שנקרא מהר"ש ושישב על כסא אביו בליובוויץ גופא. (גם הרב ממאלינסק עצמו עזב את קאפוסט אחרי הסתלקותו של ר' ליב ונמנה מאז עם חסידי ליובאוויץ). מאז היו לא מעט חיכוכים בין חסידי קאפוסט וחסידי ליובוויץ, שהיו במידת מה צהובים זה לזה. ומכיוון שהחסידים בסטאראדוב קיבלו עליהם את מרותו של הרב מהר"ש מליובאוויץ, מצא האורח לנכון להוסיף בהדגשה מיוחדת את הדברים האלה.

— אין לשכוח שהרבי ר' ליב ביקר בסטאראדוב בשנת תרכ"ו,

היינו בחיי אביו ה„צמח צדיק", רבינו הזקן בליובאוויץ, שהוא הוא ששלח את בנו בחירו לערים שונות לעורר את הלבבות. והיה ר' ליב שנשלח על ידי אביו, בבחינת שליחו של אדם כמותו, מקובל ונערץ על כל חסידי חב"ד באשר הם שם... הכול יודעים שה„צמח צדק" עצמו היה קורא אותו בפניו ושלא בפניו בשם ר' ליב, ובערב ראש־השנה היה שולח „פדיון" לבנו בידי אמו הרבנית... לא רק במאמרי חסידות ובתפלותיו הלוהטות, אלא גם בהליכותיו יום־יום אפשר היה לראות בעליל, שהוא קדוש עליון. בשיחותיו עם בני־ביתו או עם אנשים הפונים לעצתו, היה מדבר תמיד בניגון, מפני שכל החיים היו בשבילו עבודת קודש רצופה, והוא היה שרוי תמיד בדביקות, שהיתה אצלו בבחינת „ההוא מבוּעא דלא פסיק".

מישהו מן העומדים מסביבו, אחד צעיר ותמים, שאל בזהירות:

— מהו בעצם ההבדל שבין קאפוסט ובין ליובאוויץ, הלא הכל שואבים מאותו המקור של החסידות החבדית?...

הרב שקע לרגע במחשבה, ובפניו ארשת של אדם, שאינו עונה אלא בקושי ובאי־רצון על שאלה כה מסובכת.

— גם בין גדולי התנאים, כמו בית שמאי ובית הלל, היתה מחלוקת בעניני הלכה. ואף־על־פי שהלכה כבית הלל, הרי אמרו חכמינו, כי „אלו ואלו דברי אלקים חיים", ויש לדעת וללמוד שתי הדעות. וודאי הוא שגם בקאפוסט וגם בליובאוויץ נאמרים דברי אלקים חיים, אלא שקאפוסט נוטה להתעמקות, וליובאוויץ — להתרוממות. והחסידים נוסעים לכאן או לכאן — כל חד וחד לפום שיעורא דיליה...

האורח הפסיק את עצמו ואמר בהחלטיות ובמפגיע:

— ערב שבת היום, ולא נעכב זמן התפילה. יש לי מה לגלות לפניכם, אבל לא נדחק את השעה, אולי נשוחח קצת אחרי התפילה על כוס י"ש כנהוג בין החסידים בשעת קבלת אורחים, ובעיקר הרי יום השבת לפנינו...

הרב הפנה את פניו לכותל המזרח והתחיל להתעטף בטלית. צהלו פני האנשים, איש איש פנה למקומו בבית־הכנסת, מיד התחילו להתפלל. כולם ציפו בחדווה לשיחה שלאחר התפילה. בעיקר היו הכול נדהמים עדיין מעצם ההפתעה, שרב מהולל כזה, שלא רבים זוכים לעמוד במחיצתו, בא פתאום לעיר ללא כל הודעה מוקדמת, ובפיו דברים כה נלהבים ומרוממים. ההשתוממות והסקרנות גדלו עד למתי־חות. הלא זהו הרב ממאלינסק, שתהילת פלאים אופפת את שמו, כשהוא מפורסם כ„חכם מדינה", ונוהג לכאורה בגינוני שררה, אבל בתוך תוכו הוא מלא התבטלות חסידית ודביקות עמוקה. השתלטה ההרגשה שהרב מביא לפי דרכו המיוחדת והמוסתרת בשורות ישע והתעוררות. בינתיים יצאו שליחים מבית־הכנסת להודיע לכמה מטובי העיר על בואו של הרב. לא עברה שעה, ובית־הכנסת היה מלא אנשים.

במשך התפילה ערך השמש וכמה אנשים (שהתפללו במנין הראשון) את השולחנות במערב ליד התנור המוסק, העתיקו כמה ספסלים ארוכים כדי להרחיב את המקום. הומצאו אפילו מפות לבנות לכסות את השולחנות, הובאו בקבוקי יי"ש, כוסות ועוגות.

לאחר התפילה ישב האורח בראש השולחן, כל המתפללים ביניהם טובי העיר, שהספיקו לבוא מבתי כנסת אחרים, ישבו מסביב לשול־חנות. כולם קיבלו את הרב בחדווה ובהדרת הכבוד. מזגו את הכוסות, ברכו על העוגות ואחר כך על היי"ש. מיד שתו „לחיים".

— לחיים הרב ממאלינסק!

הרב החזיק בידו את הכוס ואמר בלבביות למברכים:

— לחיים! ולוואי שיצא כאור משפטכם בסטאראדוב, ללא השאיר שמץ מן העלילה וההלשנה...

מיד התחיל האורח לדרוש בשלום ידידו הרב נימרק (שניהם היו מכבר ידידים מובהקים), היושב בבית הסוהר. סיפרו לו האנשים, שאמנם השפיע הרב נימרק בכח אישיותו הנעלה על שר בית הסוהר

וחוקר המשפט, שנתנו חדר מיוחד לו ולבנו והרשו להביא לו אוכל כשר מבחוץ, ובחג הסוכות שעבר נתנו לו אפילו לעשות סוכה בחצר בית הסוהר. אבל אין זה משנה את העובדה החמורה, שזה שנתיים ללא הפוגות כלוא שם הרב יחד עם בנו, וכן כלואים בבית הסוהר בתוקף ההלשנה כשמונים יהודים. ובעיקר מרבה המלשין בדלטוריה מחמירה והולכת, והקטיגור מכין כתב־אישום נגד כל קהל החסידים...

שמע הרב את כל המסופר בדאגה ובחרדה, מיד נתאושש ואמר כדרכו בדברים נמרצים, שעם כל חומר הסכנה, גדולה ביותר התקוה לגאולה וישועה. ברמזים סיפר כמה דברים חשובים מנסיעותיו לפטרבורג בענין המשפט (פרטים מלאים יותר מסר אחר כך בישיבה מיוחדת עם ראשי הקהילה). וכן משיחותיו בנידון עם עסקנים ידועי שם, יחד עם זאת נתן השקפה מעודדת בעצם הענין. כתמיד דבריו ברורים ושקולים, מלאים פקחות ופכחות, ללא צל של הפרזה והשליה. עם זאת משמשים דבריו מבוא לדברי אמונה לוהטת, שהוא מביע בפשטות טבעית וכובשת. זה כוחו הנפלא, שחוש המציאות והפקחות החודרת משולבים אצלו אמונה איתנה ביותר שהיא לא רק משלימה, אלא מבססת את המציאות עצמה.

שוב מזגו את הכוסות ואמרו, „לחיים".

אחרי שהחליפו ברכות בצורות שונות, נראה בפניו הנאים של הרב שהוא רוצה לומר משהו, מיד הושלך הס ליד השולחן, וכולם היטו אוזן קשבת.

פני הרב החווירו במשהו, והוא אמר בהתרגשות חשובה:

— לא אסתיר בפניכם את הגורם האחרון והמכריע לנסיעתי הפתאומית לסטאראדוב. במוצאי שמחת־תורה שעבר בלילה נתגלה אלי בחלום כבוד קדשו, ר' ליב מקאפוסט זכרונו לברכה, ואמר לי, כדרכו תמיד בקודש, בניגון לבבי, את הדברים האלה: „תסע על שבת נח לסטאראדוב, בשבת שהוא יום השנה שלי תעבור שם לפני התיבה, ובמוצאי שבת, בסעודת מלווה־מלכה, תאמר לפני אנשי

שלומנו את המאמר ששמעת בשנת תרכ"ד בליובאוויץ בשבת פרשת נח. אחרי המאמר תתעורר שמחה רבה בלב החסידים. וכגודל השמחה כן הרבה יותר מזה גדול יהיה השפע של חסדים עליונים, שיושיעו לאחינו בני ישראל בסטאראדוב, הנתונים בצרה... (הרב הפסיק לרגע את דבריו, צמצם את עיניו והוסיף:) למחרת הלילה הזה עמדה לפני דמות דיוקנו של הרבי הקדוש ודבריו הדהדו בעמקי הנפש. ואף על פי שהיו עיכובים רבים התגברתי עליהם בעזרת השם ושמתי לדרך פעמי...

הרב החריש, תפס בידו הימנית את זקנו הצהבהב־אפור ושקע במחשבה. דומיה דרוכה השתלטה ליד השולחן, לרגע נדמה שרוחו של הרבי מקאפוסט מרחפת בחלל. והנה קם אליהו בער המלמד, שהוא למעלה משישים, אבל זקנו ופיאותיו הצהבהבים כמעט שלא הלבינו, פניו וורודים, והוא מלא ערנות עליזה, המתגברת תמיד בשעת מסיבה. בהרימו את ידו כלפי האורח, אמר בהתרגשות:

— אני ורבים כמוני זכינו לקבל את פני ר' ליב מקאפוסט עם ביקורו בסטאראדוב. בבית כנסת זה, באותו המקום (הראה בידו על הבימה) דרש מאמר חסידות בניגון לבבי, שהיה מלא כלות הנפש ממש. כשגמר את המאמר ישבנו כנטועים למקומותינו מרוב התבטלות, עד שקם אברהם זיסל „שובר הכפור" והתפרץ בניגון... הנה הוא אברהם זיסל. אתה זוכר?...

חרדה עברה על פני רבים מן הקשישים שליד השולחן, שנזכרו בהתרגשות על המסופר שראו בעיניהם. אברהם זיסל קם ממקומו והיה מוכן להתפרץ באותו הניגון, שהסעיר אז את השומעים. אבל באותו הרגע נראתה שוב בפני הרב חשיבות מתונה ומרתיעה, והוא פנה לנוכחים באותה ארשת, כאילו הוא מבקש במפגיע להאזין להודעה חשובה מצדו. עכשיו כמקודם הורגשה אצלו הנטיה, שעם כל ההתפעלות הלבבית מתאמץ הוא לשמור על המידה הנכונה. מכיוון שהיה מפורסם כ„חכם־מדינה", שהוא באותו הזמן חסיד נלהב, הרי

המזיגה הנפלאה הזאת הביאה אותו תכופות למצבו של אדם, ההולך על חבל מתוח שעל פני תהום, והוא יודע למנוע בעוד מועד תנועה מופרזת כלשהי, שיש בה משום סכנה.

הרב אמר בקול חמור, כשהוא שוקל את דבריו.

— וודאי הוא שאין חסידי חב״ד בדרך כלל להוטים אחרי „מופתים״ או חלומות פלאים. ואף החלום הנפלא שסיפרתי עליו ניתן להסברה במידה גדולה. הענין הוא שמיום שהתחילה ההלשנה לא ידעתי מנוח. כפי שציווה עלי הרבי מליובאוויץ, נסעתי פעמיים לפטרבורג עם עוד כמה אנשים ידועים. הגוברנאטור ממאלינסק נתן לי מכתבי־המלצה לפקידים גבוהים בעיר הבירה. גם עסקנים יהודים רמי המעלה הועילו בהרבה. בדרכים שונות פעלנו, בעזרת־השם, מה שפעלנו, כפי שהודענו על ידי שליחים מיוחדים. במשך כל הזמן נכספתי לבוא לסטאראדוב, שהיא אחת הערים אשר בהן בחר בשעתו ר׳ ליב מקאפוסט לבקר במצוות אביו „הצמח־צדק״ אבל מרוב טרדות לא יצאה הנסיעה הנכספת לפועל. והנה בשמחת־תורה, דווקא בשעת הריקודים של ההקפות כרסמה אותי המחשבה על המשפט הקרב והולך בסטאראדוב, שהוא בעצם משפט על החסידים והחסידות בכלל. ומכיוון שהחלומות הולכים, לפי דברי חכמינו, אחרי הרהורי הלב, הרי בא במוצאי שמחת־תורה בלילה החלום המסופר. (הרב שתק רגע ואמר במלים שקולות ומודגשות:) אבל עם כל ההסברות אין להכחיש, שיש בחלום משהו מעין התגלות, שבאה אלי בזכותכם כמתנה מן השמים ושזיכתה אותי להיות שליחו של אותו צדיק לדבר מצווה וישועה...

— הלוואי שתקויים בכם ברכת הרבי וכל החסידים בעולם... באמצע דבריו מזג הרב את כוסו ופנה במאור פנים לנוכחים.

— לחיים, לחיים...

אליהו בער הזקן־הצעיר לא עצר כוח והתפרץ בניגון לוהט. הכל החרו החזיקו אחריו. הרב עצם את עיניו ונענע את ראשו לקצב

הניגון מתוך דביקות כבושה. והנה פקח את עיניו, הרים במפתיע את ידו כלפי היושבים, כמבקש שוב להודיע משהו.

עיני הרב נוצצו. כשהוא פנה לנוכחים בדברים אלה:

— לפני התפלה אמרתי, שאין מטרה אחרת לבואי, מאשר זו שהיתה ליוסף, באמרו „את אחי אנכי מבקש". האמת הוא, שאת הפסוק הזה אמר אלי הרבי ר' ליב מקפוסט בהתחלת דבריו. כשנתגלה אלי בחלום שהזכרתי. בזה יש כוונה עמוקה, כפי שתראו מסיפור המעשה שאביא לפניכם. הדבר היה כך, כשחזר ר' ליב על ערי חב"ד במצוות אביו ה„צמח צדק" בשנת תרכ"ו, היה בערב חג הפסח בקרעמענצוג, ושם הגיעה אליו הטלגרמה על הסתלקותו של „הצמח־צדק", זכרונו לברכה. חשכו עיני החסידים. ר' ליב הפנה אז את פניו בעמידה אל הכותל. השעין את ראשו על ידו ובכה אז שעות, בכיות עמוקות, שהיו מעין השתפכות הנפש בדביקות עילאית, בבחינת „אתדבקא רוחא ברוחא". כל שומעיו היו ממש לחרדת אלוקים. מכיון שהבשורה האיומה הגיעה בערב־פסח, לא יכול ר' ליב לנסוע לליובאוויץ עד לאחר חג הפסח, כשבא לשם מצא, שהתפרצה בין החסידים אש המחלוקת בשאלה הבוערת, מי מבין בני ה„צמח־צדק", שהיו כולם גדולי הדור, יהיה הממלא מקום. והנה נמצאה צוואה (מאת ה„צמח־צדק"), שבנו הצעיר ר' שמואל (מהר"ש) ימלא את מקומו. והיו לא מעטים שערערו משום מה על הצוואה. המחלוקת התלקחה מיום ליום. והיה ר' ליב בצער גדול, והחליט לעקור מליובאוויץ ולעבור מיד לקאפוסט. אני וכמה מן המקורבים נכנסנו אליו. כתמיד היה שרוי בדביקות בלתי פוסקת. והוא אמר לנו כדרכו בקודש בניגון לבבי דברים אלה, שאני מוסר מלה במלה. „מיהרתי לבוא מקרעמענצוג לליובאוויץ, כי „את אחי אנוכי מבקש". אלה הם דברי יוסף, כשהלך לחפש את אחיו. ולכאורה יש להתפלא, למה קיבל יוסף ברצון את השליחות לבקש את אחיו, בשעה שאלה „לא יכלו דברו לשלום". ומדוע אמר יוסף אנוכי ולא אני. הענין הוא, שיוסף

השיג את כוונת ההשגחה העליונה להביא דווקא על ידי המחלוקת פדות וגאולה לעולם ולישראל. וזהו שאמר יוסף „את אחי אנוכי מבקש" לא אני, אלא אנוכי, אנוכי מי שאנוכי, בחינת כתר עליון, הוא הוא מבקש את בני יעקב, כדי למרקם ביסורי המחלוקת ולהשפיע עליהם על ידי כך חסד עליון, שלמעלה מסדר ההשתלשלות. ויוסף אינו אלא הצינור להשפעת חסד עליון (הרב הרים את גבות עיניו ואמר בהדגשה לבבית:) ואין אני אלא חוזר על דברי הבשורה של ר' ליב מקאפוסט: „את אחי אנכי מבקש", כלומר את אחי, אנשי שלומנו בסטאראדוב, מבקש אנוכי מי שאנוכי, שישפיע עליכם חסדים עליונים ונזכה בקרוב ליום הגאולה וההתעלות... אברהם אבינו נתנסה בעשרה נסיונות, ומימי הבעל־שם־טוב מתנסים החסידים בנסיונות רבים וחמורים, ואחרי כל נסיון מתרוממים לדרגה גבוהה יותר של התגלות שמו יתברך...

הרב קם לרגע מכסאו, חזר וישב ואמר במפגיע:

...אבל ערב שבת היום, ועלינו למהר ולסיים מיד. עוד היום גדול, הוא יום השבת הבא עלינו לטובה...

הרב ברך בכוונה ברכה אחרונה וקם ממקומו ועמו קמו כל האנשים שליד השולחן...

בלי הפרזה אפשר לומר, שהרב ר' איסר בער גילרסון ממאלינסק, שהוא מגדולי הרבנים החבדיי"ם, נראה בעיני רבים כשר וגדול בעולם החסידות. מלבד גדולתו המיוחדת בתורה ובחסידות היה מפורסם כ„חכם־מדינה" ואיש רם המעלה, שכל יודעיו קיבלו עליהם ברצון את מרותו. אכן, מעולם לא היה רודף אחרי הכבוד והשררה, אבל אלה באו לו כאילו „מאליהם" בתוקף השפעתו האישית. והנפלא שבדבר. שלא היה „משכמו ומעלה גבוה" ולא היה בו שמץ של תוקפנות ותקיפות, אלא היה, להיפך, בעל קומה ממוצעת, איש כמעט רזה, אם כי מבנה גופו איתן, בעל זקן צהבהב אפור, מדבר בנחת ובצמצום, אבל דבריו היו שקולים ומחושבים, מודגשים ומגוונים, ועיניו

השחורות, חדות המבט, נוצצות בחשאי באור פקחות מאופקת, רבת העומק. כמה פעמים בשנה היה נוסע כחסיד נאמן לליובאוויץ, ובכל פעם בואו היה „חוזר" להפליא על מאמרי הרבי בפני החסידים, השותים בצמא את דבריו. ואף על פי שהוא לכאורה רק „חוזר" בדיוק על דברי הרבי, ממש מלה במלה (בכוח זכרונו המצויין), אבל דבריו היו מתובלים ומוסברים על ידי הערות־בינים קצרות מאירות־עינים, ובתוספת הדגשה מכוונת שבקול ושבתנועה. כוח ההסברה שלו הוא ממש משיב נפש לשומעיו, כשהוא תכופות מצליח במלים ספורות להאיר את הדברים הנעלמים והמסובכים ביותר. בעיקר היה מלא חשיבות טבעית, מתונה ומרתיעה, שהיתה שופעת מכל הויתו, והיו לו בלא יודעים גינוני שררה, אף על פי שמעולם לא התגאה במתכוון, והיה נוהג לפי דרכו יחסי כבוד וחיבה ל„אנשי־שלומנו", כשהוא בתוך תוכו חסיד נלהב ללא שמץ של התנשאות. משל לארז גבוה, שצמרתו מגיעה כמעט השמימה, אבל לא משום גאווה, אלא שמעצם טבעו נוצר הארז ומיועד לכך. החסידים היו אומרים עליו בדרך בדיחה, שהוא כאילו מתחפש בגאווה למראית־עין, שהענווה הפנימית שלה היא היא שמושכת את הלבבות. לבושו מצוחצח. לעולם לא תמצא רבב על בגדו, פיאותיו וזקנו מטופחים ומסודרים כהלכה. אבל ההוד שבהופעתו ובפניו הנאים היה משולב צניעות טבעית. מקום רבנותו, מאלינסק, עיר גדולה ברוסיה שמחוץ ל„תחום המושב", שם מתקיימת עדה גדולה ועשירה של יהודים, ביניהם סוחרים אמידים וקבלנים ממשל־תיים. גם בעלי חרושת ומלאכה, שמותרת להם הישיבה מחוץ לתחום המושב. ראשי הקהילה, בעלי בית חרושת ידועי שם, באו לפני שנים במגע (לרגל איזה „דין־תורה") עם הרב ר' איסר בער, שהיה אז מורה הוראה בעיר קטנה. והם כל כך התרשמו ממנו, שלא חסכו כל מאמצים ואמצעים להושיבו על כסא הרבנות במאלינסק. כאן מצא הרב כר נרחב לפעולה והשפעה שהצליחו ביותר, ושמו הלך וגדל משנה לשנה. והיו היהודים במאלינסק מתגאים ברבם הדגול, משכימים

לפתחו בשאלות הפרט והכלל. כאיש „מושלם", ידע הרב לדבר בשפת המדינה והיה בא תכופות במשא ומתן עם השלטונות, שקיבלו אותו בכבוד ובאהדה. פעם ביקר אחד המיניסטרים במאלינסק, הרב נתקבל אצלו בראש־המשלחת של הקהילה היהודית. התרשם המיניסטר מאוד מאישיותו של הרב. כעבור כמה זמן הוזמן הרב באורח רשמי למיניסטר בפטרבורג לשם חוות דעת בענין יהודי ציבורי. מאז נעשה מקורב לחוגי השלטון הגבוהים בפטרבורג. מערים הקרובות והרחוקות היו האנשים פונים אליו או מזמינים אותו פעם בפעם בעניני „דין־תורה". הרבי עצמו בליובאוויץ היה תכופות מתייעץ עמו בשאלות הכלל, ולא פעם נסע בשליחות הרבי לפטרבורג הבירה בעניני שתדלנות והמלצה בפני השלטונות הגבוהים (גם בענין משפט בסטאראדוב נתבקש לנסוע לפטרבורג). ועל הכול הוא חסיד נלהב, מתפלל תדיר בדביקות מתוך „התבוננות" עמוקה, ובעמדו בתפילה בקומה זקופה, ללא נוע, היה שופך את לבו בהתלהבות כבושה ומעמיקה עד היסוד. והיו אחדים מבין החסידים שחשבו אותו במידת מה כ„נסתר", שהוא ממלא כלפי חוץ את ה„שליחות" של שר וגדול בעולם החסידות, אבל בתוך תוכו הוא חסיד וקדוש, מלא חרדת אלוקים.

הרגשת פלאים זו התגברה אצל החסידים בסטאראדוב, עם הופעתו הפתאומית של הרב המהולל היום בהשכמת בוקר, בערב שבת, בבית הכנסת הישן. הכול הרגישו בדבריו (שלפני התפילה ולאחריה) את הנגלה והנסתר שבמהותו, שהיו מושכים ומחרידים כאחת את הלבבות. במתיחות ובהתרוממות הרוח ציפו הכול לפגישות הבאות עם הרב ביום השבת, כשימלא את ה„שליחות" הסודית של יום ההילולא"...

כשיצא הרב ממאלינסק ביום ששי בבוקר לאחר התפילה מבית הכנסת, השתתף בישיבה עם ראשי הקהל בבית געציע אברמסון. הישיבה היתה סודית, אבל אחר כך אמרו האנשים, שהרב מסר בישיבה דברים חשובים, שעוררו דיונים ערים ושלמענם בלבד היה

כדאי לו להרב לבוא לסטאראדוב. התהלכו שמועות, שבהשפעות שונות הושג הדבר (לפי הודעת הרב), שהקטיגוריה לא תסבך במשפט את שמו של הרבי מליובאוויץ. על־כל־פנים הביא הרב הודעות ועצות חשובות. עם תום הישיבה באו ההכנות לשבת, אחרי הטבילה לבש הרב מעיל משי נהדר של שבת, חגור אבנט משי שזור, וכן חבש לראשו כובע שטריימל חדש מעור גמיים שאמצעיתו המקומרת עשויה קטיפה. פני הרב השתנו, כשהם מבהיקים באור המנוחה העילאית.

והנה התחילה אותה השבת, שלא נשכחה לשנים מלב רבים ושנקראה למשך זמן בשם „שבת הגדול שלפני המשפט".

לשם הבנת המצב יש להדגיש דברים אלה. ראשית, הנפלא יהחשוב אולי לדורות שבמאבק החסידים (נגד ההלשנה) הוא, שהם שילבו באופן טבעי ביותר את המעשיות והרוחניות בפעולותיהם, שהפליאו גם את הלא־יהודים בכוח האמונה הלוהטת הטבוע בהן. מצד אחד, היתה זו המעשיות החמורה של המאבק, שניהלו החסידים בשקידה עצומה ובסדר קפדני מתוך הבחנה דקה של המצב והעובדות, ללא אשליות ושטחיות, התייעצו עם עורכי דין, ערכו גביות עדויות, אספו מסמכים, לא הניחו דבר גדול ודבר קטן שיכול להיות להועיל, ובעיקר התאמצו ללא ליאות לבוא במגע עם אנשי השפעה ולהניע אותם לטובת הענין. מצד שני, פעלה באותו זמן הרוחניות העמוקה שבמאבק, כשהחסידים הגבירו את אמונתם הלוהטת, שהזרימו מבפנים לתוך כל הפעולות, והם העמיקו והרחיבו את ההתלהבות החסידית מתוך אמונה והרגשה, שאורה הלוהט של החסידות עלול להמשיך אורות וחסדים מלמעלה. המעשיות והרוחניות השתלבו שילוב פנימי בעבודת המאבק, כשהאחת מחזקת ומשלימה את השניה. וכך יש להדגיש, שנית, שביקורו הפתאומי והנפלא לכאורה של הרב ממאלינסק, הביא בעצם לשיא ההגשמה והתנופה אותו שילוב המעשיות והרוחניות שבפעולות החסידים בסטאראדוב. בלי שידגיש במשהו את הדבר. מילא הרב כאילו בדרך אגב „שליחות" מעשית

חשובה לאין ערוך, כשבישיבה עם ראשי הקהל (ביום ששי ובמוצאי שבת) מסר להם ידיעות ממקורות שונים, ובדיונים וחילופי דעות נתן דחיפה מכריעה לניהול ההתגוננות. ובאותו הזמן מילא „גם" את „השליחות" של אותו צדיק ר' ליב מקאפוסט, לעורר את החסידים בסטאראדוב ולהרים את רוחם, והוא הוא שאמר, כי כשבת הגדול שלפני חג הגאולה של פסח, כן הוא „באפי זוטרי", שבת הגדול שלפני המשפט. הענין הוא, כי שבת הגדול שלפני פסח היתה מיועדת להכשיר את היהודים לאור החסדים של חג הגאולה, מפני ששבת הגדול ממשיכה „מוחין דגדלות", ועל ידי כך באו היהודים להזדככות עצומה, עד שהגיעו למדרגה של „וה' נתן את חן העם בעיני מצרים". — וכך צריכים החסידים בסטאראדוב לפי דרכם וכוחותיהם להמשיך בשבת הגדול שלפני המשפט בחינת „מוחין דגדלות" ולהגיע על ידי כך לאותה ההזדככות, שהשם יתברך יתן חן החסידים בעיני השופטים ויגלה את המאור שבהם לעיני כל רואיהם.

— שבת הגדול — מוחין דגדלות!

מכיון ששבת זו באה ביום שלישי בחשון, שהוא יום השנה של הרבי ר' ליב מקאפוסט, עבר הרב ממאלינסק לפני התיבה, כפי שציווה עליו ר' ליב בחלום לילה. והיה עצם הדבר מעורר את הלבבות, שהנה עומד לפני התיבה שליחו של אותו צדיק, שציווה עליו להתפלל ביום השנה דווקא בסטאראדוב. התפלל הרב בניגון ערב לוקח לב. ובעיקר היה ממש מזעזע אופן התפילה. עומד הרב לפני התיבה עמידה נאה, כמעט שאינו מתנועע, קומתו זקופה, אם אמנם כתפיו רוטטות בחשאי, טליתו מופשלת על ראשו, אבל פניו הגאים גלויים, ואף על פי שחיוך עילפון שפוך על שפתיו, הריהו מביע בנחת את דברי התפילה המתנגנים, שופך שיחו לפני קונו באימה וביראה, ועם זאת בחשיבות ויישוב הדעת. ובעיקר הריהו בהדגשה מכוונת, מתוך עליות וירידות של הניגון, „מסביר" ומגוון את המלים, שהן כאילו נחשפות ממש לעין כל תוכנן הפנימי. כשקרא

בניגון התפילה, למשל, בקבלת השבת את הפסוק „ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים", נחשף כאילו בבת אחת כל התוכן הנשגב של המילים האלו. וכך בכל משך התפילה.

אחרי תפילת מעריב „חזר" הרב בבית הכנסת על מאמר חסידות של הרבי ר' ליב מקאפוסט על הפסוק „צוהר תעשה לתיבה". למחרת בבוקר השכם, לפני תפילת שחרית, וכן בשלש סעודות „חזר" בכל פעם מאמר חסידות על אותו הפסוק — האחד ששמע מפי הרבי מהר"ש ביליובאוויץ, והשני שזכה לשמוע לפני שנים מפי ה„צמח־צדק".

כמה שהיה הרב מפורסם כ„חזור" דגול, הרי בשבת זו התעלה לדרגה לא תשוער. בכל מאמר שנמשך יותר משעה, היה מרתק את השומעים ומרנין את הלבבות. הנה הוא צולל בעמקי המאמר החב"די, שואב רזי דרזיו, שהם לכאורה סתומים ונעלמים, אבל כדרכו תמיד מפתיע הוא בהברקות שבהסברה ודברי משל שנונים, המבהירים את הענינים ומאירים את העינים. וכך היו מאמרי החסידות ש„חזר" עליהם מאירים ושמחים ממש כנתינתם מפי הרבי.

כל המאמרים של הרב, בשילוב התפילות, הניגונים וסעודות השבת, השרו על החסידים אותה התרוממות של „מוחין דגדלות", שעל כך דיבר בהרחבה ובהעמקה כמעט בכל מאמריו, שהיו מאירים ומושכים את הלב בכוח הסברה שקופה ביותר.

נביא קטע אחד ממאמריו, שלאחר זמן לא נלאו החסידים במשך חדשים רבים לחזור על דבריו בהתעוררות רבה.

... נאמר בתהילים „וגילו ברעדה". ויש להתפלא, שהרי גילה ורעדה הם לכאורה דבר והיפוכו. ואמרו חכמינו ז"ל במסכת ברכות (דף פ"א) „במקום גילה שם תהא רעדה", היינו שבתוך תוכה של השמחה מרגישים ומעלים את הצער שבנפש, ומעמקי הצער נובעת השמחה. זוהי התבטלות הניגודים שבין צער לשמחה, בבחינת „והפכתי אבלם לששון". כדי להבין את הענין, יש להזכיר דברי הנביא בנוגע

לעתיד לבוא: „לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה'." זאת אומרת שעל ידי ריבוי ההשפעה של דעה בעולם, בחינת „מוחין דגדלות". מתבטל הרע בשרשו ונעלמים כל הפירודים עד לידי „וגר זאב עם כבש". ההיפך מזה הוא חוסר דעה, בחינת „מוחין דקטנות". שעל ידי כך מתרבה הרע ומתעמק הפירוד בין היצורים, עד שגדול אוכל את הקטן וכל מאן דאלים גבר. אכן, את הדברים האלה אפשר לראות בעליל בחיי הנפש. התינוק, למשל, עלול מטבעו לבכות ולצעוק על כל דבר קטן, כי משום קטנות המוחין אין בכוחו לסבול שום צער. אבל יותר שגדל הילד ונעשה בעל דעה, הריהו מתקרב יותר ויותר לבחינת „מוחין דגדלות", שבכוחם אפשר להבליג על הצער ואפילו להמתיקו. משל לאדם המקבל ברצון סממנים מרים לרפואה, משום שבתוך המרירות מרגיש הוא ומחבב את כוח הרפואה שבה. והנה בעולמנו, שהוא מוגבל בזמן ובמקום, שולט חוסר דעה, בחינת „מוחין דקטנות". ועל ידי כך העולם שלנו הוא „עלמא דפרידא", שבו נפרדים הרע והטוב, הצער והשמחה. אבל כל אדם יכול להגיע בעבודתו למדריגת „אתהפכא", היינו שבכוח ההתבוננות וההשגה באלוקות הופך האדם תאוות זרות לתשוקות קדושות, לכיסופים עליונים, בחינת „לאפכא חשוכא לנהורא", ועל ידי כך ממשיך האדם בנפש ובעולם את האור של „מוחין דגדלות", ובזה מתקרבים קירוב אחרי קירוב למדרגה של„לא ירעו ולא ישחיתו". וכן מוצאים אנו בזוהר הקדוש, כי...

באמצע דבריו נדלק כאילו מאליו בפי הרב הניגון הידוע של „הרבי הזקן", הוא בעל ה„תניא". הרב שר את הניגון בעינים פקוחות ונוצצות, אבל בדביקות עצומה, ואך נתלקח הניגון הופסק ועבר שוב כמאליו להמשך המאמר, שהלך והזדכך בהזדככות מזעזעת.

כדין הוא לומר שבאותה שבת, „שבת הגדול" שלפני המשפט, הרגישו האנשים את הטעם של „מוחין דגדלות".

אבל הכול ציפו במתיחות ובחדווה להמשך וסיום ההילולא

במסיבת מלווה מלכה, שהיתה אחר כך למאורע רוחני מזעזע רב תוצאות.

יום ההילולה

במשך השבת נפוצו שמועות מדאיגות ומפליאות כאחת. הענין הוא, שהמלשין הספיק ביום ששי אחרי הצהרים להודיע לחוקר המשפט על בואו של איזה רב, „חשוד" ממאלינסק, שמתעודתו לבחוש בעניני הקהילה ולטשטש את אשר ניתן לטישטוש. חוקר המשפט פנה לשר המחוז, האיספראוויניק, בנידון זה, אבל הלה הפתיע את חוקר המשפט בידיעה, שהוא קיבל מכתב ממשרד הגוברנאטור ממאלינסק, ובמכתב זה מתבקשים השלטונות בסטאראדוב לקבל בכבוד את הרב ולעזור לו בכל אשר יבקש, באשר הרב הוא איש רם המעלה, מקובל בחוגי השלטון הגבוהים בפטרבורג, שהם פונים פעם בפעם אליו לחוות דעתו בענינים יהודיים.

בשבת אחרי תפילת שחרית, כשישב געציע אברמסון בהתרוממות רוח במסיבת הקידוש שנערכה בביתו לכבוד הרב, קיבל הזמנה רשמית לבוא באורח דחוף אל משרד האיספראוויניק. מיד אץ אברמסון לבוא לשם, כשהוא לא מעט נבהל ומודאג מן ההזמנה הדחופה, בחששו אם אין כאן איזה בלבול בענין הרב. (הרב התאכסן בבית אברמסון).

ואמנם כשבא לשם, נוכח שהוזמן בענין זה, אבל להפתעתו דיבר האיספראוניק ביראת הכבוד על הרב, שעליו קיבל מכתב מאת משרד הגוברנאטור ממאלינסק. והאיספראוניק הביע את נכונותו לתת לרב כל עזרה שתידרש, ואם יש צורך, הוא מוכן לבקר את הרב בביתו, ביום ראשון בצהרים.

וכך גדלה עוד יותר הרגשת הפלאים של החסידים שרב מהולל זה, שר וגדול בישראל, שהשפעתו כה גבוהה בחוגי השלטון בפטרבורג, הריהו באותו הזמן מגדולי החסידים כשהוא מעורר בתפילותיו ובמאמריו חרדת קודש, וכבלי משים הביא במשך השבת את שומעיו להשגות של „מוחין דגדלות". מתוך הרגשת פלאים מעמיקה והולכת ציפו כל החסידים להמשך ההילולה בסעודת מלווה־מלכה, שעמדה להתקיים בטרקלינו הגדול של ה„חוקר" רובינצ'יק, שלפי הפצרותיו ובהסכמת הרב נערכה מסיבת ההילולה בביתו.

הענין הוא שמאז נישואיה של רחלה לעמנואל השתקן נמשך „החוקר" בכל לבו יותר ויותר אחרי החסידות. וכך היה שש לקראת ההזדמנות לערוך את ההילולה החב"דית בביתו. ובפרט שהרב נימרק, ידידו המובהק של הרב ממאלינסק, השמיע פעם באותו הטרקלין „דברי אלקים חיים" במאמרו המפורסם בשעת התנאים של רחלה עם החתן המנוח, יהושע'לה חריף, זכרונו לברכה. והנה לפני כמה חדשים ילדה רחלה בן לעמנואל, שנקרא בהסכמת אביו על שם החתן המנוח יהושע. והיו בין החסידים שחשבו, שאולי זה יד ההשגחה העליונה, שהרב ממאלינסק ישמיע „דברי אלקים חיים", וכל ההילולא תתקיים, באותו הבית לעילוי נשמתו של החריף המנוח, שעל שמו נקרא הרך הנולד בבית רובינצ'יק...

במוצאי שבת, מיד עם הדלקת הנר אחרי הבדלה, התחילה תכונה רבה בבית רובינצ'יק. בטרקלין הגדול הוצאו הדלתות של החדר הסמוך (הוא חדר הכתיבה של בעל־הבית), ועל ידי כך הוגדל בהרבה הטרקלין הגדול כשלעצמו. נערכו שולחנות בצורת „ח", אלא שקהל

המוזמנים היה רב מדי, והיה הכרח לדחוק ולהכניס איך שהוא עוד שולחנות צדדיים. על השולחנות, שעליהן היו פרושות מפות לבנות, התנוססו כוסות עם בקבוקים של משקאות שונות, צלחות מלאות מיני מזונות, מעדנים שונים ערוכים כסדרם. הודלקו המנורות שעל הכתלים, הנברשות הנהדרות התלויות מעל התקרה, וכן דלקו גרות בפמוטי כסף שעל השולחנות, שהדגישו ביותר את החשיבות החגיגית של המסיבה, העומדת להתקיים. כלי הכסף והזכוכית שעל השולחנות התנוצצו לאורם הבהיר של הגרות והמנורות. בחוץ השתלט ליל כפור של החורף המתעצם. אבל התנורים המוסקים הפיקו חום נעים, כשעל שמשות החלונות התרפק ליל אפל וקר, כאילו חושך הלילה שבעיצומו של הכפור חמד לו להתחמם לאור הטרקלין המחומם והחגיגי. רחלה, שעל פניה שפוך אושר של אם צעירה, היתה יחד עם אמה המנצחת על כל ההכנות ועריכת השולחנות, והן הן שקיבלו בלבביות צנועה את האורחים שהתחילו לבוא בהמונים, (החוקר רובינצ'יק ועמנואל „השתקן" השתתפו בישיבה עם הרב בבית אברמסון).

לא עברה שעה רבה, והטרקלין היה מלא אנשים, שישבו צפופים לאורך השולחנות וחיכו לבואו של הרב הדגול, שהיה עדיין בישיבה עם ראשי הקהל, ומיד אחרי הישיבה עומד לבוא למסיבה. כמה שהאנשים היו מבוסמים מכל המאמרים והסעודות של „שבת הגדול", ציפו עכשיו הכל בהתעוררות רבה לקראת ההמשך והסיום של ההילולה בסעודת „מלווה־מלכה", שהרי עליה בישר הרב במיוחד בבית הכנסת ביום ששי בבוקר, כשמסר על כך דברי ר' ליב, שנאמרו בחלום לילה. וכה היו דבריו, שנחרתו בלב שומעיו: „... ובמוצאי השבת תמשיך את ההילולה ותאמר את המאמר, ששמעת בשנת תרכ"ד בליובאוויץ בשבת פרשת נח. אחרי המאמר תתעורר שמחה רבה וכו'". איש לא ידע מהו המאמר הזה, המיועד לעורר שמחה רבה ולגרום להשפעת חסדים. וממילא גדלו ביותר הציפיה וההתעוררות. בינתיים „חזר" אחד מזקני החסידים על המאמרים שנשמעו היום

מפי הרב ושהשרו עכשיו מחדש וביתר שאת על האנשים את האור של „מוחין דגדלות". כאילו מאליו נתלקח ניגון חב"די, שאחז כלהבה את הטרקלין.

לפתע נשמע מכל הצדדים:

— שאַ — שא (הסו — הסו)...

— הרב ממאלינסק בא!

— הרב ר' איסר בער!

הכול קמו ממקומותיהם ופינו דרך לרב ולראשי הקהילה, שהש־תתפו עמו בישיבה וישבו עכשיו בראש השולחן.

והנה התחילה מסיבת ההילולה, שהביאה על אנשים לא מעט זעזועים של חדוה וחרדה כאחת. הענין הוא שבמשך המסיבה אירעו כמה דברים מפתיעים, שהיו מדהימים ומדאיגים ובאותו הזמן מרוממים ומשמחים ביותר.

הדבר היה כך.

בתנועה חרישית ישב הרב על הכסא המיוחד, המרופד קטיפה כחולה, שהכינו בשבילו בראש השולחן. עיני כולם נשואות אל הרב, שהוא לבוש עכשיו מעיל משי של שבת ולראשו כובע שטריימל נהדר מעור גמיים. ברגע זה נראה ביותר בעיני האנשים כשר וגדול בעולם החסידות. אותה החשיבות המרתיעה, ששפעה תמיד מכל הוויתו, השתקפה עכשיו ביתר שאת בעיניו השחורות, חדות המבט, מלאות ריתחה כבושה. לרגע השתלטה דומיה דרוכה. פני הרב הרציגו, והטילו במידת־מה אימה על המסובים, שלא גרעו עין ממנו. הענין הוא, שאמנם חוש המציאות היה תמיד הדור אצלו אמונה איתנה, והשכל החריף היה משתלב באורח טבעי במעמקי הלהיטה החסידית. אבל עם גל מיזוג הפלאים של תכונות מנוגדות בנפשו, התלבט עכשיו הרב תחת לחץ המעבר מן הישיבה החמורה עם ראשי הקהל (בנידון המאבק עם המלשינות) למסיבת ההילולא של הרבי ר' ליב, כשהוא מיועד ל„חזור" על דברי אלקים חיים ששמע מפי הרבי. המעבר הזה

כאילו הוציא אותו לרגע מן המסלול וערער במשהו את איתנותו הנפשית. אבל מה קרה? הרב תלה עיניו בחלל ושקע כל כולו במחשבה, כשהוא יושב ללא נוע ומביט נכחו בעינים רואות־ולא־רואות: נראה היה בעליל, שהוא כאילו לפתע נתפס כליל לרעיונות לוהטים, שאחזו בו ללא שיור. עיניו הפקוחות נוצצו. פניו החוירו, ועל מצחו נראו כתמים אדומים מרוב התרגשות. השרוולים של מעיל המשי והקטיפה שבאמצעית כובע השטריימל הבהיקו כמוקסמים לנוכח אור המנורות. בחרדה הביטו אליו המסובים ועצרו נשימתם. שלא להפריע לו במשהו. איש לא זע ממקומו. מגודל הדממה בטרקלין שומעת האוזן את קול נפיצתם של הנרות הדולקים בפמוטי הכסף שעל השולחנות. עמנואל השתקן (שישב לא רחוק מן הרב) הושיט את ידו והקריבה לידו של הרב, אבל היד המושטה נשארה תלויה באויר ולא העיזה לגעת בשרוול המשי של הרב, לא עברו רגעים רבים, והרב כאילו לפתע התאושש מלחט הדביקות, נתחשל מבפנים וחזר לאיתנו העילאית, והוא פנה בסבר פנים מחייכים למסובים.

— כבר הגיע הזמן לומר „לחיים".

האנשים נשמו לרווחה, ובפנים צוהלות מזגו את הכוסות. בעל־הבית, החוקר רובינצ'יק, מזג בעצמו את הכוס לרב, והלה אמר במאור פנים למסובים:

— לחיים, לחיים — זכותו של בעל ההילולא תעמוד לנו ביום דין ומשפט.

אך טעם הרב משהו מן הכוס, הוסיף בהתרגשות כבושה, כשכל האנשים זקפו את אזניהם.

— שמעתי בשם ר' הילל מפאריטש פירושו של הדבר, שיום השנה של הצדיק נקרא בשם הילולה. אמנם כבר אמרו חכמינו, כי „צדיקים במיתתם קרויים חיים". אבל ביום השנה של הצדיק, רואים בעליל וביתר שאת, שהצדיק חי בתוכנו, שהרי לא רק המאמרים וחידושי התורה שלו, שאנו חוזרים עליהם ביום השנה, אלא גם

זכר דמות דיוקנו והליכותיו הנפלאות מעוררים בפועל נשמות ולבבות בהשתתפות הנפש ובתפילה, ועל ידי כך באה ההתעלות של „אתדבקא רוחא ברוחא". נשמות החסידים יחד עם נשמת הצדיק ובכוחה מתקרבות ומתעלות לשורש העליון של רעווא דכל רעווין, כמו ביום ההילולה של חתן וכלה, שנשמותיהם מתקרבות ומתעלות בקדושת הנישואים...

לאחר שנטלו הידים והגישו מנה ראשונה, ביקש הרב את אברהם זיסל „שובר הכפור" שישמיע אותו הניגון, שהסעיר פעם את שומעיו בימי שהותו של הרבי ר' ליב בסטאראדוב. הלה קם על רגליו. עצם את עיניו, והנה בין רגע הסתער הניגון על פני כל הטרקלין. אמנם התחיל הניגון לכאורה בקול כבוש ורוטט, וכאילו בלי משים מטפס הניגון ועולה תוך זעזועי חדוה מתגברים והולכים, מתוך מעלות ומורדות של התבטלות והתעלות משולבת זו בזו. אבל לפתע נזדעזעו השמשות של החלונות מקולו הרועם של אברהם זיסל. הניגון פרץ על גדותיו בלהבה גדולה מנשוא, ואברהם זיסל היה מוכן כדרכו להתעוררות שבעילפון. אבל ישראל בר הזקן־הצעיר קרץ עין למסובים, וכולם כאחד נאחזו בלהבות הניגון. בגבורה עילאית של „מוחין דגדלות" כבשו המוני החסידים בקולות ממוזגים את אברהם זיסל, כשהם שרים ומגבירים את הניגון באותו הלהט החב"די, שעם עמדו מעבר לסף של כלות הנפש, אינו משאיר מקום לעילפון או עירפול המוחין, אלא, להיפך, ההשגה וההתלהבות מחזקות ומגבירות זו את זו... מי יודע כמה היה נמשך הניגון, אילמלא ישראל־בר שדפק על השולחן והכריז בקול עצום:

— הסו, הסו, יהודים, אנו מצפים לשמוע את המאמר משנת תרכ"ד...

באותו זמן גמרו המסובים את המנה הראשונה. והנה אירע שוב משהו, שהיה לו אחר כך ערך מיוחד. אהרן ליב ה„מטורף" קפץ ממקומו, עמד בין השולחנות לפני הרב והתפרץ לפי דרכו המבדת.

אהרן ליב היה איש נמוך קומה ורזה, בעל זקן שיבה קטן, אבל בפניו הוורודים בערו עינים שחורות חייכניות, מלאות שובבות עלומים ולהיטה חסידית כאחת. האף שלו היה שטוח מאוד, שהגביר את ארשת השובבות המצחיקה־מרעידה שבפניו. והיה האיש העליז הזה מפורסם כחסיד נלהב לפי דרכו. הכול יודעים, שידידו, נחום משה המלמד, בא אליו בכל ליל שבת בשלוש לאחר חצות, דופק בתריסי חלונותיו, והם שניהם לומדים בהתלהבות מאמרי חסידות, עד שמגיע זמן תפילה של שחרית, ואז הם אצים לטבילה ומשם לבית הכנסת ומתפללים בלהיטה עצומה. ועם כל זאת היה אהרן ליב „שובב חסידי מסוכן". בפגישות עם הבריות, ובעיקר במסיבות חסידים, היה מתפרץ בבדיחות נועזות, שהיו מצחיקות ובאותו הזמן מרעידות, כשהן נושאות בתוכן אש חבויה, שעוררה את הלבבות. בשעת הקידוש, שנערך היום בצהרים אחרי התפילה בבית גצי אברמסון, התפרץ אהרן ליב בבדיחותיו, שהיו פעם בפעם מלוות ניגון וריקוד, ושהצחיקו החרידו את השומעים. תחילה חששו האנשים שמא יפגע הדבר בכבוד הרב, אבל הלה שמע אותו דווקא בקורת־רוח, ואפילו הוסיף, שאהרן ליב מגיע לפי דרכו ל„גילה מתוך רעדה". והנה גם הפעם במסיבה קרב אהרן ליב אל שלחן הרב בראש הטרקלין, והיה מוכן כדרכו להתבדח ולבדח. אבל בהעיפו עין על פני הרב נרתע מיד לאחוריו ונאלם דום לנוכח ארשת הרוממות של איש הפלאים הזה, והנה פנה הרב אל המסובים בעינים נוצצות ופקוחות לרווחה:

— עוד לפני שנתחיל לחזור על המאמר משנת תרכ"ד. מצווה עלי לספר דבר זה, שראיתי במו עיני. וודאי הוא שבדרך כלל אינו דומה ראיה לשמיעה, ורק בצרוף כוח הדמיון אפשר לתפוס את הדבר המסופר. כפי שאמרתי לכם ביום ששי בבוקר לפני התפילה, זכיתי להיות אצל הרבי ר' ליב בקאפוסט כחודש לפני הסתלקותו, היינו בראש־השנה ויום־הכפורים בשנת תרכ"ז. אין לשער את הגדולות והנפלאות שבמאמריו, ועוד יותר בתפילותיו הלוהטות, שהיו מזעזעות

במידה לא תשוער. כל שומעיו היו ממש לחרדת אלוקים, פעם בפעם סמרו שערות ראשנו. כנהוג היה בליובאוויץ (עוד בימי אביו ה„צמח־צדק"), לא התפלל הרבי בימים נוראים כתמיד בחדר מיוחד, אלא העמידו בפינת המזרח כיסא מיוחד, שעליו ישב הרבי ופניו לכותל. ביקש הרבי שהחזן לא יחכה לו בחזרת הש"ץ. והנה בתפילת הנעילה, בעוד הרבי מתפלל בפינתו כדרכו הנפלאה, התחילה חזרת הש"ץ, כשאנו כולנו מרגישים בתוכנו את האור הנאצל מאותה הפינה. לפתע הפך הרבי את פניו אל הציבור. מיד נשתתקו החזן וכל המתפללים, כולנו הבטנו אליו בחרדה. פניו פני להבים ועיניו מלאות אש יוקדת, ובחיוך של דביקות אמר כדרכו בניגון הלבבי שלו את הפסוק הנורא מן התפלה, כשכל מלה ומלה נזרקת כלהבה לתוך הלבבות (הרב שר ברעדה כבושה את הניגון המזעזע של הפסוק:)

— שו—בו, שו—בו, מדרכיכם הרעים ול—מה ת—מותון בית יש—ר—אל...

(דמעות עמדו בעיני הרב, אבל מיד כבש את רוחו והמשיך:)

„הרבי החזיר פניו אל הכותל. לרגע עמדנו כולנו כנדהמים, מיד געה כל העם בבכיה שבהשתפכות הנפש. אבל במהרה התאוששנו והמשכנו את התפילה בהתרוממות הרוח. בכלל היו הימים הנוראים האלה בקאפוסט — כשמם כן הם — נוראים ונשגבים למעלה מכל דמיון. זקני החסידים חשבו אז בדאגה, שאור גדול מדי הביא הרבי במאמריו ותפילותיו על העולם, בבחינת „לא תוכל הנפש שאת". כעבור זמן קצר אחרי הימים הנוראים ההם, היינו ביום ג' בחשוון, הסתלק הרבי, נגנז האור הקדוש. והנה ביום ההילולה, כפי שהסברנו קודם, חי הרבי בתוכנו ביתר שאת, ואנו מתעלים עם נשמתו לחיים אמתיים, בבחינת חיי החיים. וזהו שאמרו חכמינו „גדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם", מפני שהם ממשיכים ומשפיעים לאחר

פטירתם את האור של חיי החיים. וזוהי שמחת ההילולה של „גילה מתוך רעדה"...

— חיי החיים!

קרנו פני הרב, והוא ביקש למזוג את הכוסות.

— לחיים, לחיי־החיים!

והיו כולם מצפים עכשיו למאמר משנת תרכ"ד, שהרב אמר להשמיע ושהביא אחר כך לתוצאות בלתי צפויות. ומכיוון שההתעוררות גדלה והלכה מרגע לרגע, נדמה לרבים, כאילו כל ההתלהבות של „מוחין דגדלות" עד עכשיו אינה אלא פתיחה רבתי למה שיבוא אחריה.

לא ניגונים ולא ריקודים עכשיו, ועם זאת מלא אור ההילולא את הטרקלין. דברי הרב מאירים ושמחים בלבבות, וכל האנשים דרוכים לשמוע את המאמר המובטח, העומד להתגלות בכל רגע.

לפתע קם עמנואל „השתקן" על רגליו ואמר כדרכו דברים מחוטבים ומלובנים בשם „רבינו מליובאוויץ שליט"א", וכנראה התכוון גם לכך, שאף ביום ההילולא של הרבי ר' ליב מקאפוסט אין להסיח דעת, חלילה, מ„רבינו" מהר"ש מליובאוויץ (אחיו הצעיר של ר' ליב), שחסידי סטאראדוב ברובם קיבלו עליהם מכבר את מרותו (אכן, במשך השבת שילב הרב בשיחותיו את אימרותיו של רבינו שליט"א).

— וודאי יזכור הרב את דברי רבינו מליובאוויץ, שאמר פעם בחג השבועות, על הפסוק „ואתם הדבקים בה' אלוקיכם חיים כולכם היום". ושאל רבינו, מה פירושה של המלה „כולכם", ואיך להבין את המלה „היום", וכי רק „היום", חיי הזמן של היום? ואמר רבנו, שכל אדם יכול להגיע על ידי דביקות אמתית עד כדי כך, כי ה' נעשה כביכול „אלקיכם" שלכם, ממש. ועל ידי דביקות כזאת ממשיכים „היום", בעולם הזה, את חיי החיים שלעתיד לבוא, את החיים האמתיים של „כלכם" ללא שיור. וזהו שאמרו חכמינו „שבת מעין עולם הבא", היינו שבשבת ממשיכים למטה את האור של עולם הבא,

בבחינת „עולמך תראה בחייך", כי על ידי דביקות אמתית טועמים טעמו של משיח, זהו הטעם העליון של חיי החיים מאור הגנוז שלעתיד לבוא.

— בחייך! בחייך ממש!

חדווה מהולה חרדה, שהגבירו האחת את השניה, השתפכה על פני כל הטרקלין. המנורות והנרות כאילו הבהיקו באור חדש ובהיר. ואף־על־פי שהשעה קרובה לחצות, הרי הלילה הקר והאפל שמעבר לחלונות כאילו הולך ונמוג מרוב חדווה וחרדה, המציפות כאחת את הטרקלין. והלב פחד ורחב, כשהוא זונק לקראת הבלתי נתפס, שהוא דווקא הנכסף ביותר והמורגש ביותר. אבל דברי הרב מרווים, ובאותו הזמן מגבירים את הצמאון לשמוע „דברי אלקים חיים" עמוקים ורחבים מני ים. בינתיים נתלקח מאליו ניגון לוהט. הרב עצם את עיניו ושר לקצב הניגון. לא עברו רגעים רבים, ועל פניו הכירו האנשים אותה ארשת של להיטה מאופקת, שהיתה מאירה את פניו בשעה שעמד לדבר. נשתתקו האנשים, דומיה דרוכה השתלטה בטרקלין. הרב הידק את אבנט המשי השזור שעל מעילו, פקח את עיניו לרווחה, והתחיל את המאמר, ששמע מפי הרבי ר' ליב בשנת תרכ"ד בליובאביץ.

המאמר הזה, שנתפרסם אחר כך בכל הסביבה ונתחבב ביותר על החסידים, היה שקוף ובהיר להפליא, ובאותו הזמן עמוק ומלא רמזים וסודות. הצטיין המאמר לא רק בתוכנו, אלא בפשטות ההסברה. זו הפשטות המלוטשת והמלובנת, שחדרה לפני ולפנים של עמקי העניינים.

נביא קטע מן המאמר הזה:

— „בפרשת נח נאמר: „והקימותי את בריתי אתך ובאת אל התיבה". ויש לשאול למה דווקא אחרי כריתת ברית של הקדוש ברוך־הוא עם נח יכול נח לבוא אל התיבה, האם לא מספיקים לכך הצוו של הבורא יתברך והבטחתו להצלה על ידי התיבה. ויש להבין

בכלל ענין המבול בנפש ובעבודה. אכן, דבר זה מתפרש בספרים שונים בשם הבעל־שם־טוב כך, שהתאוות, הדאגות והטרדות מציפות את האדם בכל יום כמבול ממש ומאיימות להטביע את הנשמה. וההצלה באה על ידי כך שהאדם בא אל התיבה, היינו תיבות התורה והתפילה, שהן הן המגינות על האדם בפני המבול של התאוות והדאגות. והנה נאמר „צוהר תעשה לתיבה". ומפרש רש"י, שצוהר הוא חלון או אבן טובה, שמחדירים אור לתוך התיבה. זוהי הכוונה שבלב, המאירה את תיבות התורה והתפילה, כשם שהבית מקבל את אור השמש דרך החלון ובלעדיו היה שרוי באפילה, כך גם תיבות התפילה מוארות על ידי הכוונה, שעל ידה חודר לתוך תיבות התפילה אור ההתבוננות שבמוחין ואור הכיסופים של האהבה שבלב. והנה החלון אינו מאיר מעצמו, אלא רק נותן לחדור לאור השמש, אבל אבן טובה מבהיקה באור עצמי. זוהי מסירת הנפש שבתפלה, בחינת „למסור נפשו באחד", כשבתוך התפילה מתגלית היחידה שבנפש, שהיא חלק אלקי ממעל ממש, כביכול עצם מעצמותו יתברך. וזהו שנאמר „צעק לבם אל ה'", היינו צעקה פשוטה, הבוקעת מעמקי הנפש, שהיא לאין ערוך גבוהה יותר מכל כוונה, בבחינת „ממעמקים קראתיך". פירושו של דבר הוא, כי...

מאות האנשים שבטרקלין, יושבים כמוקסמים ליד השולחנות ראשיהם מורכנים לפניהם ושומעים את הרב בנשימה עצורה. אהרן ליב ה„מטורף" עומד ליד אחד השולחנות, ידיו תקועות באבנטו, עיניו עצומות למחצה, כשהוא מתנועע קצת כבתפילת לחש, והוא כולו אש להבה. פני הרב קורנות לאור המנורות והנרות, השופע עליו מכל צד. ואף־על־פי השעה היא לאחר חצות הלילה, אבל בטרקלין שולטת ערנות דרוכה המתעצמת מרגע לרגע בשטף דברי הרב.

אילו באנו להרצות את המאמר כולו לא היינו מספיקים. נביא עוד פיסקה אחת החשובה להבנת ההילולה.

— ...והנה אפשר לשאול, איך יכול האדם, בשר ודם, להתגבר

על תאוות היצר, שהרי „יצר לב האדם רע מנעוריו", ובפרט שבהוספה לכך באות תמיד הדאגות והטירדות לאין ספור, בבחינת „מרובים צרכי עמך ודעתם קצרה". ואכן, אמרו חכמינו (יומא, ל"ח) „הבא ליטהר מסייעין אותו", כלומר שבעבודת אלוקים זקוק ונזקק האדם לסיוע מלמעלה. וזהו הדבר של כריתת ברית בין הקדוש־ברוך־הוא והאדם. אבל מהו בעצם הענין של כריתת ברית? אפשר להבין את זאת על ידי דוגמה מחיי הנפש. אם שני אנשים, למשל, כורתים ברית, הרי פירושו של הדבר הוא, שאף במקרה שהידידות תופסק בדרך הטבע על ידי איזו סיבה מכרעת, אבל בתוקף הברית תמשיך הידידות להתקיים למעלה מדרך הטבע. וזהו הענין, שהקדוש ברוך־הוא כורת ברית עם ישראל, היינו שהבורא יתברך נותן מלכתחילה לכל אדם מישראל כוח נפשי לאהבה עילאית, זוהי „אהבה מסותרת" שבנפש, שהיא למעלה מכל טעם ודעת והיא מחוץ לגדר הטבע. וכך עומד כל אדם בקשר הברית עם אלוקי העולם, הנותן לנשמה את הכוח הנצחי של אהבה עילאית מתוך השגת אור־אין־סוף, בבחינת „וחיי עולם נטע בתוכנו". ועל כך נאמר „מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה", האהבה בהא הידיעה, היא האהבה העילאית, שניתנה לנו מקדמת דנא, בבחינת „נשמות ישראל עלו במחשבה תחילה", היינו שנשמות ישראל מקבלות השפעת אור־אין־סוף שמלפני הצמצום... וזהו שנאמר „והקימותי את בריתי אתך", היינו שעל ידי כריתת ברית, המביאה להמשכת אהבה עילאית שבנפש, יכול האדם לבוא אל התיבה, הן תיבות התורה והתפילה, ועל ידי כך להציל את נפשו ולהעלותה מן המבול של התאוות והטרדות המרובות לאין שיעור. לשם הבנת עומק הדברים יש להזכיר דברי הזוהר, כי...

היה זה כשעה וחצי אחרי חצות הלילה, כשהרב גמר את המאמר. תחילה ישבו כולם ללא נוע, כאילו היו מרותקים. בין רגע רמז אריה ליב ה„מטורף" לידידו נחום משה המלמד, ושניהם התחילו מיד לשיר את הניגון, שהיה ידוע בין החסידים בשם ניגון ה„דליקה",

וכל מאות המסובים החרו החזיקו אחריהם בהתעוררות ובחדווה עצומה. זהו הניגון, שאם אך מתחילים אותו קשה להפסיק ולהינתק ממנו. הענין הוא שלניגון הזה שתי בבות, שהאחת מושכת ומבעירה את השניה. אך נגמרה הבבה השניה, והיא מושכת אחריה מחדש את הבבה הראשונה, וכך הולך וחוזר הניגון פעמים רבות לאין ספור, ובכל פעם מתחדש הניגון ומתלקח ביתר שאת. לא עבר זמן רב, והניגון נתלקח למדורת אש, שהשתפכה בלהבות גיל וחרדה על פני כל הטרקלין. האנשים קמו ממקומותיהם, אחזו איש ביד רעהו ורקדו במקומם ליד השולחנות, כשהם שרים וקופצים בריקוד־דיהם לתוך מדורת הניגון. והנה הרב מאלינסק קם ממקומו בעינים נוצצות, הרים את ידיו ועמד לרקוד. מיד נתעוררו כל האנשים, העתיקו את השולחנות לצדדים, פינו מקום מרווח בטרקלין, בו יצא הרב לרקוד. הצטופפו המוני האנשים במעגל מסביבו, שרים וטופחים כפים לקצב הניגון הבוער במדורה. אמנם איש לא פילל שהרב ייצא לרקוד, והאנשים כמעט שלא האמינו למראה עיניהם, ועם זאת הורגש הדבר כהתעלות טבעית ביותר של המאמר. בהתפלאות ובהתפעלות מסתכלים הכול בריקוד הרב, ובחוטי הניגון המתעצם משתלבים ומתקשרים מבפנים בכל תנועות הרב. מיד נוכחו האנשים שהריקוד אינו אלא „חזרה" מעמיקה על המאמר בתנועות „מסבירות", מפענחות נעלמים, מעוררות ומרגינות את הלב. ולא עוד אלא שבתוך הריקוד נתגלה בעליל „עומק הדברים של ענין האהבה העילאית". נדהמו האנשים — עוד לא ראו כריקוד הזה...

תחילה עמד הרב במלא קומתו הזקופה בראש המעגל, מעיל המשי התנוצץ בחדווה סמויה לנוכח האורות שבטרקלין, תקע הרב את ידיו לתוך אבנטו, זרת בכאן וזרת בכאן, על פניו נראה חיוך של דביקות, ובלי למוש ממקומו רקד חרישית בתנועות רוטטות, שתפסו לפי הקצב את כל האברים וגם את זרתי ידיו התחובות באבנטו, שהיו מפרכסות כשאר אצבעותיו ומרקדות מתוך פירכוס עם

כל רמ״ח אבריו. נדמה היה כאילו הוא מתמודד עם מדורת האש של הניגון, מרכז אותה, מעבירה בין־רגע דרך המסננת של התבוננות ומביעה בתנועות מפרכסות ורוטטות. הניצנוצים שהשתקפו ממעיל המשי והקטיפה שבאמצעיתו של השטריימל הבהיקו לאור המנורות והתנועעו לקצב הריקוד. אבל הנה ניתר הרב ממקומו ורקד בידים מורמות, כשהוא במתינות יוקדת מנענע בגבורה את כתיפיו ומביע מאוויים והשגות בתנועות מסובכות ומעוגלות של הידים ובצעדים רוקדים להפליא קדימה. לפתע הרים את ידיו וכפפם בעיגול מסביב לראשו כבנפילת אפיים, הוריד את פניו למטה, ובעינים עצומות התחיל כאילו גולש ברקידה להטת למעמקים. נרתעו האנשים קצת לאחוריהם מרוב התרוממות והתפעלות. והריקוד הוסיף יותר ויותר שמן למדורת האש של הניגון, שהיכתה גלים גדלים והולכים בחלל הטרקלין. האנשים במעגל שרים וטופחים כפים, ובאותו הזמן סופגים את נפתולי הריקוד, שהוא מלא לכאורה רזים עמוקים. ועם זאת נכנסים אל הלב. לפתע כאילו זינק הרב בבת אחת מן המעמקים, הגביה את ראשו ובידים מורמות אל על כבשעת צקון תפילה, התחיל לרקד גם לרקד בסערה כבושה. הנה יגביה רגליו ברקדו ויסתער כלפי שמיא מעלה־מעלה, ותוך כדי דיבור חוזרות ויורדות למטה, אל הארץ, הולמות הולם פעם, מתלקחות מתוך כך, מגביהות, הולכות וחוזרות ויורדות, וכך ביתר שאת וביתר עז. והנה עמד הרב, ובתנועת יד הזמין את כל האנשים לריקוד. מיד השתלבו כולם כאיש אחד חברים, איש ידו אל כתף רעהו, והרב נכנס בעבים של מאות המרקדים. להבת הריקוד ומדורת הניגון הגבירו זו את זו, ובמהרה התמזגו לשלהבת של שמחה וחרדה כאחת, כששתיהן מכוונות לחיי החיים, שנשתפכו לתוך ומתוך עמקי הנפש. שלובי־יד ועטופי נפש עצמו המרקדים את עיניהם, והיה הריקוד מעין תפילה שבהשתפכות הנפש של מאות האנשים, שהתמזגו בשלהבת הריקוד בבחינת „בחד קטורא אתקטרנא״. הריקוד התעצם והזדכך, והאנשים לא הרגישו

כלל בשטף הזמן. הלילה הקר והאפל שמעבר לחלונות הציץ כמוקסם לתוך הטרקלין. שוב עמד הרב ורמז בהרמת ידו הימנית להפסיק, והריקודים כאילו גוועו מתוך כלות הנפש...

מיד הוחזרו השולחנות למקומותיהם, והאנשים ישבו ליד השולחנות וברכו ברכת המזון באותה התרוממות הרוח, שהיה בה משהו מתפילת נעילה. כשעה קלה לפני אור הבוקר נגמרה ההילולה, ולמחרתו, ביום הראשון לאחר הצהרים, עזב הרב ממאלינסק את העיר.

הכל יודעים את השליחות הגדולה של הרב בענין המאבק עם המלשינות, כשהוא הביא הודעות חשובות ביותר בישיבה עם ראשי הקהל, השתתף עמם בדיונים מכריעים והדריכם בעצה ובהמלצה. אבל גדולה לאין ערוך היתה השפעתו הרוחנית של הרב. לא רק החסידים, אלא כל תושבי העיר שנהגו מזיוון של „שבת הגדול" וההילולה קיבלו „התחזקות" עצומה לקראת הזעזועים של יום המשפט העומד לבוא בשבועות הקרובים. במשך זמן רב לא נלאו החסידים לחזור על המאמרים והשיחות של הרב, ובעיקר אחזה אצל כולם כלהבה חבויה בנפש רעיון התמצית של כל מאמרי הרב, והוא שבתוך החיים שבמציאות, יהיו אשר יהיו, אפשר להשיג ולהמשיך את האור הנצחי והמכריע של חיי החיים.

יום הדין של המשפט

המלשינות החמורה מצד הסוחר־ה„משכיל" דוב לזרוב על נציגי הקהילה החסידית בסטאראדוב, שגרמה בשנת 1881 למאסרם של הרב החב"די המפורסם ויהודים רבים אחרים, הביאה חרדה עמוקה על כל היהודים בעיר, שנמשכה קרוב לשנתיים והוחמרה מפעם לפעם על ידי חיפושים, איומים, מזימות הלשנה חדשות לבקרים של אותו המלשין. החרדה הזאת הגיעה לשיאה לאחר שנסתיימה החקירה אצל חוקר הדין, והדברים הובאו למשפט לבית הדין של מושבעים בחודש אוקטובר 1883. יום פתיחת המשפט היה ממש יום הדין לכל היהודים בסטאראדוב, שהואשמו רשמית על ידי הקטיגור בחתירה פלילית מאורגנת תחת חוקת הצבא של המדינה.

עצם הדבר שהרב נימרק, רב חב"די דגול, הרועה הרוחני של היהודים, הושב במאסר והובא משם למשפט כפושע פלילי נגד חוקת הצבא — עצם הדבר הזה הורגש על ידי כל היהודים, כאילו הם עצמם יושבים עם הרב על ספסל הנאשמים, והמשפט עליו נוגע בגורל כל היהודים וכבודם. ובפרט שמלבד הרב היו במאסר כשמונים

יהודים שהובאו לספסל הנאשמים באותו המשפט. ובעיקר אושרו השמועות המהימנות, שהקטיגור סמיונוב, בעזרת חוקר המשפט טגנצוב, ערך בכתב האישום דברי שטנה חמורים על „כת" החסידים ובראשם הרב נימרק, שהם חותרים, כביכול, במאורגן תחת חוקת הצבא ולשם כך משתמשים בזיופים ובמעשים פליליים שונים. ולא רק אצל היהודים בסטאראדוב, בערים רבות עורר דבר המשפט חרדה אצל היהודים בכלל והחסידים בפרט. הכל הרגישו, ובמקומות אחדים גם בהפלגה מודגשת שבחרדה, את הערך הכלל־ישראלי של המשפט. נציגי הקהילה היהודית בפטרבורג ובווילנה שלחו ליום המשפט בסטאראדוב אנשים מיוחדים, עורכי דין ובעלי השפעה לשם התייעצות וסעד בעניני עזרה משפטית וציבורית.

כמה זמן לפני התחלת המשפט בא לסטאראדוב העורך דין היהודי המהולל קופרניק מקיוב, שהוזמן על ידי היהודים כסניגור יחד עם העורך דין הנוצרי המקומי אוספנסקי. קופרניק היה מפורסם כאביר הנואמים בין עורכי הדין ברוסיה, שמו היה ידוע לתהילה, ובואו לסטאראדוב עורר ממש סנסציה. אמנם, קופרניק היה מעורב עם הגויים, ואמרו עליו שהמיר את דתו כדי לשאת לאשה את בתו של אחד מגדולי השחקנים של התיאטרון הרוסי בפטרבורג. אבל בעניני פיקוח נפש של הגנת יהודים רבים במשפט השיטנה האיומה כל כך, היו אנשי הקהילה ללא פקפוק זקוקים ונזקקים לאביר הפרקליטים במשפטים פליליים, שבכשרונו ובאומיו הלוהטים הצליח לא פעם לקרוע גזר דין, שאיים על היושבים בספסל הנאשמים. משל לפרופיסורים, גדולי המומחים ברפואה, מבין הנוצרים, שהיהודים, ואפילו צדיקים מפורסמים, היו פונים לעזרתם במקרים של מחלה אנושה. ובפרט שקופרניק הראה מלכתחילה אהדה כנה ולבבית ביותר לנציגי הקהילה היהודית. אלה זקני העדה, אנשים נשואי פנים, שהוד מסורת קדומים מרחף עליהם, היו מעוררים אצל קופרניק הד נפשי עמוק. כפי שקורה תכופות אצל היהודים, שהתרחקו מן

היהדות והתערבו במשך שנים בגויים, היו אלה אנשי הדת והמסורת, עם שרשיותם האיתנה והפטריארכלית, מעוררים אצל קופרניק (כפי שסיפר על כך למקורביו) מעין רושם וסמל של „אבות", אבותיו ואבות־אבותיו, מעין זכר של גזעו העתיק, שאמנם הוא נותק ממנו, אבל אי־אלה חוטים סמויים מקשרים אותו עם גזעו זה במסתרי נפשו, ולבו מתפעם בקרבו למראה פני הזקנים־ה„אבות". ואכן, היה תכופות פונה אליהם ברוסית בשם „אטצי" („אבות"). מיום בואו לסטאראדוב התמסר בכל לב לענין הסניגוריה. בהשתתפות העורך דין הנוצרי אוספנסקי, שהוזמן יחד עמו כסניגור, ובהתייעצות עם עורכי דין יהודים ומומחים שונים (גם עם השליחים מפטרבורג ומווילנה) למד את ענין המשפט, אסף חומר, בא בדברים עם האנשים, חקר את ההווי היהודי־חסידי והבהיר את כל הפרטים בנידון. לא עברו ימים רבים והוא הפליא את האנשים בבקיאותו בכל העניינים, ובעיקר התלהב יותר ויותר לענין הסניגוריה.

והנה באה עובדה מתמיהה. אף על פי, או דווקא משום כך, שכל היהודים בסטאראדוב היו מלאים מתיחות עצומה לקראת יום הדין של המשפט, בבחינת „חיל ורעדה יאחזון", הרי לאחר שנגמר המשפט, והאנשים התאוששו מן הזעזועים שעברו עליהם, התאמצו לשכוח ולהשכיח את דבר ההלשנה והמשפט, שחשפו חזיונות קשים ומפוק־פקים בחיי היהודים (בנידון ההשתמטות מעבודת הצבא) והביאו חרדה כה רבה על העיר. לא עברו שנים רבות והיהודים לא זכרו (וכאילו לא רצו לזכור ולהזכיר) לאחר זמן את מהלך המשפט, אף לא את הדברים המזעזעים ביותר, שהתרחשו במשך ימי המשפט. משל לקדחת התוקפת את האדם למשך כמה זמן, כשהוא מדבר וצועק מתוך חום ונאבק עם תמונות מבהילות של הדמיון הקודח, אבל לאחר שעברה הקדחת אצל האדם נשכחים על ידו לגמרי כל הדברים שהתרחשו בימי חליו, והוא הולך ומחלים, בלי להשאיר זכר מכל אשר עבר עליו. ולא עוד אלא שאף אלה הנאשמים, שיצאו זכאים

במשפט, היגרו לאחר כך לערים אחרות, כדי להשכיח מלבם את מקום הפורענויות, שם עברו עליהם עינויי הישיבה בבית הסוהר ואימת ימי המשפט. וכך היו יהודי סטאראדוב בכלל מסיחים את דעתם מכל מאורעות המשפט וכאילו הוציאו אותם מזכרונם, אף־על־פי שהמשפט חשף במידה כה מזהירה את גבורתם הרוחנית של היהודים־החסידים, שניצחו במערכה נגד ההלשנה והשיטנה.

אכן, עם כל המאמצים האמורים לטשטש ביודעים ובלא־יודעים את ענין המשפט, אפשר היה לנו לאסוף ממקורות שונים אי־אלו ידיעות על ההתרחשויות השונות במהלך המשפט. הידיעות האלו נראות לכאורה מקוטעות, אבל הן מצטרפות לתמונה מרהיבה לאור האירועים, שנתחוללו לעינינו כשמונה עשרה שנה ויותר לאחר המשפט, ושנראו כהדים רחוקים ורבי משמעות של אותו המשפט. נביא את הידיעות האלו, המשקפות בהרבה את המהלך הדרמטי של המשפט.

רושם רב עשתה הופעתו של הרב נימרק בבית המשפט, שישב על ספסל הנאשמים במנוחה מרוכזת, שקוע במחשבות, כשפניו הקורנות הפתיעו את כל רואיו. לפי דעת רבים היה זה אחד הדברים, שהשפיעו מאוד לטובה על השופטים. אכן, שמו של הרב היה מכבר מפורסם בעיר אף בין התושבים הלא יהודים, והיו לא מעטים מביניהם שקראוהו בשם „סוויאטוי ראבין" (רב קדוש). וגם על חייו בבית הסוהר פשטו אגדות בעיר, שהגיעו גם לאזני השופטים. היו גם כמה גורמים מסייעים לכך, שבמשך השנתים שעברו בין ההלשנה והמשפט, הלך וגבר מצד הציבור הרוסי בסטאראדוב יחס של אהדה לנאשמים והרב בראשם. יש להזכיר שבעניני השתמטות מעבודת הצבא היו התושבים הלא־יהודים בדרך כלל דנים לכף זכות את היהודים. שהרי בתקופת הקאנטוניסטים והחוטפים (שנגמרה רק כשבע שנים לפני ההלשנה) היתה עבודת הצבא בשביל היהודים אסון דמים לא ישוער, כשברשות הממשלה היו שליחים מיוחדים

„חוטפים" תינוקות מזרועות אמם ושולחים אותם לקסרקטינים בסיביר לעבודת הצבא לכל ימי חייהם. הטראגדיות של החטיפות היו נעשות תכופות בלילות לקולות הזוועה והיללות של האמהות, שזעזוע את כל העיר והשאירו זכרונות איומים לא רק אצל היהודים, אלא גם אצל התושבים הנוצרים. הזכרונות האיומים האלה הביאו לידי כך, שרבים מבין הנוצרים היו נוטים לעמוד לצד היהודים, הנאשמים עכשיו „שוב" בענין עבודת הצבא. ובפרט שאוכלוסי הלא־יהודים היו בחלקם הגדול נמצאים במשך שנים ביחסי מסחר ושכנות טובה עם היהודים. נוסף לכך, הרי מיום שהתחילה ההלשנה הצליחו היהודים בכל אמצעי השפעה והסברה לרכוש יחסי אהדה בחוגים רחבים של האוכלוסיה הלא־יהודית.

והנה עם פתיחת המשפט נשתנו פני הדברים לרעה ועוררו תחילה דכאון רב בכל החוגים. עמנואל זיסקין, הוא עמנואל „השתקן", אחד מגדולי חב"ד, שהיה נוכח בשעת המשפט, השאיר קונטרס בכתב יד בשם „דברי זכרון". הקונטרס הזה אבד במשך הזמן, אבל לפני שנים רבות הספקנו לקרוא אותו אצל אחד מקרובי המחבר. אנו מביאים כאן לפי הזכרון אי־אלה קטעים מדברי ה„קונטרס" (לפי תכנם, אבל לא בלשונם), שאושרו בחלקם הגדול על ידי ידיעות מצדדים שונים. בדברים נמרצים אלה מתאר המחבר (שהיה ידוע בין החסידים גם כ„כתבא רבא") את יום פתיחת המשפט.

...כל אלה שנכחו בבית המשפט אף ידידי היהודים מבין הנוצרים, באו בחרדה למראה האסירים היהודים, וביניהם הרב המהולל, שהובאו בלווית שוטרים מבית הסוהר לספסל הנאשמים, אחרי שדברי ההלשנה האיומים נתבררו על ידי חוקר הדין טאגאנצוב. כמה רגעים לפני התחלת המשפט, קרא כנהוג פקיד בית הדין בקול רם:

— השופטים באים, בבקשה לקום!

משנכנסו השופטים, פקידים רמי מעלה בלבושי שרד,

וישבו על מקומותיהם ליד השולחן הארוך ברשמיות חגיגית, הרגישו לא רק הנאשמים, אלא גם כל הנוכחים באולם את „מוראה של מלכות", זו אימת המשפט העומד על חומר הדין, בלי להשאיר מקום לטשטוש או להשתמטות. לאחר חילופי דברים לפי הרשמיות הנהוגה קרא מזכיר בית המשפט את „כתב האישום", שתיאר במפורש ובמפורט את האשמות של הרב ושאר הנאשמים במעשים פליליים, שנעשו על ידם „במאורגן" במשך שנים נגד החוק הממלכתי של עבודת הצבא. והנה הקטיגור סמיונוב, שהוא מגדולי האצילים, איש מפורסם בהשכלתו ובכנותו הקפדנית, קרא בלהט זועם סקירה כללית, שהטילה אימה לא רק על הנאשמים, אלא על כל הנוכחים באולם. על סמך עובדות והוכחות שהובאו על ידי המלשין, בצירוף החומר המסובך, שנאסף על ידי חוקר הדין, גולל סמיונוב תמונה קודרת מחיי „כת" החסידים (סמיונוב קרא להם ברוסית „חאסידקאיא סעקטא", פעם השתמש מתוך זלזול בשם „חאסידאושטשינא") המאחזים עיני המוני היהודים בלהטוטי קסמים של אמונות ואגדות מלאות קנאות, ובאורח זה נעשו על ידם במשך שנים מעשי תעתועים ופשעים נגד חוקת הצבא של המדינה, שהוא תיאר במפורט והבליט אותם בחריפות משפטית. אלולא דמסתפינא הייתי אומר, כי בניגוד ל„חסידי אומות העולם", שעליהם דיברו חכמינו, יש גם „מתנגדי אומות העולם", כלומר אנשים הגונים לכאורה, אבל בעלי שכל יבש ואכזרי, מחוסרי חוש והבנה לדברים שבלב, שהם הם המאירים את הדין באורו האמיתי. בדברים מלוטשים גיבב הקטיגור בכתב האישום הוכחות חדות כאזמל, החותכות ממש בבשר החי של האנשים.

בהמשך דבריו אמר בין השאר בלעג ארסי כבוש:

— הנה יושב לפנינו על ספסל הנאשמים הרב המכובד,

שנתפרסם כאיש קדוש: אבל עובדות מוכיחות בעליל, שהרב השתמש בתעודה מזוייפת, כדי לשחרר את בנו מעבודת הצבא, ובהסכמת אותו הרב נעשו על ידי אנשי הקהילה במשך שנים פשעים פליליים שונים, כדי לשחרר מאות יהודים מעבודת הצבא...

בשעת הדברים האלה על הרב, נתעורר הלה ממקומו, ובחיוך קורן של תמהון, תוכחה ופחד כאחת שלח מבט חודר לעבר הקטיגור. מיד חזר הרב למנוחתו רבת הסבלנות העיל־אית, שהיתה שרויה כל הזמן על פניו. ההתעוררות החרישית הזאת של הרב, שנמשכה כהרף עין, עשתה רושם כלשהו על השופטים. דברי האשמות והשטנה הנוראים, שיצאו מפי הקטיגור בצורה כה זועמת ורועמת, השליטו דומיה דרוכה באולם ועוררו אצל השומעים דכאון רב. חשכו פני הנאשמים. אפשר היה להרגיש אז את אמיתת דברי חכמינו, ש„אין העולם יכול להתקיים במידת הדין", שהשתלטה עכשיו בכל זעמה באולם. עם כל זאת היתה הופעתו של הרב בבית המשפט לחזיון פלאים שפעל במסתרים במשך ימי המשפט. נתאר בקיצור את הדברים, כפי שתפסתי אותם לפי עניות דעתי..."

לפני שנביא את התיאורים של זיסקין מן הקונטרס „דברי זכרון", עלינו להקדים דברים אלה. הענין הוא שכבר בימים הראשונים לכניסתו של הרב לבית הסוהר, השפיע בתפילותיו ובניגוני הדבקות הערבים שלו, לא רק על יושבי בית הסוהר, אלא גם על שר הסוהר וחוקר המשפט, שהעבירוהו במהרה לחדר מיוחד נקי ומרווח, והרשו לו לקבל אוכל כשר וספרים מן החוץ. והרב התמסר כולו לעבודת הקודש, והיה הוגה בחדרו המיוחד בבית הסוהר יומם ולילה ממש בתורה ובתפילה מתוך התלהבות עצומה. הרב עצמו היה אומר, שמעולם לא עסק כל כך הרבה בתורה ותפילה

כמו בבית הסוהר, אשר שם לא הפריעו לו לא עניני הבית ואף לא עניני הציבור, שהיו מוטלים עליו בכל ימי רבנותו. ובעיקר היתה המצוקה הנפשית, שנגרמה על ידי הישיבה בבית הסוהר והציפיה ליום הדין של המשפט עליו ועל כל החסידים, מעוררת אצלו ביתר שאת כוחות אמונה ודביקות, בבחינת „ויצעקו אל ה' בצר להם". וכך בא הדבר אצל הרב, שהיה מגדולי החסידים בדורו, שבמשך שנות שבתו בבית הסוהר נתעלה מיום ליום בעבודת הקודש הבלתי פוסקת. וביום בואו לבית המשפט היו פניו קורנות באור נפלא של הזדככות והתרוממות. עמנואל זיסקין מתאר בקונטרס „דברי זכרון" בסגנונו החב"די המיוחד את רושם הופעתו של הרב:

„לא רק השופטים, שראוהו בפעם הראשונה, אלא אף היהודים, אנשי שלומנו, הביטו אליו בהשתוממות, כמעט שלא הכירוהו. ברגע שראיתיו אני נזכרה לי דמות דיוקנו של הרבי מליובאוויץ בשעת אמירת תורה ברבים. על פניו החיוורים והבהירים היתה שרויה מנוחה שבהתעלות פנימית, שהיתה חדורה התעוררות חב"דית כבושה, ענוגה וחריפה כאחת. איזו חרדה טמירה שבהתפשטות הגשמיות היתה מורגשת בכל עצמותו, בכל תנועותיו, ואף בתנועות האצבעות של ידו הימנית, שהיה פעם בפעם תוחב, כדרך החסידים, לתוך אבנט המשי השזור שעל מעילו השחור. חרדה טמירה זו, שבקושי נתפסה על ידי העין, היתה נוגעת עד הלב של רואיו, בלי שהם יבחינו בכך. עד כמה שאני, עמנואל זיסקין, רשאי לשפוט, אפשר לומר, שמלבד הקטיגור והמלשין הרגישו כל היושבים באולם המשפט, ביודעים ובלא יודעים, שאיש קדוש יושב על ספסל הנאשמים. וזה השפיע במסתרים גם על השופטים, כפי שנתברר במשך ימי המשפט. והוא הדבר אשר עליו רמז הרבי מליובאוויץ בדבריו הקצרים בפתק ששלח לרב נימרק אחרי שהושם בבית הסוהר ושהגיע באורח סודי לידי הרב" (כאן נרמז, כנראה, על אותה הפתקה של הרב, מהר"ש מליובאוויץ, שהובאה לעיל בפרק א' בשם המחבר של „אשל

אברהם" ושהובאה במסתרים על ידי מחבר זה לרב נימרק בהיותו בבית הסוהר). „ולא עוד אלא שהרב אצל מהודו על כל שאר הנאשמים היהודים, ובעיקר על ראשי הקהל שנוכחו באולם, וביניהם גם עצמי אברמסון, שתוכו כברו לוקח את לב רואיו. היתה בזה גם השפעתו של הרב ממאלינסק ב„שבת הגדול" שלפני המשפט, שהאנשים בכלל התרוממו עד לידי דרגה של „וה' נתן את חן העם". יוכל היות שאני רואה דברים מהרהורי לבי על כל פנים מתגשמת בפועל ברכתו המפורשת של הרבי בפתקה הסודית הנ"ל..."

אלה דברי עמנואל זיסקין, שיש בהם אולי משום הפלגה של חסיד חב"די נלהב, אבל הם משקפים על כל פנים במידת מה את הרושם של הופעת הרב בבית המשפט.

אכן, הדבר התבלט עוד יותר אחר כך במהלך המשפט.

לאחר קריאת כתב־האישום ונאום הסקירה הכללית של הקטיגור נשאל הרב כנהוג, אם הוא מודה באשמה. הרב קם ממקומו, ובאותה הארשת של מנוחה מרוכזת, ענה ברוסית שבורה במקצת, משום שהשפה הרוסית לא היתה כלל שגורה על פיו (כמה משפטים הכין לפני כן בבית הסוהר, בהתייעצות עם עורכי הדין).

— האלוקים יודע שאינני אשם...

הקטיגור והמלשין (יחד עם כמה פקידים) היו אולי היחידים באולם שהתנגדו ל„כוח המשיכה" של הרב וראו בזה אותם להטוטי הקסמים של ה„כת", שמטרתם לאחז גם את עיני השופטים. תשובתו של הרב הרגיזה את הקטיגור וברשות הישב ראש שאל את הרב:

— וודאי הוא שאלוקים יודע, אבל השאלה היא מה אתה יודע ואם אתה מודה באשמה...

הרב קם ממקומו ואמר:

— אינני אשם, אבל נאמר בכתבי־הקודש. „האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב..."

משום חוסר ידיעת השפה הרוסית הביע הרב בקושי את הפסוק

האחרון, והמלים יצאו מפיו מגומגמות ומקוטעות. קושי הדיבור ברוסית, שהיה טבוע בו חותם של תמימות כנה, הביא במבוכה את הרב, שישב בחוסר ישע על הספסל ועל פניו הובע כאילו סימן השאלה, אם נבונו דבריו כהלכה. והנה פנה אליו נשיא המשפט ואמר לו בסבר פנים:

— היה בטוח, אדון הרב, שדבריך המגומגמים מביעים תוכן רב...

דברי הנשיא, שמצאו הד אצל הדיינים המושבעים, לכאורה הוכיחו במידת מה את השפעתו הרוחנית של הרב על השופטים.

אכן, הפנייה החמורה של הקטיגור לרב, אחרי נאום השיטנה, ובכלל כל יום המשפט, הגביר את הדכאון אצל היהודים. כאן התאמת הכלל הידוע, שאינו דומה שמיעה לראיה, והשערה שבדמיון למציאות ממשית. כמה שהתכוננו היהודים במשך שנתים למשפט וכמה שידעו היטב על איומי הקטיגוריה, עם זאת משנפתח המשפט גרם כבר ביום הראשון לא מעט צער ודכאון, שאמנם לא החלישו (ואפילו הגבירו) את כושר המאבק, אבל עוררו הרגשת עלבון ובזיון, שצבטו את הלב. היתה ההרגשה המדכאת, שלא רק הרב ושאר הנאשמים, אלא כל החסידים כאילו הועמדו ערומים על ידי המשפט לפני המוני הנכרים שבאולם, כשהמלשין והקטיגור מחטטים בפומבי ובאכזריות במקומות הכאובים בגוף הציבור היהודי. רבים הגיעו כמעט לחלישות דעת, שאמנם הגבירה כאמור את כושר המאבק הנואש מתוך דביקות שבאמונה לוהטת. אלא שדבר זה גרם לשינוי אחד. בלי שהאנשים נדברו על כך, לא באו יותר לאולם המשפט (לאחר היום הראשון) אלא היהודים שנקראו כעדים, או אלה מראשי הקהילה שעמדו על המשמר, וכן כמה אנשים שהיו דרושים משום מה בענין המשפט.

בקונטרס „דברי זכרון" מסכם המחבר בעמוד האחרון: „במשך יום המשפט הראשון הרגישו אנשי שלומנו זעזועים לא שערום מראש. לעינינו נראו כאילו „לפתע" שלטונות המשפט, אנשי שררה

נכרים רמי המעלה, שבידיהם להכריע לשבט או לחסד את גורל הרב ושאר הנאשמים ואת כל הקהילה העומדת מאחוריהם. המלשין ישב במקומו, ובשמחה לאיד לטש את עיניו בחוצפה כלפי הרב וראשי הקהילה, והקטיגור חתה גחלים על ראשינו... וודאי שאין אנו נרתעים כחוט השערה בפני כל הפחדים האלה. החרב החדה ביותר אין בה כדי לחתוך קרני אור של השמש, שאינם נתונים אלא להאיר, כי אין איש שיכול למשמש או לחתוך בהם בידים — ובפרט אור החסידות, אור האמונה והדביקות. עם כל זאת יש במהלך המשפט משום בזיון קדשים, ומי שאין נוכחותו דרושה באולם המשפט אל יבוא שמה, שלא להסתכל בפני הרשעים, המלשין והקטיגור. ולא לראות סתם כבלע את הקודש. וודאי שהמשפט הוא עונש מן השמים, הבא לשם מירוק עוונות, ובפרט בדיני נפשות של עבודת הצבא, הנתונים בידי הקהילה, שכל שגגה עולה בהם זדון ואין להימנע מעונש שמים. משל לניתוח, שהרופאים עושים באדם וחותכים בבשר החי לטובת האדם ולרפואתו, אבל אין קרובים וידידים רשאים להיות נוכחים בשעת הניתוח, אלא רק רופאים ועוזריהם... בהסכם עם ראשי הקהילה, עקרתי את רגלי מבית המשפט לאחר שהייתי שם ביום הראשון לפתיחתו. למחרתו הלכתי בהשכמת הבוקר לתפילה בבית הכנסת, שהיה מלא מתפללים כבימים נוראים, שמה באו גם יהודים מהכפרים והישובים הסמוכים לעיר להתפלל ולהמשיך חסדים עליונים. ולאחר התפילה נשארו שם לא יחידים כתמיד, אלא עשרות רבות של אנשים שהאריכו בתפילתם מתוך התבוננות לפי דרך חסידי חב"ד, מה שנקרא בפי הבריות בשם „חבדיען זיך". („להתחבד" או „חבדיען זיך" נקרא אותה הדרך הנהוגה אצל חסידי חב"ד מובהקים, שהם משתתפים בתפילה בציבור כדי לשמוע „ברכו" ו„קדושה" וכו'. ולאחר שהציבור סיים את התפילה, הם, החסידים, רק מתחילים להתפלל לפי דרכם, כל אחד בפינתו, כשהוא מפשיל לרוב את טליתו על פניו, או תוחב אצבעותיו באבנטו שמעל מעילו,

ובניגוני דביקות של עבודה שבלב מתפלל לעצמו מתוך התבוננות מעמיקה והולכת והשתפכות הנפש — הערת המחבר). „זהו אור הדביקות, ממשיך בעל ה„קונטרס", שאינו תלוי כלל במשפט, והאור הזה קורן על פני הרב וראשי הקהילה (שהועמדו למשפט) ועושה במסתרים את פעולתו הלבבית על השופטים. שמעתי היום, שבתי המרזח היהודים בסטאראדוב פתחו את דלתותיהם (מיום התחלת המשפט) לפני כל דכפין מבין היהודים והלא־יהודים ומוזגים להם יין ללא תשלום. אין בזה לדעתי משום „שוחד" לקהל המבקרים בבתי־מרזח, שהרי הקהל הזה אין לו בעצם שיח ושיג עם השופטים, אלא אולי מגע כלשהו עם הדיינים המושבעים, הנבחרים בחלקם מבין האכרים והאזרחים. בעיקר בא הדבר משום רוח נדיבה והתעוררות החסד בלבבות, שהרי הכל מרגישים שכל גילוי חסד למטה מעודד השפעת חסדים מלמעלה... ובזה אני מסיים בעזרת השם את הקונטרס שלי. הפרטים שבמהלך המשפט אינם חשובים, והסוף הטוב שיבוא בחסדי שמים יתפרסם מאליו..."

וכך בא הדבר, שהאנשים מאותה התקופה הסיחו את דעתם ביודעים ובלא יודעים מכל החזיונות השונים שבמהלך המשפט ולא השאירו אלא ידיעות בודדות וכלליות ביותר. נביא את הידיעות האלו, שקיבלנו ממקורות שונים ושמצטרפות לתמונה שלימה.

למחרת יום המשפט התחילה פרשת חקירת העדים, שהתנהלה במשך כמה ימים באורח נמרץ ביותר על ידי הקטיגור והסניגורים, כשכל אחד משני הצדדים לא החמיץ כנהוג שום הזדמנות להבליט ניגודים או סתירות בדברי העדות של הצד השני. הדברים הגיעו תכופות לחילוקי דעות חריפים בין שני הצדדים, ואפילו לידי התנגשויות משפטיות, שהוכרעו פעם בפעם על ידי נשיא המשפט. משני הסניגורים, קופרניק ואוספנסקי, עסק השני ביותר בחקירת העדים, כשהראשון רייכז, כנראה, את כוחותיו לנאום הסניגוריה. והנה מכל פרשת חקירת העדים, שהסעירה את בית המשפט במשך

ימים, ידעו האנשים לספר כמה דברים אופייניים מתוך חקירת שתי וערב של המלשין בקשר עם דברי עדי ההגנה, שהכחישו באורח נמרץ ובראיות שונות את הודעות המלשין. כבלי משים התבלטו מתוך חקירת העדים סיבוכים מפתיעים, שהביאו במבוכה את השופטים.

עד הקטיגוריה, המלשין לזרוב, מסר את עדותו המרשיעה, כשהוא נחקר על ידי הקטיגור סמירנוב. קודם כל הוקיע ללא סייג את הרב ניימרק, שהשתמש בתעודה מזוייפת, כדי לשחרר את בנו מעבודת הצבא, ודבר זה נעשה בהשתתפות „זקן העדה" („סטאראס־טא") וראשי הקהילה, שבידיהם רשימת הצעירים המגוייסים מבין היהודים. וכן הציע בוהמן, הלקוי בשכלו, שהוא גר בסביבת סטאראדוב, הוכנס בעזרת עדות שווא בכתב על ידי נציגי הקהילה לרשימת המתים (אלה היהודים, שהעידו על כך בכתב, היו בין הנידונים, שישבו על ספסל הנאשמים). כל הדברים האלה, אומר המלשין בהדגשה, אינם אלא דוגמאות של הפגיעות השיטתיות בחוקת עבודת הצבא, שנעשו במשך שנים על ידי ראשי הקהילה ועוזריהם. הללו שואפים מתמיד להתאים את ענייני עבודת הצבא למטרותיהם הכיתתיות, ולשם כך אינם נרתעים בפני אמצעים פליליים חמורים, כגון זיוף תעודות, הבאת עדות שווא, סידור שרירותי של רשימת המגוייסים. ללא רסן הוקיע כמה פעולות חמורות של הקהילה בעניני הגיוס, כשהוא מביא ראיות שונות לדבריו ונשען גם על המסמכים, שהובאו על ידו לבית המשפט.

לשאלת הקטיגור על הגורמים, שהניעו בפועל את אנשי הקהילה במשך שנים לפגיעות כה חמורות בחוקת עבודת הצבא, העיד לזרוב בלהט ובחריפות. אנשי הקהילה, אומר הוא בפסקנות, הריהם בדרך כלל מכת מיוחדת, היינו שיש כיתה בישראל שבשם חסידי חב"ד נקראים ושחבריה מגיעים לרבבות. המרכז שלהם היא העיר ליובאוויץ, אך יש להם נציגים בכל ערי המדינה, והרב נימרק הוא

הגדול שבהם. אנשי הכת הזאת שבהנהלה, ככל אנשי הכת, שמו להם למטרה לנצל את חוק עבודת הצבא לטובתם, כשהם באופן שיטתי משחררים מעבודת הצבא את הצעירים מבני ה„כת" ומכניסים לרשימת המגוייסים את האנשים החפשים בדיעות או את בני האדם ה„פשוטים", שאינם שייכים לכת שלהם... המלשין לזרוב הביא כמה דברים מספרי החסידים ומנהגיהם, וגם מספרי הסופרים היהודים על הקנאות החשוכה של החסידים. בכלל סיפר המלשין על מעשיהם החמורים של אנשי הכת, שהם הרוב השליט בקהילה, בפרטי פרטים, כאדם שהיה בפנים המחנה היהודי, ועכשיו „מגלה סודות מן החדר". נוכחותם של היהודים והרב בראשם, לא הרתיעה, אלא, להיפך, הגבירה אצלו את להט ההוקעה. בשטף דיבוריו העזים לא יכול לכבוש את השנאה הארסית ל„קנאים", שהשתקפה גם בהבעת פניו המעוותים מרוב זעם ואיבה ועוררה במידת מה תמהון אצל הגויים הנוכחים באולם.

אחרי שגמר הקטיגור את חקירת המלשין, התחיל לחקור אותו הסניגור אוספנסקי.

— מדבריך נמצא שזה שנים רבות נעשים על ידי אנשי הקהילה פשעים, שהוקעת אותם על כל פרטיהם. ובכן, מדוע שתקת כל השנים, ורק לפני כשנתיים הבאת את הדבר לפני השלטונות?

— במשך כל השנים נסיתי להשפיע על אנשי הקהילה, וקוויתי כל הזמן שהמצב אולי יוטב איך שהוא, עד שפקעה סבלנותי...

הסניגור נאחז במלים האחרונות.

— האם לפתע פקעה הסבלנות אצלך, או שהיתה לך איזו מריבה אישית עם אנשי הקהילה שגרמה לכך?

— כל נסיון להשפיע עליהם הביא לוויכוחים ומריבות...

— מתי ואיפה היתה המריבה האחרונה שלפני ההלשנה, והאם הגיעו הדברים להתנגשות חריפה?

לזרוב השתמט באמרו, שאינו זוכר בדיוק. ביקש הסניגור להכניס לפרוטוקול את ההודעה האחרונה של לזרוב.

— הנה אמרת שעד לפני שנתיים היית פעם בפעם בא בדברים עם אנשי הקהילה. האם פנית אליהם פעם בבקשה לעזור לאחד מקרוביך בענין עבודת־הצבא?

— מכיון שרשימות המועמדים לגיוס מתנהלות על ידי ה„סטאר־אסטא" („זקן העדה" הוא אדם הממונה על ענינים אלה) פניתי אליו כדי לתת לו ידיעות על קרוב שלי, אבל מכיון שאני מן ה„חפשים" בדעות, שאינם כפופים לכת החסידים, לא שעו לדברי.

— האם לא היחס השלילי הזה מצד נציגי הקהילה לענין חובת הגיוס של הקרוב שלך היה הגורם למרירות שנצטברה אצלך ביחס לקהילה עד ש„פקעה הסבלנות"?

— לא היחס אלי דוקא, אלא היחס הסקטנטי (הכתתי) בכלל של שליטי הקהילה לאנשים חפשיים כמוני עורר בי אי רצון...

— האם היו לך בנידון זה מריבות עם אנשי הקהילה או עם „זקן העדה". ומה היו חילופי הדברים ביניכם?

לזרוב השתמט שוב באמרו, שאינו זוכר בדיוק. הפעם ביקש הסניגור להכניס לפרוטוקול, שהעד לזרוב היה מסוכסך אישית עם הקהילה בענין חובת הגיוס של קרובו ושעל פרטי המריבה אינו זוכר. הקטיגור התנגד לניסוח הדברים. על כל פנים הוטל צל על המלשין, שנמצא חשוד בסכסוך אישי עם הקהילות באותם הענינים של עבודת הצבא. החשד הזה הוגבר ביותר על ידי עדי ההגנה, שהופיעו אחר כך במשפט וסיפרו דברים שונים על דרישתו של לזרוב לשחרר „בכל האמצעים" את קרובו. והנה באה נקודת מפנה בחקירת לזרוב על ידי הסניגור אוספנסקי, שפנה אליו בשאלה:

— הנה אתה דברת על ענייני הכיתה הדתית אצל היהודים. האם אתה רב או שיש לך איזו סמכות חוקית לדון בענייני תורת ישראל?

אחרי שלזרוב ענה בשלילה, שאל שוב אוספנסקי:

— האם בכלל גמרת איזה מוסד לתיאולוגיה או מוסד אוניברסיטאי בכלל, ובמה אתה עוסק?

— אין לי דיפלומות ותעודות. אמנם שולח אני ידי במסחר, אבל אני עוסק זה שנים בספרות העברית, ומנעורי למדתי לא מעט ספרי קודש. ובעיקר עומד אני מתמיד בקשרים עם החיים הציבוריים של היהודים בעיר. והרי הבאתי לפני בית־המשפט רק עובדות, שהייתי עד להם...

הסניגור אוספנסקי פנה אל נשיא המשפט בטענה, שיש לפסול עדותו של לזרוב בעניינים דתיים, באשר הוא בלתי מוסמך לכך והריהו כהדיוט בנידון זה, ובפרט בענינים מסובכים של כיתות דתיות, וכן אין לסמוך לגמרי על הדברים, שאמר העד בדבר ספרי הכת ומנהגיהם ועמדתם בציבור. הקטיגור הביע דעה מנוגדת, שהרי לזרוב העיד על עובדות ופעולות של האנשים מכת מסויימת, והוא ביסס את דבריו בראיות שונות, והעובדות כשלעצמן, שאושרו גם במקורות אחרים, אינן משאירות מקום לפיקפוק.

הנשיא התלחש עם חבריו השופטים, ואחר כך הודיע את ההחלטה להזמין את הרב מטעם הממשלה בסטאראדוב („קאזונני רבין"), שהוא יחווה את דעתו המוסמכת בנידון כמה דברים שהביע העד לזרוב בנוגע לכת הדתית. (בסטאראדוב, כבכל עיר מחוז, היה לפי החוק ברוסיה הצארית מכהן „רב מטעם הממשלה". הרב הדתי, שנבחר על ידי הקהילה, הוא הוא, שהיה למעשה „מורה הוראה, מרא דאתרא". אבל יחד עם זאת היה נבחר גם רב רשמי, לאו דוקא איש התורה, אלא בעל סגולות מסויימות, הנדרשות לפי החוק, ואחרי שבחירות הרב הזה אושרו על ידי הגוברנטור, היה מכהן כרב מטעם הממשלה).

כאן התערב קופרניק בהערה נמרצת.

— ארשה לי להעיר את תשומת לבכם, כבוד השופטים, שבדת

ישראל כבדתות אחרות, ישנם זרמים שונים ואין בית המשפט מיועד לבירור ענינים תיאולוגיים. אבל מהצד המשפטי עלי להזכיר את צו המלכותי המפורש בנוגע לכת המדוברת, היא כת חסידי חב"ד. הצו המלכותי הזה, שאקריא לפניכם, ניתן בקשר עם עובדה היסטורית זו. בתחילת המאה התשע עשרה הלשין מישהו על הרב שניאורסון, מייסד הכת האמורה, שהובא על סמך ההלשנה למאסר בפטרבורג. והנה נתקיים אז המשפט בסינאט, שזיכה את הנאשם. ובהודעה מיוחדת של המיניסטר טורבצאוו מיום 24 למרץ בשנת 1801 לגובר־נטור בוויטעבסק הוכרז, שלפי צו הרוממות של המלך הוצא זלמן שניאורסון לחפשי ונשלח לביתו. אגב, בלובאוויץ, שהוזכר על ידי העד לזרוב כמרכז הכת, יושב עכשיו ראבין (רב) מפורסם, שהוא נין של אותו זלמן שניאורסון...

קופרניק מסר למזכיר המשפט את המסמך, שממנו קרא את ההודעה הרשמית של צו המלכות וביקש לצרף את המסמך לפרו־טוקול...

נשיא המשפט שם קץ לוויכוח, בהודיעו את ההחלטה הסופית שלא יותן מקום במשפט לבירורים בעניני כיתות דתיות, אלא שהוזמן הרב מטעם הממשלה רק כדי לקבוע את נכונות הדברים, שהביא העד לזרוב מספרי אנשי הכת החסידית ומנהגיהם, ואם היה לכך ערך והשפעה על פעולות הנאשמים...

אחרי חקירת שתי וערב של העדים, שנמשכה ימים אחדים, נתחוורו בעיני השופטים דברים יסודיים בעניני המשפט, שהביא לכאורה למסקנות מנוגדות והצטרפו יחד לתסבוכת משונה. אכן, הסניגוריה הצליחה מתוך חקירת העדים להטיל פקפוק בכל ההאשמות, אבל קשה היה לטשטש אותן לגמרי מבחינה משפטית. למשל, הנאשמים בעדות שווא בכתב על מותו של הצעיר (שהוא חי עד היום בסביבת סטאראדוב), הוכיחו בדבריהם ובדברי עדי ההגנה, שאינם יודעים לקרוא רוסית, והם חשבו שנתבקשו לחתום על תעודת

עניות של האיש המדובר. אבל מבחינה משפטית נשארת השאלה, למה חתמו אלה עדות בכתב על דברים שאינם יודעים לקרוא כהוגן, וממילא נדחק כאילו מאליו הרעיון, שהעדים „ידעו ולא ידעו" את הדברים שחתמו עליהם. וכך כל האשמה והאשמה כמעט שנתרוקנה על ידי עדי ההגנה מתוכנה השלילי, אבל מבחינה משפטית היתה תלויה ועומדת בחלל. היה זה מעין קרע בין הצד המשפטי והתוכן המציאותי שבהאשמות. הקרע הזה הוחמר מבלי משים על ידי גורם אחר, שהיתה לו השפעה עמוקה. הענין הוא, שבמשך חקירת העדים נתגבש בעיני השופטים הרושם ההפוך. שעשו המאשימים והנאשמים. העד הראשי של הקטיגוריה, המלשין לזרוב, נתבלט בעיני שומעיו כאיש מדון ומר לב, מלא שנאה וארס, ובהוקעותיו ללא כל רסן עורר אף אצל הקהל הלא יהודי רגשי זרות ותימהון, ומידת מה של אי־אימון והתנגדות. ולעומת זה עשה רושם כביר הרב נימרק, שאמנם הובא לבית המשפט אחרי ישיבת שנתיים בבית־הסוהר על ספסל הנאשמים, אבל זה הנאשם, שבמשך שנים היה מפורסם בין הגויים בעיר בתורת „סוויאטוי ראבין" (רב קדוש), כמעט שהקסים עכשיו את השופטים במנוחתו המרוכזת, בהדרת פניו ובחן הרוחניות הלוהטת ששפעה מכל הוויתו. הרב היה מסמל ומייצג את כל הנאשמים ואנשי הקהל, והוא כאילו האציל מהודו הרוחני עליהם, בשגם הללו כשלעצמם היו ברובם נראים אנשים מכובדים, מיושבים בדעתם ונשואי פנים. וכך בא הדבר, שאותן האשמות, שהיו כבר תלויות באוויר כעובדות מפוקפקות, נעשו יותר מפוקפקות, ואפילו מתמיהות, לנוכח דמותם הנעלה של הנאשמים.

כל התסבוכת הזאת של חיוב ושלילה אצל השופטים, הגיעה לשיאה וכאילו נפתרה מאליה אחרי חקירת העדים — בהשפעת נאומי הסיכום של הקטיגור והסניגורים.

תחילה הרעיש הקטיגור סמיונוב בנאום קיטרוג חמור. אכן, הקפדנות הקיצונית, הנחושה כסלע, של הקטיגור, הרתיעה במידת

מה את השופטים, ואפילו עוררה הסתייגות כלשהי. אבל במהרה משך הנאום את לב השופטים, שהקשיבו לו בענין רב. סמיונוב, שהוא מגדולי האצילים, מפורסם לא רק במומחיותו המשפטנית, אלא גם בהשכלתו הרחבה ובטוהר מידותיו, והיה מושך את שומעיו בכשרון דיבורו המיוחד, כשנאומיו חריפים, מרוכזים וקולעים. בצבעים קודרים ביותר תיאר את גודל הסכנה, שהביאו במשך שנים התככים של אנשי הקהילה היהודית לחוק ולמדינה דווקא בענייני עבודת הצבא. אף מדברי עדי ההגנה, אומר סמיונוב, אפשר לראות, שאנשי הקהילה „מפרשים" לפי טעמם את חוק עבודת הצבא, ובכל מיני נפתולים והערמות עושים דין לעצמם ועוקפים את החוק". אחרי ניתוח מפורט והדגשה מכוונת של „עובדות ומסמכים" הגיע הקטיגור למסקנות חמורות, שהביע בקול רועם וזועם. והוא סיים את דבריו בקריאה נלהבת: „הצדק ושלום המדינה דורשים מאתנו להביא על הרגשות הטובים, המתעוררים לפעמים אצלנו על ידי הקנאים התמימים או המיתממים האלה, היושבים על ספסל הנאשמים, ועל השופטים להעניש בכל תוקף החוק את האנשים האלה, שעם כל האמתלאות, תהיינה מה שתהיינה, הרי למעשה חיבלו במשך שנים בחוקת עבודת הצבא, שהיא חוט השדרה של בטחון המדינה והחברה".

הנאום הרועם של הקטיגור, שנמשך בהפסקה כמה שעות, השאיר רושם על השופטים בחריפותו המשפטית ובהגיון הברזל, החותך ומנתח את הדברים ללא רחם. אבל נאום זה של הרשעה קודרת וקיצונית, ללא כל צל של הומור ושניגות גמישה ומגוונת, הדהים בהפרזתו החד־צדדית, המחודדת עד להכאיב, ועורר אצל רבים הסתייגות ופקפוקים.

והנה בא לבסוף נאום הסניגוריה של קופרניק, שהיה ממש למאורע מכריע. הכול היו דרוכים לשמוע את הסניגור המהולל, שהיה אביר הנואמים בין עורכי הדין ברוסיה. במיוחד היתה גדולה הדריכות בין היהודים היושבים באולם המשפט. אף־על־פי שקופרניק

המיר בנעוריו את דתו (לשם נשואים עם בתו של שחקן רוסי מפורסם בפטרבורג), עם זאת עלה בידו במשך שנים לרכוש את אהדת היהודים, באשר עמד תדיר לימינם בכל עת צרה של משפט ועלילה, ובנאומי־הסניגוריה שלו הצליח לא פעם להציל את היהודים הנרדפים. תהילתו גדלה ביותר בין היהודים אחרי שניהל בהצלחה את הסניגוריה על היהודים הנאשמים בעלילת דם בקוטאאיס בשנת 1879 (היינו כארבע שנים לפני התחלת המשפט בסטאראדוב). נאום הסניגוריה שלו בקוטאאיס הוא הנאום היחידי שנדפס במלואו ונפוץ בכל רחבי רוסיה. בשנת 1882, כשנה לפני המשפט בסטאראדוב, נאם כתובע מצד היהודים הנעשקים בפוגרום בבאלטא. אבל הפעם, במשפט סטאראדוב, נשא, לפי דעת רבים, נאום כביר ביותר, שהיה לו ערך היסטורי במשפט הזה. לא רק התוכן והצורה של הנאום, אלא גם הבעת פניו ותנועותיו היו מלאות דרמטיות עזה, ובאותו הזמן היה הנאום משולב דברי משל ואמרות שנונות משיבות נפש, שהיו מפיגים ומחזקים כאחת את הלהבה הסוערת שבדבריו.

מתחילת נאומו הסתמנה כבר בדבריו הראשונים גישה מקורית ודרמטית ביותר לכל הענין. אחרי שניתנה לו זכות הדיבור, קם ממקומו והחווה קידה כלפי השופטים. פניו החמירו ועיניו נדלקו. מיד נשמע קולו הצלול והמילודי מסוף האולם ועד סופו.

— אדוני השופטים, אדוני הדיינים המושבעים; עלי להודות מלכתחילה, שאמנם זכיתי להופיע לא פעם במשך שנים בבתי המשפט, אבל מעולם לא הייתי כל כך נרעש כמו בענין המשפט הזה, שהוא מלא בשבילי חידות מפליאות...

הנאום של קופרניק לא נשאר בכתובים. אלא שעורכי־דין וותיקים בסטאראדוב, שהתרשמו בשעתם עד להזדעזעות מן הנאום, מסרו לפי הזכרון אילו קטעים (אם אמנם לא בלשונם המדוייק), שהיו כאילו חרותים בנפשם ואושרו גם ממקורות אחרים. נביא במרוכז כמה קטעים, שיש להם ערך היסטורי והם זורקים אור בהיר

על כל הענין. הנה הקטע הראשון, המכונה על ידי עורכי דין אלה (לפי המשל שהשתמש בהם קופרניק) „כנר וכינור".

— ...חידה מתמיהה ביותר הוא עצם דבר האישום. שאנשי הקהילה אירגנו במשך שנים מעשים פליליים שונים לשם שיחרור מאות צעירים מעבודת הצבא, אבל הרי לא אנשי הקהילה הם המשחררים בפועל מעבודת הצבא, אלא מועצת הגיוס הממשלתית, המורכבת פקידים גבוהים, מומחים מוסמכים ומנוסים, והם כאילו לא ראו ולא הרגישו את כל זאת, עד שבא דוב לזרוב וגילה בפני השלטונות את הדברים, שהיו במשך שנים לכאורה דוקרים את העינים. האם הפקידים המובהקים יודעים פחות מדוב לזרוב בענין הגיוס, שהם אחראים לו ומתנסים בו שנים על שנים. ובפרט שדוב לזרוב הוא לא לגמרי ניטרלי בענין הנידון, כשהוא מכריז על עצמו, שהוא מן החפשים בדעות ומנהל שנים מלחמה אידיאולוגית ואישית עם אנשי הקהילה, שעליהם הוא מדבר בבית המשפט באיבה בלתי מרוסנת. והעיקר, הרי הכנר הגדול ביותר אינו יכול לנגן בפועל בלי כינור, שמיתריו מסודרים ומכוונים כהלכה. וזהו בנידון דידן המנגנון של פקידי הגיוס הממשלתיים, שהיו מגשימים, כביכול, במשך שנים מזימות שטניות כה מאורגנות... אין איש באולם זה שיטיל צל על המנגנון הממשלתי, שוודאי יש לסמוך עליו, אבל בלי כינור אין כנר שיכול היה לנגן את השיר הפלילי... הבה נסתכל בעובדות כשלעצמן...

ביאורים משפטיים חריפים, משולבים אימרות שונות, ליבו מבפנים את סערת הנאום, שהלכה וגדלה.

רושם עז ביותר עשו דברי קופרניק בקטע השני (של נאום הסניגוריה), שנשאר בזכרון עורכי הדין בסטאראדוב בשם „הוכחות או חידות — מי הוא שיזרוק אבן?". לא התוכן בלבד, אלא אופן הדרמטי של הדיבור הסעיר את האולם.

— ...ההוכחות החמורות של הקטיגור המכובד, שהן קובעות

פשעים פליליים מצד אנשי הקהילה בנידון איזה אירגון של השתמטות המונית מעבודת הצבא — הוכחות אלו מעמידות אותנו לפני חידה מפליאה ביותר, הלא על ספסל הנאשמים יושבים אנשים, שמעולם לא נשפטו ובעברם אין למצוא שום מעשה־פשע. ולא עוד אלא שבראש הנאשמים עומד הרב, הנערץ זה שנים על ידי כל האוכלוסיה, ולא רק יהודים, אלא גם לא־יהודים היו פונים אליו תדיר בענייני בוררות. והנה באה החידה, שדווקא עניני עבודת הצבא מוציאים את האנשים הכשרים האלה מגדרם, כשהם מחפשים כבעווית כל מיני סעיפים והנחות של החוק לעבודת הצבא. אפשר היה לכאורה לפתור באופן פשוט את החידה, אם נזכיר את המצב המשונה, כי בשעה שנזירים וכמרים אצל הנוצרים פטורים מעבודת הצבא, הרי אצל היהודים, אנשי הדת, היינו: רבנים וחניכי הרבנות, חייבים בגיוס ונידונים למשך ארבע שנים לחיי קסרקטין, שם הם מוכרחים לאכול דברים האסורים להם לפי מצוות הדת ולעבוד בשבת, שהוא יום מנוחה וקדושה ליהודים. והלא הדת היא נשמת אפם של היהודים האלה — ומה פלא אם הם נאחזים בכל ההנחות המשתמעות מחוק הגיוס, המעביר אותם על דתם. אבל לא זה העיקר. עלינו להזכיר שרק בשנת 1874, היינו כשבע שנים לפני הבאת הנאשמים למשפט, נתפרסם חוק עבודת הצבא הכללית, שתעודתו המבורכת היתה לשים קץ לאותה תקופה איומה אצל היהודים עקב הקאנטוניסטים והחוטפים. אבל התקופה הזאת השאירה אצל היהודים רגשי זוועה כה עמוקים בענין עבודת הצבא, שהאנשים לא הספיקו עדיין להבליג על הרגשות האלה. בתקופת הקאנטוניסטים בעבר הקרוב כל כך, היו לפי החוק בימים ההם מגייסים מבין היהודים (ורק מבין היהודים) ילדים ותינוקות, והיו שליחים מיוחדים „חטפנים", מתנפלים במפתיע, תכופות בלילות, על משפחות יהודיות וחוטפות תינוקות ממש מזרועות אמם ומגייסים אותם לעשרים וחמש שנים לעבודת הצבא במחנות הרחוקים בסיביר. גם בין היושבים באולם המשפט ישנם

וודאי אזרחים לא־יהודים, שזוכרים את הילולת והצעקות של האמהות באותם לילות הזוועה של התנפלות החוטפים, הלא לחטוף תינוקת מזרועות האם, הריהו ממש כמו לעקור את הלב המפרכס מן החזה. כאזרח וכסניגור יורשה לי לספר במלים מועטות על הדברים האלה, שהייתי אולי כרבים מכם עד ראייה להם ושיש בהם כדי לשפוך אור על הענין הנידון. באותה תקופה נקלעתי פעם בעיר הפלך למקום המאסף של ילדים ותינוקות יהודים, שנחטפו מכל הסביבה, והנה הושיבו השוטרים את הילדים הרוטטים בקרון גדול ומרווח, שיצא לדרך נדודיו לערים רחוקות אבל אחרי הקרון, שהתנהל תחילה בכבדות, רצו האמהות השכולות של הילדים, שערותיהן פרועות, ופניהן מעוותות, ומפיהן יצאו צעקות פרא, שאין אוזן אנושית עשויה להלמן. אחת האמהות מרטה שערות ראשה, דעתה נטרפה עליה מרוב יגון (לרגע כאילו נחנקו המילים בגרונו, מיד הבליג על סערות רוחו, הושיט את ידו ואמר בפנים חיוורים ובעינים נוצצות:) מי הוא שראה או רק ידע על היגון העל־אנושי הזה ויזרוק אבן באותם היהודים, הנאחזים בקפלי החוק לשם שיחרור מעבודת הצבא?... והרי העובדות כשלעצמן, כפי שהובהרו מתוך חקירת העדים, הן מפוקפקות במידה כזאת, שהן מעידות יותר על לבטים ועינויי נפש...

נאום קופרניק, שנמשך כמה שעות, זיעזע את השומעים שהקשיבו לו בעוצר נשימה.

לאחר נאום הסניגור באה הפסקה, הדיינים המושבעים יצאו להתיעצות, וכעבור שעה קלה הוצא לבסוף פסק־הדין, שזיכה את הרב נימרק במשפט, וגם שאר הנאשמים זוכו בהאשמה העיקרית, וקיבלו רק ענשים קלים בעד אי־אלו סטיות צדדיות מן החוק. אפשר לומר, שמלבד המלשין והקטיגור, לא רק היהודים, אלא גם הלא־יהודים, שנכחו באולם, קיבלו ברובם את פסק־הדין בשביעת רצון.

היה זה בתחילת חדש נובמבר בשנת 1883, ביום סתיו בהיר

לפנות ערב. כברק פשטה הבשורה הטובה בעיר. בכל בתי היהודים נדלקו נרות בפמוטי שבת, והיה הערב לחג השחרור והגאולה. מבית המשפט ליוו את הרב בשמחה ובקריאות גיל המוני ידידים וחסידים לבית אברמסון, שם נתאספו המונים, ובראשם גדולי החסידים וזקני העדה, לקבל את פני הרב. תחילה התפללו בציבור תפילת מעריב מתוך התרוממות הרוח שבתפילת הודיה וגאולה. מיד לאחר התפילה התחילה המסיבה. בפנים צוהלות ישבו האנשים ליד שולחנות ערוכים. הכול הביטו בחרדת שמחה אל פני הרב החיוורים, שלא ראוהו זה שנתים, וכאילו רק עכשיו הרגישו עד מה כלתה נפשם מרוב געגועים אליו. רבים עצרו בקושי את דמעותיהם מרוב גיל. על פני הרב ניכרת היתה אותה תערובת מיוחדת של חולשה והתאוששות ניצחת כאחת, הבאה אצל יהודי במוצאי יום־הכפורים לאחר הצום של יום הדין... החסידים מזגו את הכוסות ושתו „לחיים". מיד נדלקו ניגונים חב"דיים, שהסעירו את האולם. הברכות והניגונים הרנינו את לב הרב, מתוך חדווה הסמיקו פניו. והנה נראה חיוך של דביקות על פני הרב. מיד השתלטה דומיה, הרב עצם את עיניו והתחיל בניגון לבבי מאמר חסידות על הפסוק (תהלים נ"ה, י"ט) „פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היה עמדי". עם התחלת המאמר התאושש הרב לגמרי מחולשתו — קולו הלך וחזק ודבריו הלוהטים הלכו והעמיקו, והיו ממש משיבים נפש השומעים. מיד לאחר מאמרו, שנמשך יותר משעה, נתלהטו הניגונים ביתר שאת וכך התחילה הילולה חב"דית רבה. אבל זקני החסידים הפסיקו את ההילולה בעוד מועד, כדי לתת לרב לנוח מתלאות ועינויי המשפט אחרי ישיבת שנתים בבית הסוהר, ובעיקר משום „עינא בישא", כדי שלא לגרות את עיני השונאים והמקטרגים... ובפרט שהגאולה לא נגמרה בשלימותה, ועדיין זקוקים החסידים לרחמים, אחרי שנעשה ערעור על פסק הדין, ולפי הנשמע, אמר הקטיגור (מיד לאחר פסק הדין), שהוא יחתור בכל עוז תחת פסק־הדין הרך מדי באינסטנציה גבוהה של בית המשפט.

והנה באו המאורעות לאחר המשפט, שהכריעו כאילו בלי משים את גורלה של הקהילה החסידית בסטאראדוב. אמנם עצומה היתה שמחת הגאולה, שאחזה בלבבות למראה פני הרב המשוחרר, שיצא זכאי במשפט, ובזה הוסרה גם האשמה הפלילית מעל כל החסידים. אבל השמחה העצומה היתה מהולה בתוגה חבויה. הענין הוא שהזעזועים והאיומים המשפטיים שעברו על הרב והקהילה במשך כשנתיים, התישו את כוחות הקהילה ועוזה מבפנים, משל למחלה אנושה וממושכת, שאמנם בא המשבר לטובה, והחולה יצא מכלל סכנה, אבל המחלה שעברה הספיקה להתיש את כוחות החולה, שהוא מחלים בהדרגה, ואין כוחותיו עמו כמקודם, כשהוא במשך זמן עושה צעדיו בקושי ובחוסר בטחון...

כמה ימים לאחר גמר המשפט עזב הרב נימרק את סטאראדוב. ובקרוב הוזמן לעיר וויטבסק וישב שם על כסא הרבנות. ואחרי כשלש שנים הוזמן לרב בעיר נוול. מרוב חיבה ודאגה לרב, לא היה בידי אנשי הקהילה להניא את הרב מהחלטתו לעזוב את העיר סטאראדוב, שהיתה בשבילו מקום פורעניות, שם ישב כשנתים בבית הסוהר וישב על ספסל הנאשמים בבית המשפט. ובפרט שהכל ידעו, שהדבר הזה נעשה בעצת ידידים, יודעי דבר, ובהסכמתו של הרבי מליובוויץ.

כעשר שנים לאחר המשפט, בשנת תרנ"ג — 1893, נפטר הרב בנוול. מיום שעזב הרב נימרק את העיר היה הדבר לחסידים, כאילו ניטלה עטרת ראשם, וקשה היה להם להבליג על כאב הפרידה. ובמשך שנים רבות לא הזמינה הקהילה רב חב"די אחר במקום הרב נימרק. וכן הישיבה הגדולה, שנסגרה בעטיה של המלשינות, לא נפתחה שוב במשך השנים הבאות. כמה מגדולי החסידים, שהיו מעורבים במשפט, עברו לעיר אחרת. אמנם מאור החסידות החב"דית בסטאראדוב לא כבה, אלא שהאיר בצנעה ובצמצום עד יעבור זעם, ולאחר זמן נתלהט מחדש וביתר שאת.

אכן, מר ורע היה סופו של המלשין לזרוב. שנים מעטות לאחר גמר המשפט חלה במחלה אנושה, היינו בגידול ממאיר בגרון, שגרם למיתה חטופה. רבים ראו בזה עונש מן השמים, שאותו הגרון, שמתוכו יצאו דברי הלשנה ממאירים על הציבור, נפגע במחלת מוות. בחוגים שונים נפוצה הידיעה שכמה שעות לפני מותו של לזרוב הציעו לו אחדים מקרוביו לומר „וידוי", וכן לבקש סליחה, אבל הוא סירב בהחלט. וכאשר הפצירו בו, הפנה בזעם את פניו אל הכותל, וכעבור זמן קצר הוציא את נשימתו האחרונה. וכך עמד במרדו עד הרגע האחרון לחייו...

מבחינה אנושית כדאי לציין את הפרטים האלה: אלמנתו של לזרוב נישאה לאחר זמן לאיש אמיד בעיר נוול. ואחרי שנפטר בעלה השני, באה במריבה חמורה עם יורשיו, שרצו לקפח את חלקה בירושה. אבל הרב נימרק, שהיה אז רב העיר בנוול, עמד לימינה והגן עליה בפני יריביה — מקפחיה. אבל אם המלשין עמד במרדו עד נשימתו האחרונה, הרי הקטיגור סמיונוב הביע חרטה עמוקה באורח טרגי ומזעזע. ודווקא לאחר זמן, כשעלתה מחדש וביתר שאת קרן החסידות החב"דית בעיר.

חזרה עטרה ליושנה

כעבור לערך עשרים שנה מאז המשפט בשנת תרמ"ד — 1883, היינו בתחילת המאה העשרים, בא במפתיע מיפנה בחיי הקהילה בסטאראדוב, שהחזיר את עמדת החסידות החב"דית ליושנה והרים במהרה את קרן החסידות למעלה ראש. המיפנה הזה, שהתרחש כאילו במפתיע הודות לצירופי נסיבות מיוחדות, הביא אחר כך בעקיפין להדים רחוקים של המשפט, שהיו מהצד הציבורי — הרוחני מעין פרשה אחרונה, כמעט מסתורית, של האישים הראשיים המשולבים במשפט.

הדבר היה כך:

שני אנשים חשובים מסטאראדוב, הסוחרים המכובדים, הוברמן וסלובודין, ביקרו באותה התקופה לרגל איזה ענין של בוררות, את הרב ר' שניאור זלמן שניאורסון, שהיה אז רב בעיירה קטנה ריפקה (פלך צרניגוב), אבל שמו נתפרסם לתהילה בכל הסביבה. הרב היה איש רם המעלה, בשנות העמידה, שעשה רושם כביר על שני המבקרים מסטאראדוב. נצר מגזע האדמורי"ם החב"דיים (בנו של

הרבי מרציצה ונכדו של הרבי ר' ליב מקאפוסט), היה הרב בעל הדרת פנים בלתי רגילה, שהוד אצילות טבעית חופף עליו. בעיקר הצטיין מנעוריו בתורה ובחסידות, בעל מידות תרומיות, יחד עם זאת איש המרץ והיזמה. מחיי העבר של הרב כדאי להביא פרט אחד, החשוב לענין המסופר. לאחרי הנישואין אמר תחילה להתרחק מן הרבנות ושלח ידו במסחר. בשנים הראשונות הצליח ביותר, הפתיע רבים ביזמתו הנועזת רבת המעוף, ובמהירות מסחררת הגיע לפסגת ההצלחה. אבל ככל שגדלה הצלחתו כן הרבה צדקה וגמילות חסדים למעלה מכל מידה, וגם בבית מסחרו היה נותן סחורה באשראי לאנשים הזקוקים לכך, על אף החשש המבוסס שלא יהיה בידם לשלם תמורת הסחורה. והיו שאמרו, כי היזמה והמרץ שלו הם גדולים מדי ביחס לתנאי המסחר, ושהוא תכופות מתנהג בעניני משא ומתן יותר כרבי מאשר סוחר זהיר. כעבור שנים מעטות ירד מנכסיו. דבר זה בא עליו כמהלומה, אבל הוא ראה בזה גזירה מן השמים לחזור לשרשו, למעשי אבותיו ואבות־אבותיו האדמו"רים, ובהכנעה קיבל את הצעת הרבנות הראשונה, שהוצעה לו באותה שעה, והיא הרבנות בעיירה קטנה ריפקה. עיירה זו עם כל נאמנותה השרשית לתורה ולמסורת החסידית, היתה במידת מה ידועה לשמצה בכל הסביבה, כשהיא אכולת סכסוכים ומריבות ללא רסן. בעיקר התלקחו שם מזמן לזמן מריבות חמורות בין שתי משפחות ראשיות וענפות. שהגיעו תכופות למהלומות דמים בבית הכנסת, אף בימי שבת וחג. פעם בפעם הגיעו הדברים לשערוריות, שהטילו את מוראן על כל הסביבה. דבר זה לא הרתיע את הרב, אלא, להיפך, משך את לבו ועורר אצלו את היזמה הטבעית שלו להתמודד במאבק רוחני עם מצבים מסוכנים. היה זה בעיניו אותו הענין הנקרא בחסידות בשם „העלאת ניצוצין", בחינת „להוציא יקר מזולל", שיש בה כדי לעורר ולספק יזמה נועזת שבקדושה. ואכן, תושבי ריפקה קיבלו בהערצה את הרב הדגול, שבמשך זמן קצר הספיק לא רק להאציל

מהודו עליהם ולרסן את יצר המחלוקת הפראית, אלא בעוז ובמרץ הכניס תיקונים חשובים בחיי הקהילה, הצליח ליישב את הסכסוכים ה„נצחיים" בין שתי המשפחות והשליט בעיירה שלום וסדר להפליא. במהרה יצא לרב מוניטין בכל הסביבה, כמנהיג חסידי למופת. אבל אחרי שהסדיר את חיי הקהילה הקטנה, לא היה בה כדי לספק את תשוקתו הטבעית של הרב ליזמה רוחנית ולהשפעה פעילה ופוריה. בכל יום שבת וחג היה דורש בפני הקהל בביתו מאמר חסידות בניגון ערב, שלקח את לב השומעים והביא להתרוממות הרוח. אבל קהל השומעים בעיירה מעטת־האוכלוסין היה לא גדול, ומספר החסידים „יודעי־חן" היה מצומצם ביותר. פחד ורחב לב תושבי ריפקה, שהתגאו ברבם, בידעם שרב כה גדול לא ישב אצלם זמן רב, ובמוקדם או במאוחר „יחטפו" אותו לאחת הקהילות הגדולות.

והנה שני האנשים מסטאראדוב, שביקרו אז אצל הרב, התרשמו כל כך מאישיותו רבת ההשפעה, שעל דעת עצמם דיברו על לב הרב לשבת על כסא הרבנות בסטאראדוב, באשר הכסא הזה פנוי ו„מחכה לגואלו" מיום עזב הרב נימרק את העיר אחרי ההלשנה ומשפט האימים לפני כעשרים שנה (הם סיפרו לרב את כל פרשת המשפט ותוצאותיו). הרב שמע את דבריהם בענין ובהתרגשות. תחילה הפליג בחשיבות הענין „כשלעצמו", באמרו שלפי דברי חכמינו „פדיון שבויים אין לך מצווה גדולה יותר מזו", כל שכן הרמת קרן החסידות, שהיא, כביכול, „שבויה" וכבולה בסטאראדוב על ידי הפחדים של משפט האימים ותוצאותיו. אבל הוא סיים את דבריו בהסתייגות ובדחייה סתמית, שהענין דורש בירור ועיון. אכן, עצם הרעיון בנידון „פדיון שבויים", של החסידות בסטאראדוב הלהיב במסתרים את דמיונו של הרב ונראה לו כענין נשגב של „העלאת ניצוצין" בדרגה עליונה ביותר. ובעיקר הגביר הרעיון הזה את הצעתם, שאחזה בהם מאז כלהבה. ואמנם עם שובם של האנשים האלה לעירם סיפרו בהתפעלות על גדולתו של הרב והציעו בכל

תוקף להזמינו על כסא הרבנות בסטאראדוב. הדברים האלה, שהבאים מריפקה דיברו עליהם השכם והערב לא רק בפני ראשי הקהל, אלא גם בחוגים שונים של המוני העם, ואף מעל הבימה בבית־הכנסת, מצאו במשך זמן קצר הד בלבבות, ואפילו עוררו התלהבות. החסידים ברובם ראו יד ההשגחה העליונה באפשרות זו לחדש ימי סטאראדוב כקדם, היינו להזמין רב חב"די דגול שיש בו כדי לעורר ולהגביר את החיים החב"דיים בעיר. והרי הרב שניאורסון עולה במידת מה אף על הרב נימרק בזה, שהוא נצר מגזע האדמו"רים החב"דיים, והוא עצמו מגדולי החסידים, שהוד האדמו"ריות חופף עליו. והעיקר הוא, שעם היותו גדול בתורה ובחסידות, נתפרסם גם כפיקח במילי דעלמא, הלוקח לב הבריות בנועם הליכותיו. וכך הוזמן הרב על ידי ראשי הקהילה תחילה לביקור אורח על שבת לסטאראדוב. כל בני העיר, מקטן ועד גדול, יצאו לקבל את פניו לתחנת הרכבת והעניקו לו כבוד מלכים. הופעתו הנאה של הרב הדגול עשתה רושם גדול כבר בפגישה הראשונה.

כדאי לציין דבר זה (מימי ביקורו הראשונים של הרב), שהיתה לו חשיבות מפליאה בענין הרציפות של החיים החב"דיים בעיר. בליל שבת בא הרב האורח להתפלל בבית־הכנסת הגדול, שם הצטופפו המונים רבים. נדחקו האנשים בקושי בתוך הצפיפות, כדי לפנות איך שהוא לרב דרך לכותל המזרח. הרב, איש בעל קומה בינונית וכתפים רחבות, היה לבוש מעיל משי מבהיק לנוכח אור הנברשות עם אבנט משי שזור, לראשו כובע שטריימל מעור גמאים. האנשים לא גרעו עין מדמותו הנפלאה של הרב. על פניו הוורודים הבהיקו בלהיטה כבושה עינים כחולות, והזקן הכהה, שזרקה בו שיבה לפני זמנה, שיווה לפניו הוד אצילות רבת החן. על הבימה עמד קצת באלכסון כסא רפוד, שעליו היה מיועד הרב לשבת אחרי קבלת שבת ולדרוש מאמר חסידות לפני הקהל. מפי זקני החסידים פשטה הידיעה בין ההמונים בבית הכנסת, שאבי אביו של האורח, הרבי ר' ליב

מקאפוסט, היה בשנת תרכ"ו, היינו לפני כשלושים וחמש שנה, בסטאראדוב, והתפלל באותו בית הכנסת בליל שבת ודרש מאמר חסידות מעל אותה הבימה. והנה עלה הרב האורח (אחרי קבלת שבת) על הבימה, ישב על הכסא, ובעינים עצומות ופנים מאירות דרש כשעה מאמר חסידות בניגון לבבי, שהדהד בנפש השומעים. זקני החסידים השתוממו, ואפילו באו בחרדה, בראותם עכשיו שקלסתר פניו של האורח, אופן דיבורו בחסידות, תנועותיו וגינוניו דומים בהרבה לאלה של אבי אביו, הרבי ר' ליב מקאפוסט. ר' ישראל בר הזקן־הצעיר, שהוא עכשיו ישיש כבן שמונים, ובכל זאת לא נס ליחו ולא פחתה עליזותו, טפח מתוך התפעלות בידיו (עם תום דרשת החסידות) והכריז בקול רם: „דור לדור ישבח מעשיך, הרב שלנו הוא לא רק נכדו של הרבי ר' ליב, אלא הוא עצמו מלא וגדוש אורות מרובים של אותו צדיק, שישפיעו עלינו ועל כל ישראל לטובה ולברכה". (בדבריו אלה כאילו „הכתיר" זקן החסידים בראשונה את הרב שניאורסון בתואר „הרב שלנו").

לא עברו ימים רבים לבואו של הרב, וכל אנשי הקהילה חתמו כתב רבנות, והושיבוהו בחגיגות על כסא הרבנות בסטאראדוב.

והנה בא הדבר שהפליא את כל העיר. אנשי הקהילה חיפשו ומצאו בשביל הרב דירה מרווחת (בת חמשה חדרים עם אולם גדול) ב„בית האדום", זהו בית החומה המפורסם של דוד לזרוב המנוח (הבית עבר מכבר לבעלים אחרים), היינו באותה הדירה שבקומה השניה, שם גר לפנים לזרוב (בקומה הראשונה שבבית גר אז חוקר־המשפט טאגאנציב, שתיכנן בשעתו את כתב האישום על הקהילה). וראו בזה האנשים יד ההשגחה העליונה. שאותו „הבית האדום", אשר שם נתבשלה המלשינות האיומה על הציבור היהודי, נעשה עכשיו בית וועד לחכמים, לחסידים ולסתם יהודים, המשכימים לפתחו של הרב בעניני הפרט והכלל. ובעיקר נובע עכשיו בבית הזה שוב,

מחדש וביתר שאת, המעיין המתגבר של החסידות החב"דית. בכל יום שבת ומועד, בשעות בין השמשות, היו מתאספים המוני חסידים באולם הגדול, כשהם מסעירים כדרכם את החלל בניגונים חב"דיים. באותה שעה ישב הרב כדרך הרביים בחדר מיוחד, וכאילו באמצע הניגונים היה יוצא מחדרו וצועד לאטו לאולם. אך הרגישו החסידים את צעדיו, השתלטה מיד דומיה דרוכה באולם. כולם כאחד קמים ממקומותיהם ומפנים דרך לרב, היושב על הכסא בראש השולחן ומתחיל לדרוש מאמר חסידות, שהוא נמשך בדרך כלל כשעה שעתים. מאמרי הרב, שהיו עמוקים ולוהטים כאחת, קנו להם שם. יחד עם זאת נתפרסם הרב כפיקח במלי דעלמא, המושך את הלבבות בנועם הליכותיו. מקרוב ומרחוק נהרו אנשים לבית הרב להביא לפניו ענייני בוררות ו„דין־תורה" או להתבסם במאמר חסידות.

כשנה אחרי בואו של הרב שניאורסון התרחשו דברים אלה, שהיו ההדים האחרונים והנפלאים ביותר של המשפט. סמיונוב, זה הקטיגור הזועם בימי המשפט על „כת" החסידים, ביקש את אברהם זיסעל „שובר הכפור" (שהיה בשנים האחרונות מבאי ביתו של סמיונוב) למסור מצדו כבוד לרב שניאורסון, וכן לומר בשמו לרב, שהוא, סמיונוב, מתחרט מעומק הלב על הקיטרוג החמור, שעורר בשעתו על הקהילה היהודית. ולא עוד, אלא שפיו מלא תהילה ליהודים, שבשנים האחרונות למד לדעת את החיוניות הרוחנית שלהם. יחד עם זאת ביקש לסדר לו פגישה עם הרב. אבל כעבור זמן קצר חלה סמיונוב במחלה ממאירה, והוזמן אליו פרופיסור מפורסם מקיוב. באותם הימים נתקבל ממנו (על ידי אותו אברהם זיסל) מכתב חתום סודי, שנכתב בימי מחלתו האחרונים לרב שניאורסון. במכתב היו רק שורות קצרות אלו: „רב מאוד נכבד! אני חולה אנוש, אולי לאחר יאוש, ואני מבקש שייטיב להתפלל ולבקש עלי רחמי אלוקים". על המכתב היה חתום שמו ושם אמו (כנראה שאברהם זיסל הסביר לו, כי לשם בקשת תפילה וברכה

אצל רב יהודי יש לחתום שם המבקש ושם אמו). ושוב ראו האנשים בזה חסדי שמים, שאויב כה גדול כסמיונוב נהפך לאוהב.

במסיבה חב"דית שנתקיימה באותו הזמן אמר הרב כדברים האלה. פרשת המלשינות אומרת דרשני. הענין הוא שהחסידות נאבקה לא פעם עם צרת המלשינות, ובכל פעם נתגלה דווקא על ידי המלשינות משהו חדש מן המאור שבחסידות. המלשינות האיומה ביותר היתה לפני כמאה שנים על הרב הזקן, בעל התניא, שנאסר במבצר בפטרבורג. והנה לא זו בלבד שהמלשינות נוצחה, ורבנו יצא זכאי במשפט, אלא שהמלשין עצמו, אביגדור הידוע מפינסק, בא אחר כך (כשנענש בעניות) לבקש נדבה מאת בעל התניא. ובעיקר שני בניו של אביגדור היו חסידים גדולים. וגם מזימת המלשינות בסטאראדוב, לא זו בלבד שבטלה, והנאשמים יצאו זכאים במשפט, אלא שזמן קצר לאחר המשפט מת המלשין מיתה חטופה, ובביתו אנו זוכים להרביץ תורה וחסידות ברבים. והקטיגור, שהביא בתקופת ההלשנה את מוראה של מלכות על העיר והיה חותה גחלים על ראשי החסידים, מתחרט עכשיו על קטרוגו ונזקק לתפילתנו. וכך מתגלה בפועל ומצד חדש המאור שבחסידות, שיש בו כדי „להעלות לשרשה" את מזימת המלשינים ולהדליק בהם או בצאצאיהם ניצוצות של אורה, בבחינת „לאפכא חשוכא לנהורא". זוהי הדרגה העליונה שבחסידות, שעל ידי מסירות נפש שבאהבת השם וישראל ממשיכים את האור של „והפכתי אבלם לששון", הייגו שהאבל עצמו נהפך לששון.

— סוף —

כוחה של סניגוריה

סיפור המלשינות על חסידי חב"ד

מאת

פרופ. פישל שניאורסון

בשנות השמונים של המאה הקודמת העלילו עלילת שוא על קהל חסידי חב"ד בעיר סטאראדוב. מלשינות זו, שהסעירה בשעתה את היהדות הרוסית, גררה קיטרוג וחילול השם בין הגויים והעמידה בסכנה קהילות מרובות. במיוחד הטילה אימה בין יהודי העיר.

המחבר מעלה את הפרשה בסיפור עלילה מרתק ובחדירה עמוקה בנפש גיבוריה. על רקע "משפט סטאראדוב" הנודע, הוא מתאר הווי רב־ענין מן התקופה ההיא.

"כוחה של סניגוריה" הוא כוחה של אמונה ואהבת ישראל, העובר כחוט השני בכל פרקי הספר. הרעיון המרכזי הוא, כי "מתהום הרע בוקע ועולה אור הטוב" במשמעותו המקורית.

פרופ' פישל שניאורסון, פסיכולוג בעל שם עולמי ומספר דגול, יוצר שיטת "מדע האדם" ומחבר "חיים גרביצר" וסיפורים היסטוריים אחרים, מופיע בספר במלוא כוחו כמספר־פסיכולוג. ספר מעמיק וצלול הנקרא בענין רב.

בראש הספר מבוא "על הספר ומחברו" מאת אהרן צייטלין.